O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

"Xalqaro turizm va turizm servisi"

kafedrasi

N.E.Ibodullayev

«O'ZBEKISTONNING TURISTIK RESURSLARI»

(ma'ruzalar matni)

SAMARQAND – 2008

N.E.Ibodullayev. *O'zbekistonning turistik resurslari (ma'ruzalar matni). Samarqand, SamISI, 2008- 142 b.*

Taqrizchilar:

N.X.Mamatqulov SamDU, "Iqtisodiy va ijtimoiy geografiya" kafedrasi mudiri, g.f.n., dotsent

R.Hayitboyev – "Xalqaro turizm va turizm servisi" kafedrasi katta o'qituvchisi

Ma'ruzalar matni, mamlakatimiz turistik resurslari salohiyatini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, unda turistik resurslarni har jihatdan o'rganish, baholash, umuman olganda turizm faoliyatida foydalanish imkoniyatlarini tahlil etish, ma'lum mintaqada turizmni rivojlantirish istiqbollari yoritiladi.

Ish oliy o'quv yurtlari «Turizm menejmenti», «Turizm marketingi», «Turizm operatorlik xizmatlarini tashkil etish», «Servis (turizm va mehmonxona xo'jaligi)» kabi ta'lim yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallangan. Undan turizm bo'yicha kasb-hunar kollejlari o'qituvchilari va turizm sohasida faoliyat ko'rsatayotgan mutaxassislar ham foydalanishi mumkin.

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti O'quv – uslubiy kengashining
2008 yil 24–sentyabr № 2 – son majlisida ko'rib chiqildi
va nashr etishga tavsiya qilindi

© Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, 2008 yil.

MUNDARIJA:

	Kirish.....	5
1-Mavzu.	O'zbekistonning turistik resurslari fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.....	7
2-Mavzu.	Turistik resurslarning ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni, ularning turizmni rivojlantirishdagi ahamiyati.....	14
3 -Mavzu.	Turistik resurslarning mohiyati va tasnifi.....	22
4 -Mavzu.	Turistik resurslardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillar.....	33
5 -Mavzu.	Turistik resurslardan foydalanish imkoniyatlarini baholash.....	44
6 -Mavzu.	Ekologik turizmni rivojlantirish resurslari.....	50
7 -Mavzu.	Diniy turizmni rivojlantirish resurslari.....	63
8 -Mavzu.	Agroturizmni rivojlantirish resurslari.....	69
9-Mavzu.	Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda turistik resurslardan samarali foydalanish.....	76
10-Mavzu.	Rekreatsiya resurslaridan foydalanishning ekologik – iqtisodiy xususiyatlari.....	87
11-Mavzu.	O'zbekistonning madaniy-tarixiy merosi, ulardan foydalanish va muhofaza qilish.....	95
12-Mavzu.	O'zbekistonni turistik rayonlashtirish xususiyatlari.....	102
	Foydalanilgan adabiyotlar.....	121
	Ilovalar.....	124

SAMARQAND IQTISOD
VA SERVIS INSTITUT
AXBOROT RESURS MARKAZ
№

Kirish

Turizm bugungi kunda jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi sohaga aylandi. So'nggi yillarda uning jahondagi tovarlar va xizmatlar savdosining 10 % to'g'ri kelmoqda. Shuning uchun ko'pgina mamlakatlarda bu sohaga alohida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishida aholiga xizmat ko'rsatuvchi sohalarning o'rni va roli g'oyat sezilarli bo'lib, bunda turizmning ahamiyati boshqa xizmat ko'rsatish sohalariga qaraganda yuqori sur'atlar bilan rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. Shuning uchun ham keyingi yillarda O'zbekistonda turizmni rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan masalalarga juda ham katta e'tibor berilib, uning turistik salohiyatidan samarali foydalanish yo'llari shakllanmoqda va qaror topmoqda. Mamlakatimiz turizmni rivojlantirishning barcha imkoniyatlariga ega. Birinchi navbatda, boy tarixiy merosi, an'analari, o'ziga xos tabiati, ya'ni turistik resurslarga boyligi buning tasdig'idir.

Respublikamiz Prezidenti Islom Karimov Singapur Respublikasiga Davlat tashrifi arafasida shu mamlakatning markaziy nashrlaidan biri "TODAY" ("Bugun") gazetasi muxbirining savollariga bergan javoblarida O'zbekiston turizmning katta salohiyatga ega ekanligini ta'kidlab, qo'yidagi fikrlarni bildirdi: "Go'zal geografik va tabiiy sharoitlar Respublika hududida ekologik turizmni rivojlatirish uchun g'oyat qulaydir. Bu borada mamlakatning tog'li hududlarida joylashgan, zamonaviy jihozlangan sayyohlik majmualarida qishki va noyob sayyohlik dasturlari tashkil etilgan. Sayyohlikning yangi yo'nalishi – yirik qo'riqxonalar va bog'lar hududida tashkil etilgan tabiatshunoslik turizmi rivojlanmoqda..."[1]. Albatta turizmni shakllanishi va rivojlanishi turistik resurslarning salohiyatiga bog'liqdir. Mamlakat qanchalik turli – tuman turistik resurslarga ega bo'lsa, turizmni rivojlanishi shuncha oson kechadi. Turizm respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishiga erishishimiz hozirgi kunning asosiy vazifasidir.

Hozirgi kunda turizm bo'yicha mutaxasislarni talab darajasida tayyorlash muhim masaladir. Shunga ko'ra turizm ta'lim yo'nalishlaridagi o'quv rejalariga «O'zbekistonning turistik resurslari» fani kiritilgan bo'lib, mazkur fanda turizmni tashkil etishga asos bo'luvchi mamlakatimizning turistik resurslari o'rgatiladi.

---

[1] "Xalq so'zi" gazetasi, 2007 yil 26 yanvar, №19

Mazkur yaratilgan ma'ruzalar kursi birinchi galda turizm yo'nalishlarida tahsil olayotgan talabalarga mo'ljallangan bo'lib, bu fan bo'yicha yaratilgan birinchi adabiyot hisoblanadi. Albatta ma'ruzalar kursi sifatli yaratilishiga harakat qilindi. Shunday bo'lsada ayrim nuqsonlar ega bo'lishi mumkin, shu sababdan oldindan kitobxonlardan uzr so'raymiz.

I.Mavzu. O'zbekistonning turistik resurslari fanining predmeti, maqsadi va vazifalari.

Reja:

1.1. O'zbekistonda turizmni mohiyati va uni mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri.
1.2. O'zbekistonning turistik resurslari fanining predmeti va obyekti.
1.3. O'zbekistonning turistik resurslari fanining maqsadi va vazifalari.

1.1. O'zbekistonda turizmni mohiyati va uni mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri.

Turizm ham respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun yetarlicha resurslarga ega. Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari ichida yetakchi hisoblanadi. Chunki mamlakatimiz jahon sivilizatsiya o'choqlaridan biri sifatida, o'zining asori-atiqalari bilan mashhurdir. Bizning madaniyatimiz dunyo xalqlari san'at, arxitektura, shaharsozlik va ko'pgina sohalarga o'lkan hissasini qo'shgan. Tarixda ma'lumki, mintaqaning rivojlanishida ma'lum darajada turizmning ham hissasi bo'lgan. Chunki, mamlakatimiz «Buyuk ipak yo'li» markazida joylashgan, shuning uchun savdo-sotiq va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar rivojlangan bo'lib, ulardan tushgan daromatlar mamlakat xazinasiga katta ulush qo'shgan.

Mustahkam ko'p tarmoqli iqtisodiyotga ega bo'lish uchun iqtisodiy qaram bo'lmaslikkina emas, balki xar bir davlat o'z iqtisodiyotini mustaqil yaratishga va rivojlantirishga harakat qilishi lozim. Bu jarayon davrida ushbu davlat xalqning turmush darajasi yomonlashmasligi, hamda jamoatchilikdan talab qilinadigan sarf xarajat juda kam miqdorni tashkil qilishini maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Har qanday davlat uchun esa turizm ana shunday amaliy yo'nalishlardan biri hisoblanadi, ayniqsa xalqaro turizm iqtisodiyotning boshqa muhim manbaa tarmoqlariga nisbatan katta sarmoya talab qilmaydi.

Ayni vaqtda milliy iqtisodiyotimizda turizmning o'rniga nazar tashlasak, shu narsa ayon bo'ladiki mavjud resurslardan har doim ham samarali foydalanishga erishilmayapti. Mamlakatimizda turizm rivojlanishi jamiyatning yangilanish davriga to'g'ri kelib, u asta-sekinlik bilan sodir bo'layotgan o'zgarishlar jarayonini hisobga olgan holda uning sifatini yanada yaxshilashga to'g'ri kelmoqda. Rivojlangan mamlakatlar

tajribasidan ma'lumki, iqtisodiyotning rivojlanishi turizm sohasi bilan ham bog'liq. Shuning uchun ham, bozor iqtisodi asosida xo'jalik yuritishga o'tayotgan mamlakatlarda halqaro turizmga katta e'tibor qaratish katta ahamiyatga ega.

O'zbekiston sharoitida turizmni hozirgi zamon talablariga javob bera oladigan darajada rivojlantirish uchun yetarlicha turistik resurs imkoniyatlari borligini hisobga olsak, u holda bu sohani iqtisodiyot uchun, umuman jamiyatning rivojlanishi uchun g'oyat muhim ahamiyati borligi ma'lum bo'ladi. Ayni vaqtda, respublikamizda turizmni rivojlanishi amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohatlarga, hamda mavjud resurslardan samarali foydanalish bilan bevosita bog'liqdir.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan keyingi dastlabki yillardan boshlab iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida tub islohatlar va yangilanishlar boshlandi. Shu o'tgan davr mobaynida, mamlakatimiz o'z iqtisodiyotini rivojlantirishda jahon tajribasidan keng foydalanmoqda. Shu o'rinda turizm sohasida ham tub islohatlar olib borilib, davlat tomonidan katta imkoniyatlar yaratilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezdentining 1992 yil 27 iyuldagi «O'zbekturizm» milliy kompaniyasini tashkil etish», 1995 yil iyuldagi «Buyuk ipak yo'lini tiklash va xalqaro turizmni rivojlantirishda O'zbekiston Respublikasining faol qatnashishini ta'minlash»ga oid farmonlari, 1997 yil Butunjahon Turistik Tashkiloti (BTT) ekspertlar guruhi bilan «O'zbekturizm» milliy kompaniyasi hamkorligidagi «O'zbekistonda turizmni barqaror rivojlantirish rejasi», 1999 yil qabul qilingan «Turizm to'g'risida»dagi qonun, hamda «Turizmni 2005 yilgacha rivojlantirish dasturi», Vazirlar Mahkamasining 2001 yildagi «Chimyon-Chorvoq kurort zonasida tabiat boyliklarini saqlash, sog'lomlashtirish va dam olishni rivojlantirishni tartibga solishning qo'shimcha chora-tadbirlari to'g'risida»gi qarori turizm sohasini rivojlanishiga katta yo'l ochmoqda.

Yuqoridagi qaror va Farmonlar asosida shu davr mobaynida respublikamizning ko'pgina mintaqalaridagi tarixiy, diniy obidalar, buyuk siymolar qabrlari, dahmalari, masjidu madrasalarini qaytadan tiklash va ta'mirlash ishlari keng miqiyosda amalga oshirildi. Buning natijasida turistik resurslarimiz yanada ko'paydi hamda yaxshilandi.

Turizm faoliyatini yaxshilash maqsadida tashkil etilgan yagona siyosatni amalga oshiruvchi maxsus davlat organi – «O'zbekturizm» milliy kompaniyasi qoshida viloyat va mintaqa filiallari ochildi. 1993 yil Bali (Indoneziya) shahrida bo'lib o'tgan Butunjahon turistik tashkilotini (BTT)

10-sessiyasida «O'zbekturizm» miliy kompaniyasi ushbu nufuz tashkilotga to'la huquqli a'zo bo'ldi.

1995 yil BTTning qohirada o'tkazilgan navbatdagi 11-sessiyasid O'zbekiston «Atrof *muhitni muhofaza* qilish kometeti»ga a'zo bo'ldi v Istambuldagi 12- sessiyasida esa Markaziy Osiyo mintaqasi «Buyuk ipa yo'li» dasturida mamlakatimizning o'rni alohida ta'kidlab o'tildi Shuningdek, YUNESKOning O'zbekistondagi qarorgohi, madaniya vazirligi va Fanlar akamediyasi bilan hamkorlikda «Meros» dasturi asosida «Buyuk Ipak yo'li»da joylashgan tarixiy, arxitektura, arxeologik va boshqa yodgorliklarni tiklash, ta'*mirlash* va ilmiy o'rganish bo'yicha amaliy ishlar qilinishi bevosita respublikada turizm rivojlanishi uchun katta turtki bo'ldi (A.S.Soliyev, M.R.Usmonov, 2005).

Dengiz va okeanlarga *chiqish imkoniga* ega bo'lish, sayohatchilarning davlatlarga jalb etilishida alohida o'rin tutadi, biroq O'zbekiston bunday imkoniyatlarga ega bo'lmasligiga qaramay, u Markaziy Osiyoning yo'llar tuguni chorrahasida joylashgan. Bu esa nafaqat harakatlarning, tovar almashish, texnologiyalar va uskunalar ayirboshlash uchun, balki turizmni rivojlantirish uchun ham qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, Buxoro, Samarqand, Xiva, Qo'qon, Shaxrisabz kabi qadimiy shaxarlarimiz bugungi kunda butun dunyoga mashhur Respublikamiz xududidagi 4 mingdan ortiq arxitektura yodgorliklari YUNESKO himoyasiga olingan. O'zbekistonning rekreasiya resurslari *yil mobaynida sayohatchilarning* qabul qilish va ular uchun turli xildagi sayohat yo'nalishlarini tashkil etish imkoniga ega.

Ko'pgina xorijiy ekspertlarning fikriga ko'ra, Markaziy Osiyo mintaqasi, ayniqsa, O'zbekiston kuchli turistik potensialga ega, bu esa ko'pgina sayohatchilarni oqimini o'ziga jalb etadi. Bu esa o'z navbvtida, bizning respublikaga keladigan xorijiy turistlar sonini ko'paytirish, ularga yuqori malakali servis xizmatlarini tashkil qilishgina emas, balki vatandoshlarimizning boshqa davlatlarga turistik yo'nalishlar bo'yicha chiqishlari uchun qulay sharoitlarni ham yaratadi. Bizning davlatimizda turizm faqatgina tarixiy obidalari borligi uchungina emas, balki hukumatimiz tomonidan e'tiborni kuchaytirilganligi, turistik biznes sohasiga oid bir qator me'yoriy – xuquqiy hujjatlarning qabul qilinaytgani sababli ham rivojlanib borishi lozim.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turizmni iqtisodiyotning muhim tarmog'i sifatida shakllantirish uchun hozirgi kundagi qilinadigan xarajatlar albatta kelajakda o'z *samarasini beradi.*

Jadval 1.

O'zbekistonning turistik salohiyati

Noyob madaniy-tarixiy meros	**Xilma xil noyob tabiiy - iqlimiy ko'rkam joylar**
Jahon sivilizasiya markazlaridan hisoblangan, «Buyuk ipak yo'li»ning markazida joylashganligi sababli buyuk tarixiy merosga ega ekanligi. Samarqand, Buxoro, Xiva kabi tarixiy shaharlarning mavjudligi va boshqalar.	Mintaqada tabiatning turli ko'rinishlari – cho'llar, dashtlar, vohalar, tog' va muzliklarning mavjudligi. Undan tashqari noyob o'simlik va hayvonat olami muhofaza etiladigan milliy bog', qo'riqxona va buyurtmalarning faoliyat ko'rsatayotgani turizmni rivojlantirish resurslari hisoblanadi.
Rekreasion-gidromineral resurslar	**Diniy – tarixiy diqqatga sazovar joylar**
Mamlakatimiz bir qancha mineral suv manbalariga ega. Bu o'z navbatida sog'lomlashtirishga imkon beradi. Jumladan, Janubiy Olamushuk shaharchasi va Polvontoshda (Andijon viloyati), Buxorodagi "Sitorai Mohi Xossa" Jizzax viloyatidagi Gagarin va G'allaorol shaharlarida, Muborak shaharchasida (Qashqadaryo viloyati), Kattaqo'rg'on shahri Nagorney temiryo'l stansiyasida (Samarqand viloyati) sanatoriya-kurort, profilaktika muassasalarida bu resurs turidan keng foydanilmoqda.	Diyorimiz ulug' Islom dini rivojlanishiga hissa qo'shgan ulamonlar vatani hisoblanadi. Imom Al-Buxoriy, Al-Motrudiy, (Samarqand), At-Termeziy (Surxondaryo), Naqshbandiy (Buxoro) kabi ulug' qadamjolarning mavjudligi diniy turizmni rivojlanishi uchun asos hisoblanadi
Noyob xalq urf-odatlari, marosimlari	
Boy o'tmishga ega xalqimizning takrorlanmas urf-odat, an'analarga ega. Xalq ijodiyoti namunalari, hunarmandchilik mahsulotlari hech kimni befarq qoldirmaydi. Undan tashqari folkrolshunoslikni rivojlanganligi sayyohlarni o'ziga jalb qiladi.	

Albatta, bunda O'zbekistonga keladigan sayyohlarning qancha vaqt turishi yoki davomiyligi ham katta ahamiyatga ega. Shuning uchun turistik resurslarni aniqlash va undan samarali foydalanish turistik infratuzilmani shaklantirish va turistik marshrutlarni kengaytirish, turistik xizmatlarni yaxshilash kabi ko'plab muammolarni hal etishimiz kerak.

1.2.O'zbekistonning turistik resurslari fanining predmeti va obyekti.

Ma'lumki, jahon turizmi bugungi kunda iqtisodiyot sohalari ichida daromad keltirishi bo'yicha eng yuqori o'rinlardan birini egallaydi, mehnatga layoqatli aholini ish bilan bandligini ta'minlab, ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanish ko'rsatkichlarini yuqori bo'lishini taqazo etadi va shu jihatdan ham u har doim barqaror rivojlanishga moyil. Shuning uchun ham turizm sohasi jadal rivojlanayotgan mamlakatlar, birinchi navbatda, bu sohani harakatga keltiruvchi mavjud turistik resurslardan samarali foydalanish yo'llarini qidirmoqda va uni barqaror rivojlanish jarayonlariga e'tiborini qaratishmoqda. Shuning hisobiga u yoki bu mamlakatga turist sifatida tashrif buyuruvchilar soni yildan – yilga ko'payib bormoqda. Va bu jarayon har doim o'zining obyektiv va subyektiv rivojlanish qonuniyatiga ega bo'lib, undan maqsadli foydalanish lozim bo'ladi. Bunga amal qilgan ko'pgina mamlakatlarda turizmning rivojlanishi yuqori samara berib kelmoqda.

Mustaqillikning dastlabki davrlaridan boshlab, O'zbekistonda ham turizmni shakllantirish va qaror toptirishga katta ahamiyat berilib, bu jarayonda turistik resurslardan, ayniqsa mintaqa hududlarida mavjud bo'lgan salohiyatdan samarali foydalanish yo'l – yo'riqlari qidirilmoqda va uning imkoniyatlari o'rganilmoqda. Turizm ham respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun yetarlicha resurslarga ega. Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari ichida yetakchi hisoblanadi. Respublikamiz tarixiy, arxeologik, arxitektura, san'at, musiqa va boshqa turistik resurslarga boy hisoblanadi. Bundan tashqari mamlakatimizning betakror tabiati, tog' va tekislik, daryolari, cho'l va vaholari, ko'p va turli landshaft zonalari asosiy rekreasiya resurslaridir. Mamlakatimizda yosh tarmoq hisoblangan turizm, kundan kunga rivojlanmoqda. Bu esa, ko'pgina ish o'rinlari ochish imkoniyati mavjudligini bildiradi.

O'zbekistonda tarixiy – madaniy, arxitektura, arxeologiya ahamiyatidagi 7 mingdan ortiq obyektlar mavjud. Mutaxasis B. To'rayev

fikricha ulardan 545 tasi – arxitektura, 578 tasi – tarixiy, 1457 tasi – san'at yodgorliklari va 5500 dan ortig'i arxeologik ahamiyatiga jalb etilgan. 200 dan ortiq obyektlar ta'mirlanmoqda, 500 tasi esa ta'mirlanishga muhtoj. Ko'p mamlakatlar tajribasiga ko'ra, ta'mirlanish jarayonini o'zi turistlar uchun qiziqarli hisoblanadi. Undan tashqari respublikamizda 300 dan ortiq muzeylar, 1200 ta xalq ijodiyoti tashkilotlari mavjud. Turistik ziyorat obyektlari miqdori bo'yicha Toshkentda -144 ta, Samarqandda – 118 ta, Buxoroda -201 ta, Xiva -310 tani tashkil etadi. Ammo asosiy turistik resurslarimizdan turizm maqsadida foydalanish tashkil etilmagan. Shu sababdan milliy madaniy va tabiiy merosimizni turizm faoliyati maqsadida har jihatdan o'rganish va muhofaza etish o'ta muhimdir. YUNESKOning «Butunjahon madaniy va tabiiy merosini muhofaza qilish» konvensiyasida har bir davlat o'z hududidagi madaniy va tabiiy merosini muhofaza etishi, uni targ'ibot etishi, bunda o'zining samarali siyosatini olib borishi lozimligi ta'kidlanadi.

O'zbekistonning turistik resurslar fanining obyekti sifatida mamlakatimizdagi barcha turizm faoliyatida foydalanish mumkin bo'lgan turizm obyektlari hisoblanadi. Mamlakatimizning betakror tabiat go'shalari, ya'ni tog'- vodiylari, cho'lu-dashtlari, boy madaniy-tarixiy merosi, ajoyib tarixiy arxitektura yodgorliklari, urf-odatlari, milliy resurslarning bisyorligidan darak beradi.

Fanning obyektidan, mazkur fanning predmeti kelib chiqadi. Bu fanning predmeti turistik resurslarni, turlari va mohiyatini, ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni, hudud bo'yicha joylanish xususiyatlarini, milliy iqtisodiyotda samarali foydalanishni, ekologik-iqtisodiy xususiyatlarini, turizm faoliyatida foydalanish va muhofaza qilishni o'rganishdan kelib chiqadi.

1.3.O'zbekistonning turistik resurslari fanining maqsadi va vazifalari.

Hozirgi davrda iqtisodiyotimizni rivojlantirish, aholini ijtimoiy – iqtisodiy ahvolini yaxshilashda yangi ish o'rinlarini ochish katta ahamiyatga ega. Shuning uchun qaysi tarmoqlarda yangi ish o'rinlari ochish imkoniyati bo'lsa, undan samarali foydalanish lozim. Bugungi kunda turizm jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi biznes ko'rinishlaridan biriga aylangan. U bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, dunyoning ko'pgina mamlakatlarida tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan tarmoqqa aylandi. Turizm sohasi jahon xo'jaligining transport, aloqa, savdo-sotiq, qurilish industriyasi, qishloq xo'jaligi, iste'mol mollari ishlab chiqaruvchi sanoat tarmoqlari bilan chambarchas holda rivojlanib, jahon

iqtisodiyotida o'z o'rniga ega bo'lmoqda. Iqtisodiyotimizda turistik resurslardan samarali foydalanishda sohada yangi ish o'rinlari ochish katta ahamiyatga ega.

Har bir hududda turizm shakllanar ekan, bu hududda turizm faoliyatida foydalaniiayotgan turistik resurslar mavjud bo'ladi. Bu resurslarni turizmni tashkil etish asosi desak bo'ladi. Lekin, har bir hududning resurs salohiyati resurslarning miqdor va sifat jihatiga ko'ra farq qiladi. Shu sababli turistik resurslarni har jihatdan o'rganish, baholash, umuman olganda turizm faoliyatida foydalanish imkoniyatlarini, tahlil etish ma'lum mintaqada turizmni rivojlantirish istiqbolini belgilaydi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib bu fanning maqsadi mamlkatimizning turizm salohiyatini belgilash nuqtai nazaridan turistik resurslarimizni har taraflama o'rganib chiqishdir. Shu jihatdan kelib chiqib turizm faoliyatida turistik resurslardan samarali foydalanish, uni iqtisodiy asoslarini yaratish bu fanning asosiy vazifasidir. Undan tashqari, Vatanimizning kelajagi hisoblangan yoshlar ongida milliy merosimizga, jumladan, madaniy-tarixiy, tabiiy yodgorliklar va milliy an'analarimizga bo'lgan munosabatni shakllantirish fanning asosiy maqsadidir. Xalqimiz milliy boyligimiz hisoblangan turistik obyektlarimizni, tabiatimizni qanchalik asrab-avaylasa, shunchalik mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari oshib boradi. Fanning vazifasi - turistik resurslar haqida tushuncha berish, turistik resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini o'rganish, O'zbekistonning turistik resurslarini mintaqalar bo'yicha joylanishi, turistik rayonlashtirish hamda, mamlakatimiz turistik resurslarini muhofaza qilish tadbirlari to'g'risida talabalarda tasavvur hosil qilishdir.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. O'zbekistonda turizmni rivojlantirish mohiyati nimada?
2. Turizmni mamlakat iqtisodiyotiga ta'siri qanday?
3. O'zbekistonning turistik resurslari fanining predmeti va obyektini tushuntiring.
4. O'zbekistonning turistik resurslari fanining maqsadi va vazifalari nimalardan iborat?

II.Mavzu. Turistik resurslarning ijtimoiy-iqtisodiy mazmuni, ularning turizmni rivojlantirishdagi ahamiyati.

Reja:

2.1. Turistik resurslarning ijtimoiy mazmuni va uni jamiyatdagi o'rni.
2.2. Turistik resurslarning iqtisodiy mazmuni va iqtisodiyotdagi ahamiyati.
2.3. O'zbekistonning ijtimoiy – iqtisodiy hayotida turistik resurslarning ahamiyati.

2.1.Turistik resurslarning ijtimoiy mazmuni va uni jamiyatdagi o'rni.

Turizm bugungi kunda jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi sohaga aylandi. So'nggi yillarda uning jahondagi tovarlar va xizmatlar savdosining 10 % to'g'ri kelmoqda. Shuning uchun ko'pgina mamlakatlarda bu sohaga alohida e'tibor qaratilmoqda. Jumladan, O'zbekistonda ham turizmni rivojlantirishga davlat darajasida qarab, barcha imkoniyatlarni ishga solmoqda. Mamlakatimiz turizmni rivojlantirishning barcha imkoniyatlariga ega. Birinchi navbatda, turistik resurslarga boyligi buning tasdig'idir.

Albatta turizmni shakllanishi va rivojlanishi turistik resurslarning salohiyatiga bog'liqdir. Mamlakat qanchalik turli – tuman turistik resurslarga ega bo'lsa, turizmni rivojlanishi shuncha oson kechadi.

Turistik resurslarning turizmdagi ahamiyati uning ijtimoiy – iqtisodiy mazmunidan kelib chiqadi. Turizm ijtimoiy sohaning bir qismi bo'lib, uning asosiy faoliyatlarida iste'molchiga iste'mol jarayonida moddiy va nomoddiy muhitni yaratish uchun xizmatlar qilish, dam olish va faoliyat ishlarini o'zgartirish, almashtirish uchun sharoitlar yaratish, sog'liqni muhofaza qilishni ta'minlash, shuningdek, aholining umumiy ma'lumoti va madaniy – texnik darajasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi vaqtda turistik resurslar orqali dam olishni tashkil qilish, insonning hayotiy kuchlarini tiklash, bo'sh vaqtdan unumli, to'g'ri foydalanish ta'minlanadi. Shuningdek, turistik resurslar shaxsning rivojlanishida, barkamolligida, sayohatchining intellektual darajasini oshirishda, asabiy holatini yaxshilashda, shaxs sifatida tavsifini berishda xalqaro, davlatlararo va shaharlararo munosabatlariga ijobiy ta'sir qiladi. Undan tashqari turistik resurslar turizmni ijtimoiy samaradorligini ta'minlaydi. Bu soha bevosita aholining ijtimoiy sohaga muhtoj qatlamini, ya'ni maktab o'quvchilarini, nafaqaxo'rlarni, talaba – yoshlarni, nogironlarni, keksa nuroniylari kabi aholining shunday toifasini sayohat qildirish tushuniladi. Eng muhimi

ushbu sohaga qo'yilgan investesiya foyda uchun emas, balki ijtimoiy qo'llab – quvvatlash uchun mo'ljallangan bo'ladi.

Aholining salomatligi va atrof-muhit sifati o'rtasida bevosita va bilvosita aloqalar mavjud. Masalan, Jahon sog'liqni saqlash tashilotining ma'lumotlariga ko'ra, aholi salomatligi 40-50% ularning iqtisodiy ta'minoti va yashash tarzi, 18-20 % atrof muhitning holatiga, 20-30% tibbiiy xizmat darajasiga bog'liq bo'ladi. Havoning ifloslanishi aholi salomatligining 43-45 % yomonlashuviga sabab bo'ladi. Zamonaviy gigiyena fani atrof-muhitning ifloslanishi aholi kasallanishining o'rtacha darajasi 20% ga oshishini aniqlagan. Bunday vaziyatda rekreatsiya faoliyati ijtimoiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning muhim tarmog'iga aylangan bo'lib, u aholining ishdan bo'sh vaqtidan foydalanishni yaxshilashga va dam olishini tashkil etishga xizmat qiladi. Rekreatsiya inson tamonidan yuqori baholanadigan va ijtimoiy natija beradigan keng yo'nalishni qamrab oladi. Unda dam olish va sog'lomlashtirish, bilish va ijod, odamlar va tabiat bilan tanishish, ta'lim va tarbiyani takomillashtirish va boshqalar birgalikda o'z ifodasini topadi. Bunday ehtiyojlarni qondirish, sog'lomlashtirish, umrni o'zaytirish, insonning jismoniy va ma'naviy darajasini oshirish, shaxsni barkomallashtirish, bilim va malakalarni oshirish va boshqa qator ijtimoiy natijalarga erishishga imkon beradi. Tabiiy omillarga asoslangan rekreatsiya faoliyati (turizm) shahar va qishloq aholisi orasida keng tarqalgan kasalliklarning ommaviy profilaktik vositasi hisoblanadi. U faqatgina ish qobiliyatini tiklashni va mehnat unumdorligini oshirishnigina ta'minlab qolmay, balki 20-50 % ga yurak-tomir, asab, nafas olish, oshqozon, suyak kasalliklari patologiyasi paydo bo'lishining oldini olishni ta'minlaydi.

O'zbekistonning qulay iqlim sharoitlari va o'ziga xos landshaftini inobatga olganda sport va ekologik turizmning rivojlanishi uchun barcha asoslar mavjud. Farg'ona vodiysi va Toshkent viloyati ajoyib tog' tizimlari, gullagan vodiylar va ajoyib tog' daryolariga boy. Tog'ning toza havosi, yil davomida quyoshli kunlarning ko'pligi, ajoyib tog' manzaralari nafaqat O'zbekiston fuqarolarining, balki Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston kabi qo'shni mamlakatlarning aholisi ham tashrif buyuruvchi turizm obyektlariga aylanishiga imkon beradi. O'zbekiston hududida mineral suvlarning turli xil turlari keng tarqalgan, mamlakatdagi 300 dan ortiq shifobaxsh yer osti mineral suv manbalariga ko'plab odam tashrif buyuradi. Hozirgi kunda bu manbalardan 121 tasi faoliyat yuritmoqda. Chimyon va To'rtko'l kabi tog' - chang'i sportini rivojlantirish mumkin

bo'lgan bir qancha tog' maskanlari mavjud. Baland qorli tog'lar alpinizm, speleoturizm, daryo turizmi kabi turli tog' turizmi turlarini amalga oshirish imkonini beradi. Shifobaxsh giyohlarning ko'pligi turli xil ekologik turlar, turli giyohlar va o'simliklar yig'ish uchun turlarni tashkil etishga imkoniyat yaratadi. Bu esa ko'plab chet ellik turistlar orasida qiziqish uyg'otadi.

Turistik resurslar xalq madaniyati, urf-odatlari, rusumlari, ma'naviyatini ko'rsatuvchi, belgilovchi milliy boylikdir. Xattoki, buyuk sohibqiron bobomiz Amir Temur "Bizni qudratimizni bilmoqchi bo'lsangiz, biz qurdirgan binolarga boqing" deb bejiz ta'kidlamagan. Ana shu qadimiy arxitektura yodgorliklari, madaniy obyektlar hamda atrof-muhit, tabiatning qay ahvolda ekanligiga qarab o'sha joyning aholisining ma'naviy-madaniy darajasini belgilash mumkin.

2.2.Turistik resurslarning iqtisodiy mazmuni va iqtisodiyotdagi ahamiyati.

Turizmni barqaror rivojlanishida turistik resurslarning iqtisodiy mazmuni yotadi. Hozirgi kunda ko'pgina mamlakatlarda turizm milliy iqtisodiyotini rivojlantirishning muhim omili hisoblanmoqda.

Hozirgi davrda jahon xo'jaligida bu sohada band ishchi kuchining ulushi yildan – yilga oshmoqda. Butunjahon sayyohlik va turizm kengashi (World Travel and Tourism Council) ma'lumotlariga ko'ra 1996 yil turizm sohasida 225 mln. ish o'rni mavjud bo'lgan bo'lsa, 2006 yilga kelib, yana 130 mln. ish o'rni ortdi. Hozirgi vaqtda turizm sohasida jahondagi mavjud har 10 ta ishchi kuchining biri band. Ayrim mamlakatlarda bu ko'rsatgich yanada yuqori. Masalan, Ispaniyada turizm sohasida iqtisodiy faol aholining 8,3 foizi, Barbadosda – 10,5 foizi, Maltada – 15 foizidan ortig'i band.

Turizm ham respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun yetarlicha resurslarga ega. Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari orasida yetakchi hisoblanadi.

Turizm turistlar ehtiyojini qondirishga qaratilgan faoliyatdir. Mutahassislar turistlarni 6 ta asosiy ehtiyojlarini ajratadi:

1. Rekreatsiya, dam olish;
2. Og'ayni va tanishlarini ko'rish bo'yicha;
3. Ish va professional maqsadlar bo'yicha;

4. Davolanish;
5. Diniy va ziyoratchilik bo'yicha;
6. Insonlarning jismoniy, iqtisodiy va ruhiy ehtiyojlaridan kelib chiqib va boshqa maqsadlar bo'yicha.

Yuqoridagi ehtiyojlarni qondirishga turistik faoliyatni amalga oshirish yotadi. Bu o'z navbatida iqtisodiy turizm hisoblanib, uni qo'yidagila asosida shakllantiriladi:

- turistik xizmatlarni ishlab chiqish;
- turistik mahsulotni shakllantirish;
- turistik mahsulotni sotish;
- turistik ehtiyojni qondirish.

Turizm iqtisodiy kategoriya bo'lib, davlatlardan kelgan turistlarga mahalliy xizmatni sotadi, o'z ishchilariga ish-joy sharoitini yaratadi, kirib kelayotgan valyutadan daromat oladi. Bir tomondan turizm sohasi turistlarga bevosita xizmat qiluvchi tarmoqni taklif qiladi, ikkinchi tomondan turizm bozoriga yo'naltirilgan xizmat qilish va moddiy ishlab chiqarish kabi bir-biriga qo'shilgan tarmoqlarning o'zaro bog'langan tizimni belgilaydi.

Turizm - bu ishlab chiqarish va iste'molchining yakdil jarayonidir. Iste'mol obyekti turistik tovar va xizmatlar hisoblanib, iste'mol davrida iste'molchining bu tovarlar va xizmatlar qoniqtirishi lozim. Bunda turizmning iste'mol qiymati foydali buyumlar tovarlar, qulaylik va tabiat manzaralari va xizmatning har xil usulidan kelib chiqadi. Turistik iste'mol bir tomondan tovarga va pullik xizmatga ega bo'lishi, ikkinchi tomondan tovarlar ko'rinishiga ega bo'lmagan joy, yaxshi muhitni o'z ichig oladi. Turizmni iqtisodiy samarali keluvchi turistlar soni bilan bevosita bog'liq. Turistlar sonni oshib borishi bilan, turizm orqali kelayotgan daromad ham oshib boradi. O'z navbatida turistlar sonini oshishi turistik qiziqshni orttiradigan obyektlarga, ya'ni turistik resurslarga bog'liqdir.

Turizmning rivojlanishi davlat uchun ham juda foydalidir. Xususan u turizmni rivojlantrish evaziga o'z iqtisodiyotining yuksalishiga erishadi, davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi, tabiiy resurslarni asrab-avaylashga erishadi, mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi va unga erishadi, xalqaro aloqalarga erishadi, madaniy aloqalar kengayadi, valyuta tushumi ko'payadi va h.k. Turizm iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida turistlar qabul qiluvchi mamlakatga daromadni keltiradi, qattiq valyuta tushumini ta'minlaydi, aholini ish bilan bandlik darajasini oshiradi. Turistlarga xizmat qilish uchun mehmonxona kerak bo'ladi. Bu yerda ular

ovqatlanishi lozim. Turli shou dasturlarda qatnashadilar. Bularning hammasi naqd pul, ko'p hollarda agar ular xorijiy turistlar bo'lsa, valyuta tushumining ko'payishini ta'minlaydi. Shu sababdan turistik resurslarning turizm faoliyatida iqtisodiy mazmuni oshib boradi.

Shunday qilib, turistik resurslar iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega. Bulardan tashqari resurslar mamlakat hayotiga sezilarli darajada ta'sir qiladi. Buning mahalliy aholi uchun ham katta foydasi bor. Ular ish bilan ta'minlanadi, turli millat, elat va xalq vakillari bilan muloqotda bo'ladilar va ularning turli an'ana va qadriyatlari bilan tanishadilar, doimiy daromad olib turish imkoniyati, mahsulotlarni sotish imkoniyatiga ega bo'ladilar, mahalliy aholi imkon qadar o'zlarining an'ana va qadriyatlarini namoyish qilish uchun uni saqlab qoladilar va unitilganlarini tiklaydilar.

Turistik resurslarning iqtisodiy ahamiyati yana shundan iboratki, mamlakat tabiati ham turizmni rivojlantirish katta foyda beradi. Xususan, mamlakat ekologik barqarorlikni ta'minlash tadbirlari qo'llaniladi, tabiat resurslaridan turistlarning rohatlanishi uchun foydalanladi, manzarali maydonlarning yaratilishi imkoniyatini tug'diradi, suv, havo, o'rmonlarning tabiiy holda saqlanishi uchun harakat qilinib, turistlarni jalb qilinadi.

2.3. O'zbekistonning ijtimoiy – iqtisodiy hayotida turistik resurslarning ahamiyati.

O'zbekistonning qulay iqlim sharoitlari va o'ziga xos landshaftini mobatga olganda sport va ekologik turizmning rivojlanishi uchun barcha roslar mavjud. Farg'ona vodiysi va Toshkent viloyati ajoyib tog' tizmlari, gullagan vodiylar va ajoyib tog' daryolariga boy. Tog'ning toza havosi, yil davomida quyoshli kunlarning ko'pligi, ajoyib tog' manzaralari nafaqat O'zbekiston fuqarolarining, balki Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston kabi qo'shni mamlakatlarning aholisi ham tashrif buyuruvchi turizm obyektlariga aylanishiga imkon beradi. O'zbekiston hududida mineral suvlarning turli xil turlari keng tarqalgan, mamlakatdagi 300 dan ortiq shifobaxsh yer osti mineral suv manbalariga ko'plab odam tashrif buyuradi. Hozirgi kunda bu manbalardan 121 tasi faoliyat yuritmoqda. Chimyon va To'rtko'l kabi tog' - chang'i sportini rivojlantirish mumkin bo'lgan bir qancha tog' maskanlari mavjud. Baland qorli tog'lar alpinizm, speleoturizm, daryo turizmi kabi turli tog' turizmi turlarini amalga oshirish imkonini beradi. Shifobaxsh giyohlar, noyob va turli xil ekologik turlar,

SAVDO VA SERVIS INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

turli giyohlar va o`simliklar yig'ish uchun turlarni tashkil etishga imkoniyat yaratadi. Bu esa ko'plab chet ellik turistlar orasida qiziqish uyg`otadi. Turizmning hozirgi holatini baholar ekanmiz, shuni qayd etish muhimki, O'zbekistonda infratuzilmaning rivojlanish darajasi chet ellik turistlarning ehtiyojlarini to'liq qondira olmayapti. Infratuzilmaning rivojlanmaganligiga raqobat va takomillashishni rag`batlantirish imkonini bermagan avvalgi ma`muriy-buyruqbozlik tizimi sababchi hisoblanadi. Infratuzilma yetarlicha rivojlanmagan taqdirda turistlar oqimini ko`paytirish va shunga mos ravishda valyuta tushumini ko'paytirish mumkin emas. Bundan kelib chiqqan holda infratuzilmaning ahvoli turizmning rivojlanishi va mamlakat imidjini shakllantirishga bevosita ta`sir ko'rsatadi. Avvalo, shuni alohida qayd etish lozimki, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishmaguncha turizmga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Respublikaning turistik salohiyati to'g'risda obyektiv ma`lumotlar va reklama umuman bo'lmagan. Turistik imkoniyatlar sobiq strukturalarning tor manfaatlari orqali bir tomonlama yoritilgan. Natijada turizm, xizmat ko`rsatish va ko'ngilocharlik infratuzilmasi rivojlanmagan, turistlarga xizmat ko`rsatish darajasi past bo`lib, jahonning yetakchi turistik korxonalari bilan aloqalar ko`ngildagidek emas. O'zbekiston hududida turizm infratuzilmasi bir tekisda taqsimlanmagan. Toshkent shahri va viloyatida respublika turizm salohiyatining 36 % qismi jamlangan. Yirik infratuzilma salohiyatiga to'rt viloyat (Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xorazm) va Toshkent shahri ega, Farg'ona vodiysi 19 % turizm infratuzilmasiga ega.

Turizmga faqat bo'sh vaqtida dam olish, uni faol o'tkazish usuli sifatida qaralishi hamuning o'ziga xos xususiyatlaridandir. Ko'p hollarda boshqa hududlarga sayr qilish, tomosha, o'rganish kabi holatlar odamlarni xizmat safariga jo'natganda ham sodir bo'lishi mumkin. Lekin bu yerda maqsad ma'lum ishni bitirishga qaratilganligi tufayli uni turizmga kiritib bo'lmaydi. Bunda bu narsaga urg'u berish kerakki, turizm bilan bog'liq tadbirlar odamlarning bo'sh vaqtida sodir bo'lishi lozim ekan. Xulosa qilib aytganda, odamlarimizning bo'sh vaqtini boshqa joyda o'tkazishi (pul topish maqsadidagi harakat bunga kirmaydi) turizmga kirar ekan.

Turizm iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida turistlar qabul qiluvchi mamlakatga daromadni keltiradi, qattiq valyuta tushumini ta'minlaydi, aholini ish bilan bandlik darajasini oshiradi. Turistlarga xizmat qilish uchun mehmonxona kerak bo'ladi. Bu yerda ular ovqatlanishi lozim. Turli tomoshalar qiladilar. Hammasi naqd pul, ko'p hollarda agar ular xorijiy turistlar bo'lsa, valyuta tushumining ko'payishini ta'minlaydi.

Turizm nafaqat iqtisodiy, balki muhim ijtimoiy sohasi hamdir. Buning iqtisodiy samaradorligi bilan birga ma'naviy, ruhiy va intellektual ahamiyati ham juda katta. Shu tufayli ushbu sohaga davlat alohida e'tibor berib ma'lum imtiyozlar ham belgilaydi. Odamlar bu imtiyozlardan faqat turist bo'lganliklari uchun foydalanadilar. Bu ham turizmning o'ziga xos xususiyati va katta ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatidan dalolat beradi. Imtiyozlar turistlarning bojxona postlaridan o'tishda, soliq to'lashda, chetga chiqishda pasportiga ruxsat berishlarida, avia va temir yo'l transportlariga chiptalar olishda, ularni rasmiylashtirishlarda namoyon bo'ladi. Shunday qilib, turizm iqtisodiyotning tarkibiy qismi sifatida o'ziga xos xususiyatlarga ega ekan. Bulardan tashqari turizm mamlakat hayotiga xilma-xil darajada ta'sir qiladi. Turizmdan birinchi galda turistlar uchun foyda qiladilar, ya'ni ularning dunyoqarashi kengayadi, jismoniy jihatdan sog'lomlashadi va ma'naviy boyligi ko'payadi, atrof muhitni idrok qilish bilan ulardan ta'sirlanish orqali rohatlanadi.

Turizmning mahalliy aholi uchun ham katta foydasi bor. Ular ish bilan ta'minlanadi, turli millat, elat va xalq vakillari bilan muloqotda bo'ladilar va ularning turli an'ana va qadriyatlari bilan tanishadilar, doimiy daromad olib turish imkoniyati ega bo'ladilar, mahsulotlarni sotish imkoniyatiga ega bo'ladilar, mahalliy aholi imkon qadar o'zlarining an'ana va qadriyatlarini namoyish qilish uchun uni saqlab qoladilar va unitilganlarini tiklaydilar, mehmon kutishning jozibador an'analarini tiklash bilan birga mehmondorchilik an'anlarini takomillashtirib boradilar. Oxir oqibatda mahalliy aholining dunyoqarashi, madaniy saviyasi ham mutassil o'sib boradilar.

Turizmning rivojlanishi davlat uchun ham juda foydalidir. Xususan u turizmni rivojlantrish evaziga o'z iqtisodiyotining yuksalishiga erishadi, davlat byudjetiga tushumlarning ko'payishini ta'minlaydi, tabiiy resurslarni asrab-avaylashga erishadi, mamlakatning ijtimoiy barqarorligini ta'minlashga harakat qiladi va unga erishadi, xalqlararo aloqalarga erishadi, madaniy aloqalar kengayadi, valyuta tushumi ko'payadi va h.k. Atrof muhitga ham turizmni rivojlantirish katta foyda beradi. Xususan, mamlakatning biomaydoni asl holida saqlanishiga harakat qilinadi, ekologik barqarorlikni ta'minlash tadbirlari qo'llaniladi, tabiat resurslaridan turistlarning rohatlanishi uchun foydalanladi, manzarali maydonlarning yaratilishi imkoniyatini tug'diradi, suv, havo, o'rmonlarning tabiiy holda saqlanishi uchun kurashiladi.

Turizm mahalliy aholi hayotiga ijobiy hamda salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. *Ijobiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:*

- ish o'rinlarini yaralishi;
- daromadni ko'payishi, mahalliy aholini yashash darajasini oshishi ;
- urbanizasiya jarayonini tezlashishi, shaharcha xizmat, infrastruktura, madaniyat tashkilotlarini rivojlanishi;
- ijtimoiy va madaniy jarayonlarin tezlashishi;
- mahalliy madaniyat o'choqlarning yaralishi, xalq ijodiyoti, an'analari, rusumlarini rivojlanishi;
- qishloq xo'jaligi mahsulotlari va mahalliy ishlab chiqarilgan tovarlarga talabni oshishi;
- mahalliy madaniy yodgorliklarni tiklanishi va muhofazasi;
- tabiiy komplekslarni kengayishi;
- mintaqa jozibadorligini oshishi;
- mahalliy madaniy hayotni jonlanishi;

Salbiy xususiyatlari quyidagilar:

- malakasiz mehnat ulushining o'sishi;
- umumjamiyat normasini buzulishi oshishi (ichkilik, fohishabozlik, bezorilik);
- oila "eroziyasi" (oilaviy ajralishlar, yoshlarni hayotga yengil qarashi);
- mahalliy aholi va turistlar o'rtasidagi kelshmovchiliklar va boshqalar.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Turistik resurslarning ijtimoiy mazmunini tushuntiring.
2. Turistik resurslarning jamiyatdagi o'rni nimada?
3. Turistik resurslarning iqtisodiy mazmuni tushuntiring.
4. .Turistik resurslarning iqtisodiyotdagi ahamiyati nimalardan iborat?
5. O'zbekistonning ijtimoiy – iqtisodiy hayotida turistik resurslarning ahamiyati nimalardan iborat?

III.Mavzu. Turistik resurslarning mohiyati va tasnifi

Reja:

3.1. Turistik resurslar tushunchasi, mohiyati.
3.2. Turistik resurslar tasnifiga yondoshuvlar.
3.3. Turistik resurs turlari.

3.1.Turistik resurslar tushunchasi, mohiyati.

Hozirgi vaqtda ko'pgina tarmoqlar kabi turizm industriyasi ham tez rivojlanib bormoqda. Turistik biznesni mavjud kapital, texnologiya, hamda malakali ishchi – xodimlar orqaligina shakllantirib bo'lmaydi. Buning uchun birinchi navbatda turistik resurslarga ega bo'lish lozim.

Turistik resurslar deb – tabiiy, tarixiy, ijtimoiy – madaniy va boshqa turistlarni sayohatga qiziqtiradigan, insonning jismoniy, ruhiy va aqliy kuchini tiklashi va rivojlanishi ehtiyojlarini qondirishga qodir obyektlarga aytiladi. Rekreatsiya faoliyati nuqtai nazardan turistik resurslarga tabiiy va antropogen geosistemalar kiradi, tabiat manzaralari, rekreatsiya faoliyati ehtiyoji qiymatiga va maishiy xususiyatga ega, insonlarni ko'rsatilgan vaqtda ma'lum texnologiyalar yordamida sog'ligini tiklash va dam olishida foydalanish mumkin bo'lgan, rekreasiya faoliyati qobiliyatiga ega resurslar kiradi.

Turistik resurslarning mohiyati shundan iboratki, ular turistik mahsulot shakllanishiga asos hisoblanadi. Umumiy qilib aytganda, aniq hududda turistik faoliyatda foydalanish mumkin bo'lgan barcha obyektlar kiradi. Turizmni rekreatsiyaning ko'rinishi sifatida olsak, «turistik resurslar» tushunchasi «rekreatsiya resurslari» bilan birgalikda uyg'unlashadi.

Turistik resurslarning asosini rekreatsiya resurslari tashkil etadi. Rekreatsiya resurslari bu - turli komponentlar birikmasidan iborat, insonning dam olishi va davolanishi ehtiyojlarini qondirishda xizmat qiladigan vositalardir. Kelib chiqishi va foydalanish xususiyatlariga ko'ra rekreatsion resurslar ikki guruhga ajratiladi: **tabiiy** va **antropogen** rekreatsion resurslar (1-chizma).

Tabiiy rekreatsion resurslarga, hududiy tabiiy komponentlar birikmasidan iborat, go'zal tabiat go'sha(landshaft)lari kiradi. Ular daryo, ko'l, dengiz bo'ylari, tog' etaklaridagi o'simlik dunyosi, xilma – xil manzarali joylar, mineral suvli shifobaxsh maskanlar bo'lishi mumkin. Undan tashqari aholining dam olishi, sport bilan shug'ullanishi, ov qilishi

imkoniyatlari uchun keng hududlar, shahar atrofidagi yashil mintaqalar, park va bog'lar yoki qo'riqxona va milliy bog'lar ham tabiiy rekreatsiya resurslaridir.

Turli davrlarda inson aql – zakovati bilan yaratilgan tarixiy, arxeologik va san'at obidalari, yodgorliklar, muzeylar hamda rekreatsiya maqsadida foydalish mumkin bo'lgan ijtimoiy obyektlar, antropogen rekreatsiya resurslariga kiradi. Undan tashqari, rekreatsion resurslarni qo'yidagi asosiy belgilariga ko'ra ajratish mumkin:

- landshaft – iqlimiy xususiyati;
- tabiiy resurslar potensial zahirasi;
- jozibadorlik va sayyohlik ahamiyati;
- qo'laylik va foydalanish imkoniyati;
- manzara va ekologik xususiyati;
- ijtimoiy – demografik xususiyati.

Chizma 1.

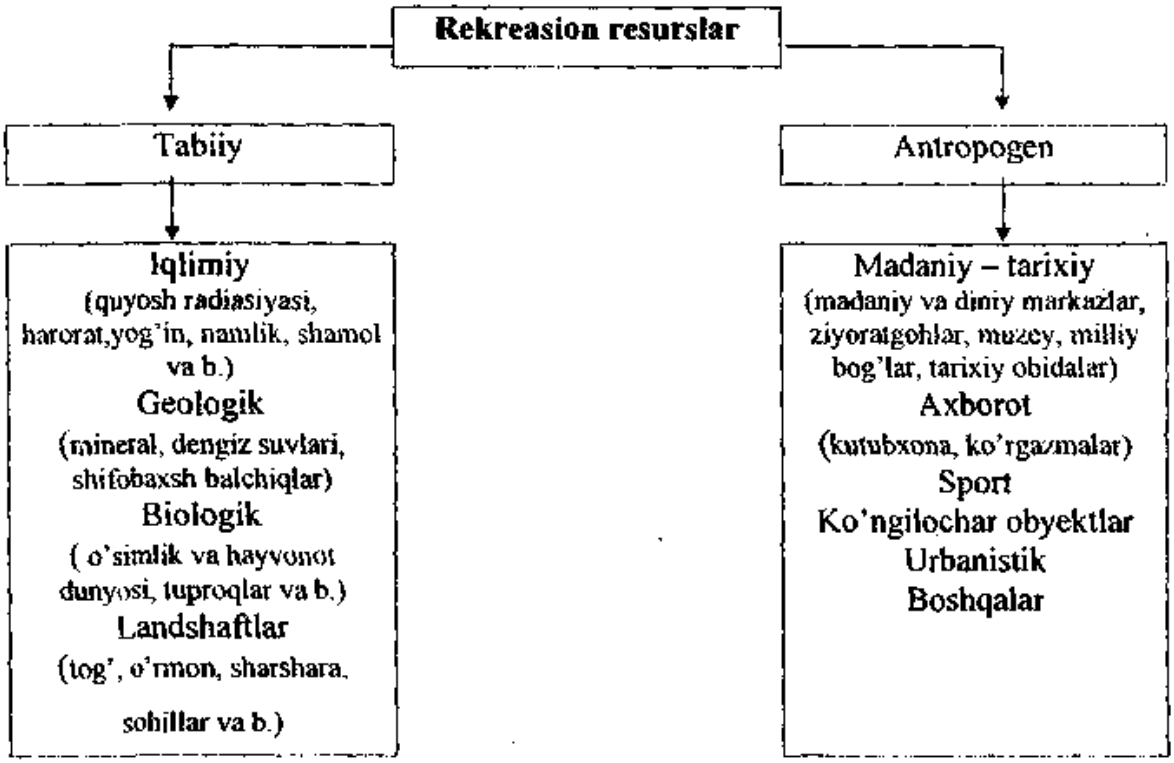

3.2.Turistik resurslar tasnifiga yondoshuvlar.

Turistik resurslar tasnifiga bir qancha yondashuvlar mavjud. Ulardan polyak iqtisodchisi M.Truasi (1963 y.) va fransuz iqtisodchisi P.Deferem (1972 y.) taklif qilgan tasnifi ancha takomillashgan.

M.Truasi turistik resurslarni uch guruhini ajratadi:

1. Tabiiy turistik resurslar, «turistik kapital potensiali» sifatida unga iqlim, havo, manzara, dengiz, ko'l, daryolar, tog'lar, o'rmon va boshqalar kiradi. Boshqacha qilib aytganda, bu resurslarni tabiiy – iqlimiy resurslar deb atash mumkin.
2. Inson tomonidan yaratilgan turistik resurslar, ya'ni arxitektura binolari, yodgorliklar, madaniy obyektlar va boshqalar. Bular ekskursiya obyektlari hisoblanadi.
3. «Qo'shimcha» turistik resurslar, inson mehnati tomonidan yaratilgan ma'lum mintaqadagi barcha turistlarni qabul qiluvchi va xizmat ko'rsatuvchi korxonalar hisoblanadi. Bu resurslar orqali turistlarga xizmat ko'rsatish darajasini baholash mumkin.

Lekin, Rossiyalik mutaxasislar M.E.Nemolyayeva va L.F.Xodorkov qabul qiluvchi va xizmat ko'rsatuvchi korxonalari turistik resurslarga qo'shish mumkin emas deb hisoblashadi. Chunki, bu korxonalar mavjud turistik resurslardan foydalangan holda ish yuritadilar, aks holda bir butun turistik sayohatni qamrab olgan holda xizmat ko'rsata olmaydilar.

Deferem barcha turistik resurslarni 4 ta guruhga ajratadi: ***gidrom, fitom, litom*** va ***antropom.***

Gidrom – bunga suv bilan bog'liq turistik resurslar kiradi. Bu guruh tarkibiga ko'l, daryolar, dengiz bo'yi, muzliklar, mineral suv manbalari, gidroelektrstansiyalar, sharsharalar va boshqalar kiradi. Misol uchun, mashhur Niagara sharsharasi, Amozonka daryosi, Ispaniyadagi dengiz bo'yi plyajlarini kiritish mumkin.

Fitom – tabiiy turistik resurslar, buning tarkibi ikki turda bo'lishi mumkin: tabiiy ravishda yaratilgan (o'rmon, tog'lar, cho'qqilar, sho'rqonlar, tabiiy manzaralar) va inson tomonidan yaratilgan (milliy bog'lar, parklar).

Litom – inson tomonidan yaratilgan va o'zi yoki belgilariga ko'ra turistlar qiziqishini orttiradigan resurslar bo'lib, uning tarkibiga arxitektura yodgorliklar, qadimgi insonlar yashash joylari, ochiq osmondagi muzeylar kiradi. Undan tashqari litomlarga zamonaviy qo'rilmalar: ko'priklar, aeroportlar, sport majmualari, universitetlar, akvariumlar, observatoriyalar va boshqalar kiradi.

Antronom – turistik qiziqishni orttiradigan barcha inson faoliyati ko'rinishlarini kiritish mumkin. Antronom elementlariga insonning o'zi, uning hayoti, urf – odatlari, yuqolgan yoki yuqolish arafasida turgan, ya'ni milliy xalq bayramlari, folkrol, milliy musiqa va kiyimlarni kiritish mumkin. Undan tashqari antronomga sanoat va qishloq xo'jaligi

korxonalari, o'quv dargohlari va ijtimoiy – maishiy obyektlarni ham kiritish mumkin. Misol uchun Rio-de-Janeyrodagi mashhur karnaval, Fransiyaning Shampan provensiyasidagi mashhur uzumzorlar va vino ishlab chiqarishni ko'rsatish mumkin. Deferem tasnifini xususiyati shundaki, unda ayrim turistik resurslar bir necha guruhda birdaniga uchratish mumkin.

Rossiyalik mutaxasis Xristov T.T. turistik resurslarni 5 ta asosiy turlarini ajratgan. Ularga tabiiy – rekreasiyali, ekskursiyali, iqtisodiy, infrastruktura va axborot beruvchi resurslarni kiritgan. Bu resurslarni o'zi yana bir qancha guruhlarga bo'lingan. Masalan, ekskursiyali resurslar qo'yidagi guruhlarga bo'lingan: madaniy – tarixiy meros, ijtimoiy, ijtimoiy – madaniy va etnografik resurslar. Bu turistik resurslar tanishuv turizmida keng qo'llaniladi. Bunda madaniy – tarixiy resurslar guruhiga yodgorliklar, turli tarixiy arxitektura obidalari kirsa, ijtimoiy resurslar guruhiga diniy bayram, marosimlar, insonlarning turli an'ana va rusumlari kiradi. Ijtimoiy – madaniy resurslar negizini turli muzeylar, yarmarkalar tashkil etadi.

Infrastruktura resurs sifatida qo'yidagi guruhlarni o'z ichiga oladi: transport ta'minoti, joylashtirish tizimi, ovqatlantirish tizimi, suvener mahsilotlari ishlab chiqarish tizimi. Hozirgi kunda turizmni rivojlanishini turizm infrastrukturasini jadallashuvisiz ko'rish mumkin emas. Chunki mavjud turistik resurslardan samarali foydalanishda bu resurslarning o'rni benihoya katta.

Yana bir rus olimi A.D Chudnovskiy turistik resurslarni tabiiy – hududiy turistik muasssalar asosida ularni ***tabiiy – quruqlik*** va ***tabiiy – suvlik*** resurslariga, ularni o'z navbatida ***tabiiy*** (qo'riqxona, daryo vodiylari va b.) ***tabiiy – antropogen*** (bog'lar, milliy bog'lar va b.) va ***noyob*** resurslarga bo'lgan[2]. Turistik resurslar turli turistik dasturlar va marshrutlar yaratishga asos hisoblanadi. Ana shu nuqtai – nazardan sayohatchilar maqsadiga ko'ra olim, resurslarni shartli ravishda 4 ta guruhga bo'lishni taklif etgan:

1. Kurortli;
2. Rekreasiyali;
3. Diniy – madaniy;
4. Axborot – ish yuzasidan.

Umuman olganda turistik resurslarga turlicha qarashlar mavjud. Shuni ta'kidlash lozimki, turizm maqsadida turistik resurslardan to'g'ridan – to'g'ri foydalanib bo'lmaydi. Buning uchun ko'pgina qo'shimcha

[2] А.Д Чудновский. Управление индустрией туризма Россия в современных условиях. М.: КНОРУС, 2007.

xizmatlar, ya'ni joylashtirish, ovqatlantirish, sayohat va transport xizmatini tashkillashtirish kabi xizmatlardan foydalanish orqaligina turistik resurslardan turizm faoliyatida foydalanish mumkin.

3.3. Turistik resurs turlari.

Turistik resurslarni foydalanish xususiyatiga ko'ra ***bevosita*** va ***bilvosita*** turlarga bo'linadi. Bevosita turdagi resurslarga turistlarni o'zlari to'g'ridan – to'g'ri foydalanidigan tabiiy va tarixiy – madaniy resurslar kiradi. Bilvosita turdagi resurslarga bevosita turistik resurslardan foydalanish asos bo'ladigan ijtimoiy – iqtisodiy resurslar – moddiy, moliyaviy, mehnat, axborot beruvchi resurslar kiradi.

V.S.Bogolyubov va V.P.Orlovskayalar (Ekonomika turizma. M.2005,151b.) turistik resurslarda alohida ajralib turuvchi qo'yidagi asosiy belgilarni ajratishgan:

- Qo'laylik (jozibadorlik);
- Iqlimiy sharoit;
- O'rganganlik darajasi;
- Sayyohlik ahamiyati;
- Manzara va ekologik xususiyatlari;
- Ijtimoiy – demografik xususiyatlari;
- Potensial zahirasi;
- Foydalanish imkoniyati va boshqalar.

Turistik resurslardan sog'lomlashtirish, turistik, sport va tanishuv maqsadida foydalaniladi. Undan tashqari turistik resurslarni shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin: **tabiiy va infrastrukturali.** Turistik biznesni rivojlanishida yuqoridagi ikki guruhni ham ahamiyati yuqori. Har qanday yuqori turistik resurs potensialidan, kommunikasiya, aloqa vositalari, xizmat ko'rsatish sohalarisiz foydalanib bo'lmaydi.

Umuman olganda, butun turistik resurslar majmuasini tabiiy – iqlimiy, madaniy – tarixiy, ijtimoiy – iqtisodiy, axborot beruvchi resurslarga bo'lish mumkin.

Tabiiy-iqlimiy turistik resurslar. Tabiiy - iqlimiy turistik resurslarni asosiy ahamiyati shundan iboratki, insonlarning jismoniy va ruhiy qobiliyatlarini tiklashda foydalanish vositalari bo'lib xizmat qiladi. Turistlar asosiy ehtiyojlarini tabiatdan qondiradilar. Turistik faoliyatni tashkillashtirishda landshaftlar, iqlim, suv obyektlari, dengizlar, mineral suv va davolovchi botqoqlar asosiy resurs vazifasini bajaradi. Bu resurslar tabiat yoki inson tomonidan qayta tiklanishi mumkin. Bu resurslarni

geografik, biologik, geologik va boshqa jihatlarga ko'ra baholash mumkin. Dam olishni tashkil etish uchun tabiiy turistik resurslarni tahlil etishni talab qiladi. Tabiiy turistik resurslarning tasnifi mavjud bo'lib, u ikkiyoqlama xususiyatga ega, bir tomondan tabiiy kelib chiqishi bilan bog'liq, ikkinchi tomondan turizm uchun iqtisodiy ahamiyati tomonidan aks etishidir. Tabiiy resurslar qo'yidagicha guruhlanadi:

Chizma 2.

1. Kelib chiqishiga ko'ra:
• tabiiy - (geologik, iqlimiy, gidrologik, termal suvlar); • biologik – tirik tabiat (tuproq resurslari, flora, fauna); • axborot beruvchi - tabiatdan o'ziga xos maydon va landshaft sifatida foydalanish bo'lib, bu resurslar madaniy, ziyoratli kabi turizm turlarini rivojlantirishga asos bo'lib xizmat qiladi.
2. Rekreatsiya sifatida foydalanish turiga ko'ra:
• mineral suvlar; • botqoqlar; • tuzlar; • o'rmonlar.
3. Resurslarning tugashi darajasiga ko'ra:
• tugaydigan tabiiy resurslar, ular o'z navbatida yangilanib turadigan (chuchuk suv, o'simlik va hayvonot dunyosi) va yangilanmaydigan (minerallar) turlarga bo'linadi. • tugamaydigan tabiiy resurslar, ularga quyosh energiyasi, shamol, dengiz to'lqinlari, suvlar kiradi.
4. O'zi qayta tiklanishi va o'sishi imkoniyatiga ko'ra:
• qayta tiklanadigan resurslar, bunga o'rmonlarni misol keltirish mumkin, o'rtacha 50 yilda qayta tiklanadi. • qayta tiklanmaydigan resurslar.

Tabiiy resurslar sifatida alohida tabiat komponentlari yoki bir butun tabiat kompelkslarini olish mumkin. Barcha tabiiy resurslarni rekreatsiya yoki turistik potensial nuqtai nazardan qarash lozim. Ammo tabiiy resurslardan foydalanish darajasi mintaqa ixtisoslashuviga ko'ra har xil bo'lishi mumkin.

Tabiiy turistik resurslar orasida asosiy o'rinni rekreatsiya resurslari egallaydi, ular mamlakat aholisini, hamda turistlarni dam olishi va davolanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bunda ***noyob tabiat yodgorliklari*** asosiy turistik obyektlar hisoblanadi. Noyob tabiat yodgorliklari, bu – muhofaza qilinadigan obyekt turlaridan hisoblanadi. Ayrim hollarda tabiiy obyektlarni muhofaza qilish uchun katta maydonlarni ishg'ol qilinadigan qo'riqxonalar tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Shuning uchun kichikroq maydonlardagi tabiiy obyektlar «tabiat yodgorliklari» deb e'lon qilinadi va muhofaza ostiga olinadi. «Tabiat yodgorliklari» terminini dastlab A.Gumbolt taklif qilgan. O'tgan asrimizning boshlaridayoq Yevropada tabiat yodgorliklarini muhofaza qilish boshlangan edi.

Tabiat yodgorliklari tabiatning o'zgarishi va unda sodir bo'layotgan jarayonlar haqida ma'lum darajada aniq guvohlik beradi. Tabiat yodgorliklari ilmiy – tarixiy va madaniy – estetik ahamiyatga ega.

Umumiy xarakteriga ko'ra, tabiat yodgorliklari ***geologik – geomorfologik, botanik, paleontologik, astronomik va landshaft yodgorliklariga*** bo'linadi.

Geologik – geomorfologik yodgorliklarga nodir geologik tog' jinslari, karst voronkalari, relyef shakllari, g'orlar, issiq suvli mineral buloqlar kiradi. Mamlakatimizdagi Kilsi (Qirqtog'da), Qorlug' (Ko'hitang tog'ida), Hazratidovut (Zirabuloq tog'ida), Amir Temur g'orlari, Zarafshon tizmasidagi karstlarni misol keltirish mumkin.

Botanik yodgorliklarga yuz yillik daraxtlar, yo'qolib ketayotgan relikt o'simliklar kiradi. Bu yodgorliklarga Surxondaryo viloyatidagi, Urgut tumanidagi ming yillik chinorlarni kiritish mumkin.

Peleontologik yodgorliklarga toshga aylangan organizm va qirilib ketgan hayvonlarning izlar qolgan joylar kiradi.

Landshaft yodgorliklariga ajoyib qoyalar, sharsharalar, daralar, ajoyib buloqlar, xushmanzara joylar kiradi. Bunga Ilono'tdi (Temurlang) darasi, Ko'ksuv daryosidagi sharshara, Nurota va Urgutdagi buloqlar, Katta va Kichik Chimyon soyligi, Oqtosh soyligi va boshqalar kiradi.

Astronomik tabiat yodgrliklariga yirik meteoritlar tushib izi qolgan joylar kiradi.

Tabiiy turistik resurslar orasida asosiy o'rinni rekreatsiya resurslari egallaydi, ular mamlakat aholisini, hamda turistlarni dam olishi va davolanishi uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Undan tashqari tabiiy resurslardan to'g'ridan – to'g'ri foydalanish natijasida bir qancha muammolar ham kelib chiqmoqda. Bunda tabiatdan noto'g'ri foydlanish, ko'plab qurilishlarni amalga oshirish tufayli bo'lmoqda. Natijada ekosistemalar muvozanati buzilib, ekologik muammolarni kelib chiqishiga sabab bo'lmoqda.

Madaniy – tarixiy resurslar. Ma'lum hududda turizmni rivojlantirishda u joyning tarixiy – madaniy resurslari potensiali asosiy urinni egallaydi. Turistik xizmatda madaniy – tarixiy resurslardan ko'p maqsadlarda foydalanish mumkin. Madaniy majmualarning jozibadorligi ularning tarixiy va tasviriy bahosiga, foydalanish qo'layliligа bog'liq.

Turistik resurslar ichida jahon ahamiyatidagi madaniy obyekt va yodgorliklar asosiy o'rinda turadi. «Madaniy meros» deyilganda qo'yidagilar tushiniladi:

- *Yodgorliklar:* arxitektura binolari, arxiologik ahamiyatidagi joylar, ilmiy, madaniy va tarixiy ahamiyatga ega g'orlar, yozuvlar;
- *Ansanbillar*: ilmiy, madaniy yoki tarixiy ahamiyatga ega o'zaro bog'langan binolar guruhi. Masalan, Registon ansambili;
- *Mehmondo'stlik joylari*: inson yoki tabiat tomonidan yaratilgan estetik, etnografik, tarixiy ahamiyatga ega bo'lgan, o'ziga jalb qiluvchi o'ziga xos joylar.

Butunjahon madaniy merosi ruyxatiga kiritiladigan obyektlarning qo'yidagi hususiyatlari hisobga olinadi:

- Inson ijodining noyob namunalari;
- Ajoyib madaniy, arxitektura obyektlari, hamda madaniy landshaftlarining alohida ahamiyatga ega hududlari;
- Zamonaviy sivilizasiyaning noyob namunalari, qurilishlari;
- Inson tarixi bilan bog'liq binolar yoki arxitektura ansambillari, landshaftlari.

Tabiatning noyob ko'rinishlarini butunjahon ruyxatiga kiritiladigan hususiyatlari qo'yidagilardan iborat:

- Yer taraqqiyotida geologik-geomorfologik jarayonlar asosida shakllangan yodgorliklar;
- Turli-tuman o'ziga hos ekosistemalar, landshaftlar;
- Ma'lum mintaqaning o'ziga xos o'simlik va hayvonlari;
- Kamyob biologik turlari.

Madaniy – tarixiy resurslarga moddiy va madaniy turli yodgorliklari majmuasi, ma'lum mintaqaning turistik qiziqish obyektlari hisoblanadi. Mintaqalarning arxitektura yodgorliklariga boyligi turizmni rivojlanishiga turtki bo'ladi. Ammo oxirgi paytlarda turistik oqimning oshishi ayrim muammolarni ham keltirib chiqarmoqda.

Bu resurslardan turizm maqsadida saqlashni quyidagicha amalga oshirish taklif qilinadi:

- mavjud tarixiy joylar, binolar va yodgorliklarni turistik qiziqish obyektlari sifatida qáyta tiklash;
- tabiiy resurslarni muhofaza qilishni faollashtirish;
- turistik ehtiyojni qondirish maqsadida atrof – muhit saqlash va yaxshilashda boshqaruv organlari ma'suliyatini oshirish.

Mavjud resurslardan turizm faoliyatida intensiv foydalanish, ya'ni antropogen yukning oshib borishi natijasida tabiiy turistik resurslarning ifloslanishiga, tarixiy obidalarning tez buzilishiga olib keladi. Turizmga oid Gaaga deklarasiyasida qo'yidagi takliflar bildirilgan:

- Turistlarni mamlakat ichkarisida yoki chet elda borgan joylarida madaniy meros va atrof – muhitni saqlashga, ularga nisbatan hurmatda bo'lishga o'rgatish, hamda targ'ib qilish;

Joylarda turistlarni qabul qilish darajasini aniqlash, me'yordan ortishiga yo'l qo'ymaslik lozim deb ta'kidlanadi.

Ijtimoiy – iqtisodiy resurslar. Turizm – ko'plab iqtisodiyot tarmoqlarini o'z ichiga olgan, qurilishdan boshlab, transport xizmatigacha bo'lgan faoliyatning ixtisoslashgan turi hisoblanadi. Shuning uchun turizm sohasidagi band ishchilar sonini baholashni qiyinlashtiradi. Undan tashqari turizm iqtisodiyotning ko'plab tarmoqlari, qishloq xo'jaligi korxonalari, transport vositalari ishlab chiqaruvchi zavodlar, mebel ishlab chiqaruvchi korxona va boshqalar bilan o'zaro aloqada rivojlanadi. Vu resurs turida mehnat resurslari va sarmoya resurslari asosiy o'rinni egallaydi.

Mehnat resurslari. Turistik mahsulot ishlab chiqarish jarayonida insonlarning jismoniy va aqliy mehnati ishlatiladi. Bunda insonlarni ongliligi va jismoniy kuchi, ma'lumoti hamda malakasi darajasi asosiy o'rinni egallaydi. Mehnat resurslarining miqdori, malakasi iqtisodiy omil sifatida katta ahamiyatga ega.

Turizm jahon xo'jaligining mehnat resurslarining ko'p talab qiluvchi tarmoqlaridan hisoblanadi. Turizm sohasidagi band ishchi kuchining o'ziga xos xususiyati shundaki, 80% mehnat resurslari malakasiz hisoblanadi. Ularning yarmidan ortig'i ayollarni tashkil qiladi. Undan tashqari turizm industriyasida yoshlar va chet el ishchi kuchidan keng

foydalaniladi. Misol uchun Yevropa ittifoqi mamlakatlarida har bir uchinchi 16 yoshdan 21 yoshgacha bo'lgan o'smir turizmning xizmat ko'rsatish sohasidagi ishlaydi.

Butunjahon mehnat tashkiloti turizmda bandlikni 3 ta asosiy shakllarga bo'ladi:

1. Mavsumiy ish, bunda asosan sayyohlik mavsumida turistlar soni bir necha barobarga oshib ketadi, shunda qo'shimcha ishchi kuchiga talab oshadi.
2. To'liqsiz ish kuni, bu asosan rivojlangan mamlakatlarning mehmonxona va restoran xo'jaligidagi band ishchi kuchlari kiradi. Turli mamlakatlarda tuliqsiz ish kuni bilan ishlayotganlar butun mehmonxona biznesida band ishchi kuchlarining 12% dan 52% gacha tashkil etadi.
3. Vaqtinchalik ish bilan bandlik (dam olish kunlari, ko'rgazmalar tashkil etish).

Sarmoya resurslari. Ishlab chiqarishning birinchi omillari yer va mehnat bo'lsa, ularni sarmoyalar asosida mehnat kuchi yordamida amalga oshiriladi.

Sarmoya elementlari tasnifi mutaxasislar tomonidan quyidagicha belgilangan:

- asosiy binolar: otellar, bar, restoran, klub va boshqa.
- yordamchi binolar: garaj, isitish sistemasi va boshqa.
- inshoot va qo'rilmalar: yo'llar, turistik poyezdlar, sport maydonlari va boshqa.
- o'tkazgich qo'rilmalari: elektroo'tkazgichlar, quvurlar va boshqa.
- mashina va jihozlar: transfarmator, kompyutyer va boshqa.
- transport vositalari: yengil avtomobil, avtobus va boshqa.

Turizm salmog'ining yuqoriligi iqtisodiy tomondan daromatining oshishiga, yangi ish o'rinlarini yaratilishiga hamda kichik biznesni rivojlanishiga turtki bo'ladi. Turistik mamlakatlarda 50 foizdan ortiq mehnatga yaroqli aholi turizm sohasi bilan to'g'ridan – to'g'ri yoki bilvosita bog'langan. Agarda ularda turistlar kelishi qaysidir sababga ko'ra kamaysa, ishsizlar soni ortib boradi. Lekin yirik industrial mamlakatlarda turizm sohasida band aholi 5 foizdan ortmaydi, ammo turizmning dunyo bo'yicha rivojlanishi tufayli bu mamlakatlarda ham turizm sohasidagi band mehnat resurslarini salmog'i ortib boradi.

Turizm sohasida miqdor jihatdan tahlil qilishdan tashqari, bandlikning sifat jihatdan tahlili ham mavjud. Ma'lumki turizmda asosan past malakali ishchilar, ya'ni xizmatchilar, yuk tashuvchilar, ofisiantlar ishlashadi. Bular

bilan yuqori malakali gid – tarjimon, bosh oshpaz, menejerlar ham ishlashadi. Albatta bu sohani ham yuqori malakali mutaxasislar bilan ta'minlash kata ahamiyatga ega. Turizmda band ishchilarning jinsiy tahlili ham ahamiyatga ega bo'lib, mehmonxona xo'jaligida ayol ishchilarning ulushi 50 foizdan ortiq.

Turistik axborot resurslari. Sayohat vaqtida yoki unga tayyorgarlik ko'rishda turistlar ehtiyojidan kelib chiqib, ularga beriladigan ma'lum hudud, obyekt to'g'risidagi ma'lumotlar majmuasi turistik axborot resurslari hisoblanadi.

Mutaxasislar turistik axborot resurslariga turistik marshrutda joylashgan hamda tarixiy, ilmiy ahamiyatga ega obyektlar bo'yicha ma'lumotlarni kiritishadi. Undan tashqari turizm ahamiyatiga ega shaharlar, qishloqlar, tabiat manzaralari ularga bog'liq afsona va qissalar, har xil adabiyotlar, xaritalar, tasviriy albomlar, rasmlar, audio – video mahsulotlarni ham kiritishadi. Ko'pgina shaharlarda turistik axborot beruvchi markazlar ishlab turibdi, ular iste'molchilarga barcha ma'lumotlarni yetkazib berishadi.

Umuman olganda hozirgi kunda turistlar uchun axborot asosiy o'rinni egallaydi. Chunki turist borayotgan joyi haqida qancha ko'p bilsa, sayohatini samarali o'tkazadi. Albatta har qanday turist ma'lum vaqt oralig'ida iloji boricha ko'proq joylarga borishga harakat qiladi. Buning uchun u albatta ma'lumotlarga yetarli darajada ega bo'lishi kerak.

Axborot beruvchi resurslarga Internet tarmog'i, adabiy va tasviriy nashrlar hamda xalq etnoslari, afsonalari ham kiradi. Axborot tashuvchilar moddiy obyektlar – inson va ijodlari, nomoddiy obyektlar – turli axborot manbalari hisoblanadi. Diniy turizmda moddiy obyektlar bo'lib, monax va dindorlar, ekskursiya olib boruvchilar, hamda diniy markaz va shaharlarning fotosi, kartasi, sxemalari hisoblanadi.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

Turistik resurslarning mohiyati nimadan iborat?
Turistik resurslar tasnifiga qanday yondoshuvlar mavjud?
Turistik resurslarning qanday turlari mavjud?
Tabiiy turistik resurslarning xususiyatlarini ayting.
Ijtimoiy-madaniy turistik resurslarning xususiyatlarini ayting.

IV.Mavzu. Turistik resurslardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillar

Reja:

4.1.1.Turistik resurslardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etish ahamiyati.
4.1.2.Barqaror omillar va ularni turlari
4.1.3.O'zgaruvchan omillar va ularni turlari.
4.1.4.Turizm infrastrukturasi.

4.1. Turistik resurslardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etish ahamiyati.

Jahon bo'yicha xalqaro turizmni rivojlanishi mintaqalar bo'yicha bir xil taqsimlanmagan. Albatta, bu o'sha mintaqaning turistik-rekreatsion resurslarga qanchalik ega ekanligiga, undan tashqari turizm infratuzilmasi va industriyasi shakllanishi uchun shart- sharoitning qanchalik qulayligiga ham bog'liqdir.

Turistik resurslar asosiy tuzilishiga ko'ra qo'yidagicha tavsiflanadi:

- jozibadorligi, ko'rkamligi;
- iqlimiy sharoiti;
- borish mumkinligi;
- ekskursion ahamiyati;
- manzarali tuzilishi;
- ijtimoiy – demografik tarkibi;
- qayta ishlab chiqarish darajasi;
- foydalanishga qodirligi;
- noyobligi va boshqalar.

Yuqori jadvaldan ko'rish mumkinki, mamlakatimiz turistik resurslariga bo'lgan talab yuqoridir. Shu sababdan kelib chiqib, turistik resurslardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillarni har jihatdan tahlil etish o'ta muhimdir. Turizmni rivojlanishiga turli omillar ta'sir ko'rsatadi. Asosiy omillarni ikki guruhga bo'lish mumkin. Bular, ***barqaror*** va ***o'zgaruvchan*** omillar.

Jadval 2.

O'zbekistonda turistik resurslarga bo'lgan talab va undan foydalanish.

Resurslar	Mahalliy sayohatchi-lar talabi	Xorijiy sayohatchi-larning talabi	Resurs salohiyati	Foydala-nish darajasi
Rekreasiya va ekologik turizm resurslari	past	yuqori	o'rta	past
Madaniy va etnografik turizm resurslari	o'rta	yuqori	yuqori	past
Tarixiy, me'moriy va arxeologik tanishuv resurslari	o'rta	yuqori	yuqori	o'rta
Diniy turizm resurslari	yuqori	o'rta	yuqori	o'rta
Ekzotik muhit va har xil sarguzasht resurslari	past	o'rta	o'rta	past
Servis sifati	past	yuqori	past	past

4.2. Barqaror omillar va ularni turlari.

Barqaror (o'zgarmaydigan) omillar vaqt nuqtai nazardan kam o'zgarish xarakteriga ega. Bu omillarga tabiiy-iqlimiy, geografik, madaniy-tarixiy kabi omillar kiradi. Shular ichidan geografik omillarni tahlil etadigan bo'lsak, bu omillar sayyohlik marshrutlarini to'g'ri tanlash, trasportning qulayligi, rekreatsiya resurslarining bahosi, turizmni mavsumga qarab rivojlantirish kabi jihatlarga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

O'z navbatida, geografik omillarni ikki guruhga bo'lish keng tus olgan. Bular:

- ***tabiiy geografik omillar;***
- ***iqtisodiy geografik omillar.***

Mintaqalarda xalqaro turizmni rivojlanishiga tabiiy sharoitning katta ta'siri bor. Hozirgi jamiyatimizning o'ta sanoatlashib borishi tufayli, insonlarning yovvoyi tabiatga bo'lgan qiziqishi ortib bormoqda. Tabiiy geografik omillar ko'pgina jihatlar bilan baholanadi. Quyida asosiylariga to'xtalib o'tamiz.

Iqlim, turizmni davriyligiga ta'sir ko'rsatib, ayrim sohil bo'yi dam olish joylari yil bo'yi issiq iqlimga ega ekanligi (misol tariqasida Mavrikiy orollarini ko'rsatish mumkin) tufayli, uzluksiz turistlar bilan gavjum bo'lishiga olib kelgan. Tabiiy iqlim sharoiti turizm harakatini mavsumiy xarakterga aylantiruvchi asosiy omil bo'lib hisoblanadi. Tabiatda ob-havoning o'zgarishi, tabiiy ofatlarning tez-tez takrorlanish hodisalari, tabiat injiqliklari turistlar oqimining keskin kamayishiga sababchi bo'ladi. Shu sababli turizmning eng rivojlangan mintaqalari yer sharining mutadil iqlim zonalariga to'g'ri keladi. Jumladan, O'rtayer dengizi, Qora dengiz, Karib dengizi, Adriatika dengizi, Boltiq dengizi, Yapon dengizi, Janubiy Xitoy dengizi qirg'oqlarida joylashgan mamlakatlarda turizm xalqaro ahamiyatga ega.

O'simlik va hayvonot olami ham katta qiziqish uyg'otuvchi omildir. O'rmonlar dam oluvchi va tabiat qo'yniga sayr qiluvchi sayyohlarni o'ziga tortadi. O'rmon o'zining kislorodga boy zahirasi bilan, sog'ligini tiklovchilar uchun muhim turistik obyekt hisoblanadi. Shu bois, botanika bog'lari, turli oromgohlar, milliy bog'lar sayyohlarning gavjum joylari hisoblanadi. Xorijiy sayyohlarni o'ziga ko'proq jalb qiluvchi omillardan biri - bu ekzotik (g'alati, ajoyib) hayvonlar yashaydigan joylar qo'riqxonalar, davlat buyurtmalari, milliy bog'lar, ov qilish uchun ajratilgan maxsus hududlardir. Bunday hayvonot va o'simlik dunyosining markazlari yuzdan ortiq bo'lib, Afrika, Osiyo, Yevropa, Avstraliya, Amerika (AQSh, Kanada) ning sayyohat qilish mintaqalari va hududlari hisoblanadi.

Suv resurslari hisoblangan okean va dengizlar, daryolar, ko'llar ham katta turistik imkoniyatlarga ega. Keyingi paytlarda dunyo okeani bo'ylab sayohatga chiquvchilar soni oshmoqda. Daryo va ko'llar ham o'ziga xos mikroiqlim xususiyatlariga ega bo'lib, kishilarning asosan mavsumiy dam olishi, suv sporti, baliq tutishi uchun obyekt vazifasini bajaradi. Shuning uchun hozirgi paytda ko'plab dam olish uylari ushbu turistik obyektlarga qurilmoqda. Okean va dengiz suvlarining cho'milishi uchun qo'lay bo'lgan qirg'oqlari tarkibiga quyidagi elementlar kiradi. Mikroiqlim, dengiz va okean suvlarining quruqlikka tutash bo'lgan joylarida suvning harorati, chuqurligi, suv to'lqinlari, ko'tarilishi, qaytishi, oqimlar, suvning

shifobaxshligi, tozaligi, tiniqligi, dengiz suvi tagining relyefi, suvdagi yirtqich qonxo'r baliqlar (akula) va hayvonlarning bor-yo'qligi h.k., qirg'oq chiziqlarining tuzilishi, plyajlardagi qumlar va yotqiziqlarning sifati, rangi, shakllari va qolaversa bir qator omillar ta'sir etadi.

Relyef ikki xil ta'sir ko'rsatuvchi xarakterga ega bo'lib, uning noqo'layligi tufayli transport tarmoqlarini rivojlantirishga qiyinchilik to'g'diradi va turizm infratuzilmasini to'liq shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ikkinchi tomondan, tog'li hududlar asosiy rekreatsiya resurslaridan biri bo'lib xizmat qiladi. Tog'li, xush manzarali, murakkab relyef tuzilishiga ega bo'lgan o'lkalar turistlar oqimini o'ziga ko'proq jalb qilishadi. Murakkab tog' rel'efi landshafti estetik jihatdan tekislik, yassi hududlarga nisbatan turistlarni ko'proq jalb etish imkoniyatiga ega. Tog'li o'lkalar o'zining toza va sof havosi bilan ajralib, tog' sportini rivojlantirish imkonini tug'diradi. Shveysariya, Fransiya, Avstriya, Germaniya, Italiya, Chexiya mamlakatlarida joylashgan dunyoga mashhur Alp sayyohlik kurortlari bunga tasdiq bo'ladi.

Iqtisodiy geografik omillarga turizmning moddiy texnika bazasi, ya'ni mehmonxonalar fondi, umumiy ovqatlanish korxonalari (restoran tarmoqlari), sport inshootlari, tomosha va sayr qilish, dam olish, bir qator servis xizmati ko'rsatish obyektlari ichki va tashqi kommunikasiya tarmoqlari avtomobil, temiryo'l, havo yo'llari, dengiz va daryo transporti, aloqa vositalari, Internet tarmog'i kiradi. Iqtisodiy geografik omillar mavjud resurslardan unumli foydalanishga ta'sir ko'rsatib, o'z navbatida quyidagilar orqali anilanadi:

- turstlarni qabul qiluvchi mamlakatlar, mintaqalar, hududlarning iqtisodiy-geografik o'rni, joylanishi;
- sayyohlarni qabul qiluvchi mamlakat (mintaqa, rayon)ning umumiqtisodiy darajasi;
- ichki turizmni rivojlanish darajasi;
- urbanizasiya darajasi;
- turistlarni qabul qiluvchi mamlakatlarning mehnat resurslari bilan ta'minlanish darajasi (malakali kadrlarning soni, ularning tayyorgarlik darajasi);
- ma'lum bir hududda rekreatsion resurslarning qiymati, transport xizmatlari turi, oziq-ovqat mahsulotlarning narxi, mehmonxonalarda joylashish narxlari (xizmat ko'rsatish tarmoqlarini saviyasi);
- transport, aloqa vositalarining hududda tutgan o'rin va holati bilan xarakterlanadi.

Yuqoridagilarning har biri o'ziga xos ahamiyatga ega. Misol uchun, iqtisodiy geografik o'rnini qulayligi, mintaqaning asosiy turistik bozorlar, dunyo transport tarmoqlariga nisbatan qulay joylashganligini bildirib, shu mintaqa turizmini rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi. Xalqaro turizmni rivojlantirishda mamlakat va hududning ***geografik o'rni*** ya'ni uning dengiz va okeanga yaqinligi, qirg'oq chiziqlarining xususiyati, turli xil suv, avtomobil va temir yo'llar bilan kesishish joyi, tog'li va o'rmon manzarali joylarga yaqinligi, ular bilan ta'minlanganlik darajasiga ham bog'liq bo'ladi.

Xalqaro turizmning rivojlanishida madaniy-tarixiy shart-sharoitlar, etnik shart-sharoitlar bilan qushilib ketadi. Arxitektura obyektlari, muzeylar, rasmlar galereyasi, mahalliy musavvirlar ishlari, tarixiy yodgorlik, obidalari ham xorijiy turistlarni o'ziga jalb qiladilar. Tarixiy yodgorliklar va boshqa xalqlar madaniyatiga qiziqish xalqaro turizmning eng muhim stimullaridan biridir.

4.3.O'zgaruvchan omillar va ularni turlari.

Davr mobaynida o'zgaruvchanlikka ega omillarga ***siyosiy, ijtimoiy-demografik, moliyaviy-iqtisodiy va texnikaviy*** omillar kiradi.

Turistik biznesni rivojlantirishda, mamlakatdagi siyosiy vaziyatning qay ahvolda ekanligi katta ahamiyatga ega. Chunki xalqaro munosabatlarning rivojlanganligi, xavfsizlik kafolati turizmni bir moramda rivojlanishiga olib keladi. Ma'lumki, mamlakatdagi ichki vaziyatning qay darajada turg'unligi ko'p hollarda xalqaro turizm oqimining yo'nalishini belgilaydi. Tabiiyki, davlatlararo turistlarni almashtirishda, mamlakatlar o'rtasidagi o'zaro kelishuvchilik munosabatlari ham muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Odatdagi diplomatik aloqalar, turizm sohasidagi kelishuvlar, shartnomalar, kommunikasiyalar va transport vositalaridan hamkorlikda foydalanish, turistik reklamalarni bir-birlari bilan almashtirish-bularning hammasi turizmning rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ijtimoiy-demografik omillar. Dunyo mamlakatlarida demografik jarayonlar (aholining tug'ilishi, o'limi, tabiiy ko'payishi, aholi migrasiyasi kabilar) ham xalqaro turizm sohasining rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Yer sharining turli davlatlarida, hududlarida va mintaqalarida aholi sonining ko'payib borishi, ayniqsa shahar aholisi aglameratsiya doirasining borgan sari kengayib borishi kishilarning dam olishi va sayyohlikka chiqishni taqazo qiladi. Shu borada turizmning rivojlanishiga ta'sir etuvchi demografik omillarni quyidagicha ifodalash mumkin:

- dunyo xalqlaridagi bir-biriga o'xshashlik bo'lish umumiy tomonlari, ularning qiziqishlari h.k;
- ayrim malakaviy sohalaridagi kishilarning maxsus sayyohlik guruhda faol ishtirok etishning kuchayib borishi;
- turizm tarkibidagi Xotin-qizlar va yoshlar salmog'ining ortib borishi;
- xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan kurort va sanatoriyalar tarmog'ining ko'payib borishi, ularda davolanishga mail bo'lgan kasallar sonining ortib borishi;
- kishilarning atrof muhitga bo'lgan qarashlari, tushunchalari va munosabatlarning o'zgarib borishi h.k.

Turizm rivojlanishiga, har bir davlatning ichki iqtisodiy imkoniyati, barcha iqtisodiyot tarmoqlarining integrasiyalashuvi muhim ahamiyatga ga. Bu o'z navbatida aholini ishga doir harakatchanligini oshirib, xizmat urizmni rivojlantiradi. Odatda iqtisodiyoti rivojlangan mamlakatlarda xalq mmasining turmush farovonlik darajasi bir muncha yuqori bo'lganligi ababli, turizm harakati ommaviy tusga egadir. Ya'ni buning asosiy sababi shchilarning oylik ish haqi miqdori, ularning tatil paytida oladigan tatil ulining ko'pligi, nafaqaxo'rlarning nafaqa pulining yuqori bo'lishi bilan arakterlanadi.

Ijtimoiy-demografik omillar o'ziga xos xususiyatlarga ega. Turizm rivojlanishiga aholi sonining oshishi, asosan shahar aholisining ko'payishi a'sir ko'rsatadi. Psixologlarning fikricha, shaharcha hayot shaklida, aqliy ehnatning ko'pligi, o'ta sanoatlashish, yovvoyi tabiatdan ayriligi shahar holisini sayyohlikka intilishini kuchaytiradi. Undan tashqari aholi rtasida o'rtacha umr uzunligini oshishi va tug'ilishning nisbatan sayishi kuzatilmoqda. Shuning uchun turizm industriyasini shkillashtirishda yuqoridagi holatlarni e'tiborga olish lozim. Ya'ni o'shimcha medisina xizmati, diyetik ovqatlar, madaniy marosimlar, sayr ilishlarni oshirishga e'tiborni qaratish muhim sanaladi. Yuqoridagi omillardan tashqari xalqaro turizmni rivojlanishiga tashqi va ichki omillar a'sir ko'rsatadi.

Yuqorida qayd qilingan barcha omillar turizmni shakllanishi va rivojlanishiga o'z ta'siriga ega. Shuning uchun bu omillarni tahlil qilish, larning qaysi birlari asosiy ahamiyatga ega ekanligini aniqlab ish yuritish, z navbatida turistik resurslardan samarali foydalanishimizga olib keladi.

Chizma 3.

Turistik resurslardan foydalanishga salbiy ta'sir etuvchi omillar

Noqulay siyosiy ahvol	**Ijtimoiy muhitning o'zgarishi**
Mamlakat ichidagi va mintaqalaridagi hukumat va partiyalar o'rtasidagi kelishmovchiliklar, davlatlar o'rtasidagi iqtisodiy, harbiy sanksiyalar e'lon qilish, terrorizm va b.	Ksenofobiya, an'ana ahloqiy tuzilishlarning buzilishi, til va milliy o'zlikni yuqolishi va b.
Iqtisodiy rivojlanish ahvolining yomonlashuvi	**Tabiiy va texnogen o'zgarishlar**
Soliq, bojxona siyosati, xo'jalik faoliyatining huquqiy korxonalari, bank va sug'urtalashning chegaralanishi, birjalardagi aksiyalar kursining tushishi.	Turli talofatlar, zilzila, sovuq tushishi, AESlarda, kimyo zavodlarida avariyalar, ekologik fojialar va b.

Manba: Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Национальние модели развития туризма. Т: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» 2006.

4.4.Turizm infrastrukturasi.

Turizmning hozirgi holatini baholar ekanmiz, shuni qayd etish muhimki, *O'zbekistonda infratuzilmaning rivojlanish* darajasi chet ellik turistlarning ehtiyojlarini to'liq qondira olmayapti. Infratuzilma yetarlicha *rivojlanmagan taqdirda* turistlar oqimini ko'paytirish va shunga mos ravishda valyuta tushumini ko'paytirish mumkin emas. Bundan kelib chiqqan holda infratuzilmaning ahvoli turizmning rivojlanishi va mamlakat imidjini shakllantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Avvalo, shuni alohida qayd etish lozimki, O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishmaguncha turizmga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Respublikaning turistik salohiyati to'g'risda obyektiv ma'lumotlar va reklama umuman bo'lmagan. Turistik imkoniyatlar sobiq strukturalarning tor manfaatlari orqali bir tomonlama yoritilgan. Natijada turizm, xizmat ko'rsatish va ko'ngilocharlik infratuzilmasi rivojlanmagan, turistlarga xizmat ko'rsatish darajasi past bo'lib, jaxonning yetakchi turistik korxonalari bilan aloqalar

ko'ngildagidek emas. O'zbekiston hududida turizm infratuzilmasi bir tekisda taqsimlanmagan. Toshkent shahri va viloyatida respublika turizm salohiyatining 40 % qismi jamlangan. Yirik infratuzilma salohiyatiga to'rt viloyat (Toshkent, Samarqand, Buxoro va Xorazm) va Toshkent shahri ega, Farg'ona vodiysi 16 % turizm infratuzilmasiga ega(1-diagramma).

Mintaqada turizmni rivojlantirish uchun mavjud turistik resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga erishishimiz kerak. Bunda mintaqaning turizm infratuzilmasini talab darajasida rivojlantirish asosiy o'rinni egallaydi.

Turizm infratuzilmasi deganda – turistlarning turistik resurslaridan foydalanishni ta'minlovchi binolar tizimi, muhandislik va kommunikasiya tarmoqlari, shu jumladan, yo'llar, turizmning xilma-xil korxonalari hamda turizm korxonalarining ishlatilishini ta'minlashga imkon yaratilishi tushuniladi. Bu avtomobil va temir yo'llar, yo'l harakatini, havo yo'llarini, dengiz va daryo yo'llari harakatini tartibga soluvchi tizimlar, issiqlik, elektr va telefon aloqalari bilan ta'minlash va boshqalardir.

Diagramma 1.

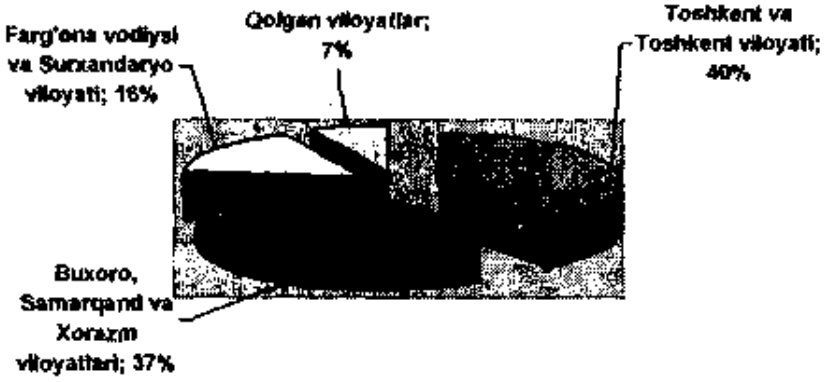

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida "Turizm to'g'risida"gi qonun, hamda 2006-2010 yilgacha O'zbekistonda turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi to'g'risida qator me'yoriy hujjatlar turistik infratuzilmalarni rivojlanitirish uchun kuchli turtki bo'ldi. Respublikamizda 20 dan ziyod turistik yo'nalishlar chet ellik turistlarni o'ziga jalb etib kelmoqda. Bu yo'nalishlar asosan YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan madaniy tanishuvlar dasturi asosida tayyorlangan bo'lib, O'zbekiston Markaziy Osiyodagi muvofiqlashtiruvchi markazlardan biri sifatida ko'rsatilgan. O'zbekistonda turizm infratuzilmasining rivojlantirishda barcha infrastruktura obyektlarini jahon andozalariga mos ravishda, turistlar talabini qondirish kerak. Buning uchun turizm

infrastrukturasining tarkibiy qismlari mehmonxona, transport, oziq-ovqat, dam olish, davolash va boshqa ko'ngil ochar xizmatlarni yuqori darajada ko'tarishimiz lozim.

Turistik resurslardan samarali foydalanishda ***transport tuzilmasining*** hissasi katta. O'zbekistonda turizmning rivojlanishiga «O'zbekiston Havo Yo'llari» milliy aviakompaniyasining ham hissasi qo'shilmoqda. Hozirga kunda milliy aviakompaniyamiz tasarrufida 12 ta aeroport mavjud bo'lib, ulardan beshtasi — Toshkent, Samarqand, Buxoro, Urganch va Termiz aeroportlari xalqaro maqomga ega.

Toshkent aeroporti 2001 yilda qayta ta'mirdan chiqarilgan bo'lib, unda soatiga 1000 yulovchiga xizmat ko'rsatish imkoniyati paydo bo'ldi. Har yili Toshkent aeroporti xizmatlaridan 2 million kishi foydalanadi. Toshkent aeroportida yulovchilar qulayligi uchun keng va qulay mebellar bilan jixozlangan kutish maydonlari, kuni bo'yi ishlovchi pasport, bojxona, chegara nazorati xizmatlari, ma'lumotxona, yuklarni konveyerda tashish xizmatlari, xalqaro telefon, chiptalarni sotib olish va bandlash kassalari, Duty—free do'konlari, restoranlar, barlar, tamaddixonalar, valyuta ayirboshlash punktlari, o'ta nufuzli mehmonlarga xizmat kursatish VIP maydoni, qulayligi oshirilgan SIR maydoni kabilar tashkil etilgan. Toshkent aeroportida dunyoda ishlab chiqarilayotgan barcha samolyot turlarini qabul qilish mumkin.

Samarqand aeroporti soatiga 400 yulovchiga xizmat ko'rsata oladi. Samarqanddan Toshkent, Moskva, Sankt-Peterburg, Simferopol, Qozon shaharlariga, shuningdek, Yaponiya va Yevropa mamlakatlariga yetib borish mumkin. Aeroportda VIP — va CIP — maydonlari, kutish maydonlari, ona va bola xonasi, tibbiyot punkti, aviakassalar, pochta xizmati xonasi, xalqaro va shaharlaro telefon xizmati, barlar, restoran, valyuta ayirboshlash shohobchasi bor, yangi «Duty—free» do'koni ochilishi ustida ish olib borilmoqda.

Yangi Buxoro aeroporti 1997 yilda ishga tushirilib, xalqaro maqomga 1999 yilda erishgan, soatiga 150 yo'lovchiga xizmat ko'rsatadi. Unda keng kutish maydoni, bufetlar, dukonlar, tibbiyot punkti, yuklarni saqlash xonasi, milliy an'analarda bezatilgan VIP— va CIP— maydonlari mavjud. Buxoro aeroportidan Toshkent, Moskva, Sankt-Peterburg shaharlariga, shuningdek MDH mamlakatlari va boshqa davlatlarga uchish mumkin.

Yangi Urganch aeroporti soatiga 300 yulovchiga xizmat ko'rsatadi. Unda kutish maydoni, tibbiyot punkti, barlar, kafe, valyuta ayirboshlash shohobchasi, suvenirlar do'koni mavjud, aeroportdan Toshkent, Moskva shaharlariga va dunyoning boshqa mamlakatlariga uchib borish mumkin.

O'zbekiston turizmining rivojlanishiga «O'zbekiston temir yo'llari» davlat hissadorlik temiryul kompaniyasi ham o'zining hissasini qo'shmoqda. Bu tashkilot 1994 yilning 7 noyabrida tashkil etilgan bo'lib, O'zbekiston hududi bo'ylab 4000 kilometrga yaqin uzunlikdagi temir yullarga ega. Tashkilot tomonidan Toshkent-Samarqand orasida shinam tezyurar poyezd qatnashining tashkil etilishi turistlar uchun katta qulayliklar yaratib berdi. Tashkilot tomonidan Samarqanddan Surxondaryo viloyatiga o'tuvchi temir yul tizimi takomillashtirilmoqda, bu ham turistlarni harakatlanishini yengillashtiradi. Shuningdek, mustaqil O'zbekiston asosiy tarmog'i bo'lib hisoblangan xalqaro Traseka loyihasi asosida Toshkentdan Farg'ona vodiysi orqali qo'shni mamlakatlarga chiqib ketuvchi temir yo'lning qurilishi ham O'zbekistonga keluvchi xalqaro turistik oqimini orttirishi mumkin. Keyingi yillarda barpo etilgan, umumiy uzunligi 633 kilometrni tashkil qiladigan Navoiy – Nukus, 233 kilometrlik Toshguzar – Boysun – Qumqo'rg'on temir yo'l magistrallari, Qamchiq dovoni orqali o'tadigan tezkor avtomobil yo'lining ham chekka hududlardagi turistik resurslardan foydalanishga imkon beradi.. Bu yo'llar mamlakatimizning barcha hududlarini yagona transport tarmog'iga ishonchli tarzda birlashtirib, turizm infrotuzilmasini rivojlantirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Turistik resurslardan samarali foydalanishni ta'minlashga ***mehmonxona xizmatlarini*** rivojlantirish asosiy o'rinni egallaydi. Mehmonxona xizmatlarining sifatini boshqarish masalalarini xal qilishda mexmonxona korxonalarini shinamlik darajasiga karab tasniflash katta rol uynaydi. Bundan tashqari, xodimlarga va ularning tayyorgarligi: ma'lumoti, malakasi, yoshi, sog'ligi, chet tillarni bilishi, tashqi ko'rinishiga ham bir qancha talablar qo'yiladi. Mamlakatimizda hozirgi kunda ko'plab mehmonxonalar qurilmoqda. Ayniqsa xususiy turistik mehmonxonalar soni oshib borayapti, jumladan Samarqand viloyatida hozirgi kunda 50 ta zamonaviy va milliy uslubda qurilgan mehmonxonalar faoliyat ko'rsatmoqda. 2007 yil mobaynida zamonaviy va milliy uslubda qurilgan 10ta mehmonxona ishga tushirilib, mehmonxonalarni qabul qilish quvvati yana 320 o'ringa kupaydi. Bu yerda asosiy o'rinni sifatli xizmat ko'rsatishni ta'minlashdir.

Ovqatlantirish infrastukturasida yutuqlarimiz ko'proq, mehmonxonalar qoshidagi yoki yakka tarzda restoran, bar, kafelar, yaxshi ishlab nafaqat turistlarga, balki mahalliy aholiga xizmat ko'rsatmoqda. Ayrim oqvatlantirish obyektlarining ahvoli, xizmat ko'rsatish darajasi talabga javob bermaydi. Agar ovqatlantirish obyektlari sanitariya holati

nazorat qilinib, ovqatlar va xizmat ko'rsatishning turli ish shakllari joriy etilsa, ijobiy yutuqlarga erishgan bo'lamiz.

Hozirgi paytda turizmni rivojlanishida ***bank*** va ***moliyaviy tashkilotlar*** xizmatlarining o'rni katta. Turistlar sayohatda va dam olishda xilma-xil xizmat turlaridan foydalanishni hohlaydilar. Ya'ni, o'z hohishi bo'yicha biror narsa sotib olishni istashadi. Bunda ular ko'ngil ochish uchun har kuni ko'p miqdorda pul sarflashadi. Shu sababli bu xizmat turini takomillashtirish turistlarga qo'layliklarni keltirib chiqaradi.

Axborot xizmati ham turistik resurslardan unumli foydalanish uchun juda zarurdir. Turist sayohatga tayyorlanayotganda, hamda sayohat vaqtida o'zi boradigan joy haqida, o'sha mamlakat yoki boradigan hudpdning qonun-qoidalari, odatlari, mehmondo'stligi haqidagi qo'shimcha ma'lumotlarga, shuningdek, o'sha joyning xaritasiga, transport magistrallari sxemasiga muxtoj bo'ladi. Sayohat va turistlarning sarguzashtlari haqidagi ma'lumotlar ommabop va maxsus adabiyotlar ko'rinishida chop etiladi va bu holat turistlarni sayohat qilishga chorlaydi. Turizmda bo'lajak turistlarga bepul tarqatiladigan axborotlarni rang-barang ko'rinishida chop etishga e'tibor qaratish lozim. Bunda turistlar va turizm xizmatlari uchun axborot CD ROM disklarini chop etish katta samara beradi.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Turistik resurslardan foydalanishga ta'sir etuvchi omillarni tahlil etishning ahamiyati nimada?
2. Barqaror omillarning xususiyatlarini ayting.
3. O'zgaruvchan omillar va ularni turlarini izohlang.
4. Turizm industriyasiga tushuncha bering.
5. Turizm infrastrukturasiga tushuncha bering.

V.Mavzu. Turistik resurslardan foydalanish imkoniyatlarini baholash

Reja:

5.1. Turistik – rekreatsiya resurslari va ularni belgilari.
5.2. Turistik resurslarni baholashni turizmdagi ahamiyati.
5.3. Turistik resurslarni miqdor va sifat jihatdan baholash.

5.1. Turistik – rekreatsiya resurslari va ularni belgilari.

Hozirgi vaqtda ko'pgina tarmoqlar kabi turizm industriyasi ham tez rivojlanib bormoqda. Turistik biznesni mavjud kapital, texnologiya, hamda malakali ishchi – xodimlar orqaligina shakllantirib bo'lmaydi. Buning uchun birinchi navbatda turistik resurslarga ega bo'lish lozim.

Turistik resurslarning asosini rekreatsiya resurslari tashkil etadi. Rekreatsiya resurslari bu - turli komponentlar birikmasidan iborat, insonning dam olishi va davolanishi ehtiyojlarini qondirishda xizmat qiladigan vositalardir.Kelib chiqishi va foydalanish xususiyatlariga ko'ra rekreatsion resurslar ikki guruhga ajratiladi: ***tabiiy*** va ***antropogen*** rekreasion resurslar.

Tabiiy rekreatsion resurslarga, hududiy tabiiy komponentlar birikmasidan iborat, go'zal tabiat go'sha(landshaft)lari kiradi. Ular daryo, ko'l, dengiz bo'ylari, tog' etaklaridagi o'simlik dunyosi, xilma – xil manzarali joylar, mineral suvli shifobaxsh maskanlar bo'lishi mumkin. Undan tashqari aholining dam olishi, sport bilan shug'ullanishi, ov qilishi imkoniyatlari uchun keng hududlar, shahar atrofidagi yashil mintaqalar, park va bog'lar yoki qo'riqxona va milliy bog'lar ham tabiiy rekreasiya resurslaridir.

Turli davrlarda inson aql – zakovati bilan yaratilgan tarixiy, arxeologik va san'at obidalari, yodgorliklar, muzeylar hamda rekreatsiya maqsadida foydalish mumkin bo'lgan ijtimoiy obyektlar, antropogen rekreatsiya resurslariga kiradi. Undan tashqari, rekreasion resurslarni qo'yidagi asosiy belgilariga ko'ra ajratish mumkin:

- landshaft – iqlimiy xususiyati;
- tabiiy resurslar potensial zahirasi;
- jozibadorlik va sayyohlik ahamiyati;
- qo'laylik va foydalanish imkoniyati;
- manzara va ekologik xususiyati;
- ijtimoiy – demografik xususiyati.

5.2. Turistik resurslarni baholashni turizmdagi ahamiyati.

Turistik resurslar turli tabiiy, madaniy – tarixiy, hamda ijtimoiy – iqtisodiy obyektlar ko'rinishida bo'lib, turistik xizmatlar ko'rsatishga asos bo'la oladigan resurslarga aytiladi. Undan tashqari, turistik resurslar turistik mahsulotlar yaratishga asos bo'ladigan tabiiy hamda, insonlar tomonidan yaratilgan obyektlar majmuasidan iborat.

V.S.Bogolyubov va V.P.Orlovskayalar (Ekonomika turizma. M.2005,151b.) turistik resurslarda alohida ajralib turuvchi qo'yidagi asosiy belgilarni ajratishgan:

- Qo'laylik (jozibadorlik);
- Iqlimiy sharoit;
- O'rganganlik darajasi;
- Sayyohlik ahamiyati;
- Manzara va ekologik xususiyatlari;
- Ijtimoiy – demografik xususiyatlari;
- Potensial zahirasi;
- Foydalanish imkoniyati va boshqalar.

Turistik resurslardan sog'lomlashtirish, turistik, sport va tanishuv maqsadida foydalaniladi. Undan tashqari turistik resurslarni shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin: ***tabiiy*** va ***infrastrukturali.*** Turistik biznesni rivojlanishida yuqoridagi ikki guruhni ham ahamiyati yuqori. Har qanday yuqori turistik resurs potensialidan, kommunikasiya, aloqa vositalari, xizmat ko'rsatish sohalarisiz foydalanib bo'lmaydi.

Har bir hududda turizm shakllanar ekan, bu hududda turizm faoliyatida foydalanilayotgan turistik resurslar mavjud bo'ladi. Bu resurslarni turizmni tashkil etish asosi desak bo'ladi. Lekin, har bir hududning resurs salohiyati resurslarning miqdor va sifat jihatiga ko'ra farq qiladi. Shu sababli turistik resurslarni har jihatdan o'rganish, baholash, umuman olganda turizm faoliyatida foydalanish imkoniyatlarini tahlil etish ma'lum mintaqada turizmni rivojlantirish istiqbolini belgilaydi. Shu sababdan mavjud turistik resurslardan turizm faoliyatida foydalanishda ularni har jihatdan ***baholash*** o'ta muhimdir. Turistik resurslarni baholash bo'yicha ham turli yondoshuvlar mavjud. Turistik resurslarning iqtisodiy bahosi bevosita resurs turiga, uning sifatiga, joylashuviga, foydalanish texnologiyasiga hamda atrof – muhit holatiga bog'liq. Bunda ularni baholash asosiy o'rinni egallaydi. Baholash

orqaligina ulardan foydalanish, muhofaza qilish me'yorini o'rnatish mumkin.

5.3. Turistik resurslarni miqdor va sifat jihatdan baholash.

Turistik – rekreatsiya resurslarini mutaxasislar asosan ***miqdor*** va ***sifat*** jihatdan baholashni taklif etishgan. Miqdor jihatdan baholashda turistik faoliyatda foydalanish mumkin bo'lgan turistik resurslar hisobi olinadi hamda baholashda qo'yidagi xislatlar hisobga olinadi:

1. Zahira ko'rsatgichi, ya'ni hududiy rekreatsion tizimning qabul qilish potensiali;
2. Mavjud resurslarni maydon ko'rsatgichi, ulardan rekreatsiya maqsadida foydalanish imkoniyati;
3. Rekreatsiya resurslaridan mavsum sifatida foydalanishning davomiyligi.

Bu bahoni Samarqand viloyati misolida ko'radigan bo'lsak, birinchi navbatda viloyatning turistik obyektlarini o'rganishimiz lozim. Quyida Samarqand viloyatning turistik obyektlari 3-jadval asosida ko'rsatilgan.

Jadval 3.

Samarqand viloyatining turistik obyektlari

Tumanlar	Turistik obyektlar nomi
Samarqand shahri	Ulug'bek abservatoriyasi, Xo'ja Doniyor payg'ambar ziyoratgohi, Ishratxona, Qadimiy Siyob arig'i, Afrosiyob arxeologik muzeyi va xarobalari, Xazrati Xizir masjidi, Shohi – Zinda majmuasi, Bibixonim ansambli, Siyob bozori, Registon ansambli, Al-Motrudiy maqbarasi, Ruhobod maqbarasi, Amir Temur maqbarasi, shahar bosh jomye masjidi, O'lkashunoslik muzeyi, Samarqand bosh tarixiy muzeyi,. Universitet xiyobonidagi qadimiy chinorlar va boshqa daraxtlar, Alisher Navoiy muzeyi, SamDU arxeologik, zoologik muzeylari, shahar istirohat bog'lari, shifobaxsh chashma buloqlar, qadimiy mahallalar.
Samarqand tumani	Xo'ja Ahrori Vali Ziyoratgohi, Mironqul, Sazag'on, Ohalik Dam Olish Maskanlari, Ohalik tog'i soyliklaridagi xushmanzara dam olish maskanlari, milliy an'analar, yog'och o'ymakorligi, metallga ishlov berish, milliy urf odatlar.
Urgut tumani	Chor chinor, chinorlar va buloqlar, G'ovsul A'zam ziyoratgohi, Xo'jabtol ota, Miqqilloq tosh, Teshiktosh, Qaynar, Shirvog'ota ziyoratgoh va dam olish maskanlari, «Toshqo'y» tabiiy haykali, Bug'jamatosh, Toshkelinchak, Go'rimor tabiiy tosh shakllari, Lev, Qaynarbuloq, Rohatbuloq buloqlari, Omonqo'ton dam olish

	maskanlari, Eski davon yo'llari, taxti Qorachabegim saroyi xarobolari va b.
Bulung'ur tumani	Qadimiy Tuyatortar kanali, Fozil Yo'ldosh o'g'li uy muzeyi, xalq etnografik folklor ansambllari, mahalliy hunarmandchilik va b.
Jomboy tumani	Xolvoyi qishlog'idagi qadimiy chinorlar, Zarafshon daryosi va uning Oqdaryo va Qoradaryoga ajralishi, Zarafshon qo'riqxonasi, xalq milliy an'analari va urf-odatlari.
Ishtixon tumani	Qoradaryo sohillari, shayxlar qo'rg'oni xalq milliy san'ati, milliy an'analar, urf-odatlar va b.
Kattaqo'rg'on tumani	Kattaqo'rg'on suv ombori, Andoqiy ziyoratgohi va bulog'i, «cho'kkan tuya» shaklidagi tabiiy yodgorliklar va milliy an'analar.
Narpay tumani	Qo'chqorli ota ziyoratgohi, Qo'tirbuloq dam olish maskani, shifobaxsh bulog'i va avliyo baliqlari, Qo'shtepa ikkita tabiiy tosh tepalik va milliy an'analar.
Nurobod tumani	Xazrati Dovud ziyoratgohi va g'ori, Tim qishlog'idagi qadimiy archalar, Qarnobcho'l ekolandshaftlari, xalq hunarmandchiligi, jumladan jun yigirish, gilam to'qish, ko'pkari o'yinlari, milliy kurash, qadimiy sardobalar va b.
Oqdaryo tumani	Mahdumi A'zam Dahbediy ziyoratgohi, Oqdaryo daryosi sohillari dam olish maskanlari, Miyonqol oroli ekolandshafti, xalq milliy an'analari.
Payariq tumani	Imom Buxoriy masjid majmuasi va ziyoratgohi, Navro'ztepa, G'ilmonsoytepa, Oqtepa tabiiy tepaliklari, xalq milliy an'analari va b.
Pastdarg'om tumani	Qadimiy Darg'om kanali dam olish maskanlari, milliy an'analar, milliy kurash, ko'pkari o'yinlari va b.
Paxtachi tumani	Dobussiya qal'a xarobalari, Zarafshon daryosi sohillari dam olish maskanlari, qadimiy sardobalar.
Tayloq tumani	Tayloq ota qo'rg'oni ziyoratgohi, jomye masjidi, istirohat bog'i, Bandikushon ziyoratgohi va b.
Qo'shrabod tumani	Tog' oldi dam olish maskanlari, Qaynar avliyo bulog'i, milliy an'analar, urf-odatlari, mlliy dostonchilik, baxshichilik, Ergash Jumanbulbul o'g'li dostonchilik maktabi va b.

Manba: Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Самарқанд: СамДУ, 2005.

Jadvaldan ko'rish mumkinki, qanchalik hudud turistik obyektlarga bo hisoblansa, turistik mahsulotlar turini ko'paytirish imkoniyati yaraladi. Ha bir hudud ma'lum tur turistik resurslarga ega bo'ladi. Qaysidir hudu tarixiy obidalarga boy hisoblansa, ayrimlari tabiiy turistik obyektlarga bo hisoblanadi. Turistik faoliyatda barcha turistik resurslardan bir zayld foydalanib bo'lmaydi, chunki obyektlarning joylashishidagi qo'layli

zibadorligi turlicha. Shuning uchun turistik resurslarni sifat jihatdan holash muhim sanaladi. Sifat jihatdan baholashda qo'yidagi belgilar tiborga olinadi: *ta'sirchanligi, ulug'vorligi, joylashuvidagi qulaylik, trof-muhit holati, tabiiy rekreatsiya resurslarining o'ziga jalb qilish obiliyati* va boshqalar.

- Turistik – rekreatsiya resurslarini mamlakat milliy boyligi sifatida holash lozim. Yuqoridagi jadvaldan foydalanib, Samarqand viloyati manlarini turistik resurslarini sifat jihatdan baholash mumkin.

Agarda shartli ravishda besh balli tizimda baholasak, tabiiy turistik surslari imkoniyati bo'yicha Samarqand shahri, Samarqand tumani, rgut tumani - 5 ballga, Nurobod va Qo'shrabod tumani - 4 ballga, tdarg'om, Paxtachi va Tayloq tumanlari – 2 ballga teng. Tarixiy dalar va diniy qadamjoli obyektlarga ega hududlar imkoniyati bo'yicha, marqand shahri va tumani – 5 ballga, Payariq va Urgut tumani – 4 lga, Bulung'ur va Qo'shrabod tumanlari – 1 ballga baholash mumkin. liy etnografik va madaniy obidalar resurslari bo'yicha Samarqand hri va Kattaqo'rg'on tumanlari – 5 ballga, Nurobod, Oqdaryo va Urgut nlari – 4 ballga, qolgan tumanlarni - 3 ballga baholash mumkin.

Yuqoridagi ma'lumotlar asosida aytish mumkinki, Samarqand shahri tumani, Urgut va Payariq tumanlari turistik resurslarga boy hisoblansa, n tumanlarning turistik resurs imkoniyati kam. Shu jihatdan nlarning turistik resurslari potensialini uch kategoriya (yuqori, cha, past) asosida baholash ham mumkin. Bu yerda, Samarqand shahri tumani, Urgut va Payariq tumanlari yuqori kategoriyaga, Nurobod, kaqo'rg'on, Narpay va Oqdaryo tumanlari o'rtacha kategoriyaga, an tumanlarni past kategoriyaga kiritish mumkin.

Tabiat komplekslarida tabiiy resurslardan foydalanishda ruxsat gan antropogen yukning normalarini hisobga olish lozim. Bu malarni shakllantirishda biologik va ruhiy jihatdan yondashish lozim. ol uchun 1ga maydonda nisbatan biologik tuzilishga zarar ozmaydigan darajadagi odamlar sonini belgilash mumkin. Dam olish turizm faoliyatida tabiiy turistik resurslarni sifatini aniqlashdan ari, antropogen (madaniy) landshaftlar samaradorligini ham aniqlash m

Tabiiy resurslarni baholashni bir qancha turlari mavjud. Bular: ologik – rekreatsiya faoliyatining u yoki bu turiga resurslarning *ymal yaroqliligi, fiziologik – shinam, qo'laylik darajasiga* ko'ra, ologik – *estetik xususiyatiga* ko'ra baholanadi. Bu baholashga misol rida qo'yidagi 4– jadvalni ko'rsatish mumkin.

Jadval 4.

Tog' chang'isi uchishni tashkil etish uchun relyef bahosi

(Y.V.Koltovoy, 1998)

Rekreat-siya bahosi	Trassa baland-ligi m	Mehmonxo-na va trassa orasidagi masofa, km	Trassa uzunli-gi, m	O'rtacha aylana, gradus	Qiyalik yuzasining xususiyati	Kuchli xavf
Qo'lay sharoit	1000-2500	1	1000	12-18	Toshli hududning yuzasi tekis hamda mustahkam	Ayrim kuchli qor yog'is dan keyin bo'lis mumk
Qisman qo'lay	1000;25 00-3000	1-5	200-1000	18-20; 10-12	Toshli hududning yuzasi qisman tekis, lekin qo'shimcha ravishda hamda mustahkam	Kuchl qor yog'is dan keyin bo'lis mumk
Qo'lay emas	3000-4000	5-30	50-200	5-10; 20-25		Tez-te bo'li turad

Umuman olganda, mintaqalarni turistik resurslarini baholash orqali, bu mintaqalarda turizm industriyasini shakllantirish va rivojlantirish imkoniyatlarini belgilash mumkin. Shunday ekan, turistik resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini tahlil etish katta ahamiyat kasb etadi.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Turistik – rekreatsiya resurslari va ularni belgilar nimalardan iborat?
2. Turistik resurslarni baholashni turizmdagi ahamiyati nimada?
3. Turistik resurslarni miqdor jihatdan baholashni tushuntiring.
4. Turistik resurslarni sifat jihatdan baholashni tushuntiring.
5. Tabiiy resurslarni baholashni turlarini tushuntirib bering.

VI.Mavzu. Ekologik turizmni rivojlantirish resurslari

Reja:

6.1. Ekoturizm tushunchasi va turlari.
6.2. Ekoturizmning tarkibiy qismlari.
6.3. Ekoturizmning o'ziga xos xususiyatlari.
6.4. O'zbekistonda ekoturizm resurslari.
6.5. O'zbekistonda ekoturizm imkoniyatlaridan samarali foydalanish.

6.1. Ekoturizm tushunchasi va turlari.

Dunyo miqiyosida turizmning eng yangi yo'nalishlaridan biri ekologik turizm yoki ekoturizmdir. «Ekologik turizm» termini birinchi marotaba 1980 yil meksikalik iqtisodchi G.Seballos –Laskureyn taklif qilgan. Ekoturizmning asosiy maqsadi sayohat paytida yangi joylarni ko'rish, tabiat go'zalligidan, toza tog' yoki o'rmon havosidan bahra olish, «yovvoyi» tabiat bag'rida dam olish, shuningdek, boshqa xalqlar urf-odati, madaniyati, san'ati, tarixiy obidalarini ko'rishdan iborat. Turizmning bu ko'rinishi Kanada, AQSh, G'arbiy Yevropa davlatlari, Markaziy va Janubiy Amerika, Yaponiya, Xitoy va boshqa mamlakatlarda tez rivojlanmoqda. Ekologik turizm ayniqsa Avstraliyada yaxshi rivojlangan bo'lib, bu soha bo'yicha maxsus dasturlar yaratilgan.

Ekologik turizmni tashkil etish va rivojlanishi uchun obyektlar bo'lib, quyidagilar xizmat qiladi:

- milliy bog'lar, davlat buyurtmalari, tabiat yodgorliklari;
- botanik bog'lar;
- davolash-sog'lomlashtirish joylari va kurortlar;
- qo'riqxonalar.

Ekoturizmning muhim obyekti bo'lib, ekologik toza hudud, ajoyib tabiat va boshqa rekreatsiya resurslari hisoblanar ekan, mamlakatimiz bu resurs turlariga boy hisoblanadi. Respublakamizda tarixiy, arxeologik, arxitektura, san'at, musiqa va boshqa turistik resurslar mavjud. O'zbekistonning boshqa mamlakatlarda uchramaydigan ekzotik tabiati, xilma-xil landshaftlari, flora va faunasi butun turistik regionning jozibadorligini belgilovchi asosiy omillardir.

Hozirgi vaqtda to'rt xil ekoturizm turlari va ekoturlar mavjud.

1.Ilmiy turizm. Bunda turistlar dala sharoitida kuzatish ishlari olib boradilar, tabiatda izlanish ishlarida ishtirok etadilar. Masalan Lotin Amerikasi mamlakatlaridan biri Kolumbiyada, u yerdagi boy qo'shlar olamini o'rganish uchun «Kolumbiya qushlari» degan ekoturlar o'tkazilib,

unda boshqa davlatlardan kelgan ornitologlar ham qatnashib ilmiy izlanishlar olib boradilar. Bunda turistlar aktiv harakat usullari qo'llab, tabiiy go'zallikdan bahra oladilar. Ilmiy turizmga chet elga bo'lgan ilmiy-tekshirish ekspedisiyalari va tabiiy fakultetlarda o'qiyotgan talabalarning dala praktikasi ham kiradi.

2.Tabiat tarixini o'rganish turlari. Bu atrof muhitni va mahalliy madaniyatni o'rganish uchun qilingan sayyohatdir. Ular ko'pincha qo'riqxonalar va milliy bog'larda takshil etilishi mumkin. Bu turlar tabiat fenamentlari bor joylarda ham tashkil qilinishi mumkin. Bunga maktab o'quvchilarining poxodlari ham kirib, unda o'qituvchi, o'quvchilarga o'tilgan joylarning tabiati tarixi to'g'risida hikoya qilib beradi.

3.Sarguzasht turizmi. Bu tur turizm barcha aktiv harakatli turlarini o'zida jamlangan sayohatlarni o'z ichiga oladi, hamda tabiatda dam olish turlari ham bunga kirib ulardan maqsad yangi xissiyotlarni sezish, taassurotlarni boshdan kechirish, turistlarni jismoniy formasini yaxshilash va yangi sport muvoffaqitlarga erishishidir. Bu tur turizmga alpinizm, qoyalarda yurish, tog' va piyoda yurish turizmi, suv, chang'i va tog'-chang'i turizmi, otda yurish turizmi kiradi.

4.Alohida muhofaza etiladigan tabiat hududlarga sayohat (AMETHS) etish ekoturizmning asosiy turi hisoblanadi. Ekoturizm o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- mahalliy aholining o'z hududlarining ijtimoiy – iqtisodiy;
- rivojida ishtirok etishi;
- turizm obyektlari ichida tabiiylikni ko'pligi;
- Turistlarni ekologiyadan bilimli bo'lishi va boshqa.

6.2.Ekoturizmning tarkibiy qismlari.

1997 yil Braziliyada bo'lib o'tgan Butunjahon kongressida e'tirof etilgan ma'lumotga ko'ra, dunyo bo'yicha jami sayohatga chiqganlarning 12 foizi ekoturizmda ya'ni «yashil» sayohatga chiqishgan. Chet ellik olimlar baholashiga 1993 yil ekoturizmdan tushgan daromad 30 mlrd. AQSh dollarini tashkil etgan, ya'ni xalqaro turizmdagi jami daromadning 10 foizini tashkil etgan. Sayyohatning bu turi asosan AQSh, Kanada, Avstraliya, Nepal, Ekvador, Braziliya, Filippen, Keniya, JAR davlatlarida tez rivojlanmoqda.

Turistik sayohatlarga chiqishdan maqsad sayohat vaqtida yangi joylarni ko'rish, tabiat go'zalligidan, toza tog' yoki o'rmon havosidan

bahra olish, «yovvoyi» tabiat bag'rida dam olish shuningdek, o'zga xalq urf-odati, madaniyati, san'ati va tarixiy obidalar ko'rishdan iboratdir.

Ekoturizmni rekreatsion resurslarga: tabiat, tog' va tekisliklar, daryolar, cho'l va vohalar, ko'l va turli landshaft zonalari kiradi. Shular asosida ekoturizm qo'yidagi tarkibiy qismlarga bo'linadi.

- Dengiz va okeanlar ekoturizmi;
- O'rmon va sun'iy bog'lar zonalariga ekoturizm;
- Daryo va ko'llarda ekoturizm;
- Tog' ekoturizmi;
- Tarixiy obidalar ekoturizmi;
- Me'morchilik yodgorliklariga ekoturizm;
- Arxeologik qazilmalar ekoturizmi;
- Ekologik mushkul joylar ekoturizmi;
- Alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar ekoturizmi.

Yuqorida ta'riflangan ekoturizmning tarkibiy qismlari ichida oxirgisi alohida salmoqli o'rin tutadi va ko'pchilik olimlar ekoturizm tushunchasini faqat alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar ekoturizmi deb qo'llashadi.

6.3. Ekoturizmning o'ziga xos xususiyatlari.

Ekoturizmning rivoji natijasida uning uch asosiy xususiyati paydo bo'lib, ular mahalliy aholining ma'naviy kayfiyatiga, iqtisodiy ahvoliga to'g'ridan-to'g'ri yoki boshqa jihatdan o'z ta'sirini ko'rsatadi. Bo'larga quyidagilar kiradi:

1. ***Ijtimoiy xususiyati;***
2. ***Iqtisodiy xususiyati;***
3. ***Ekologik xususiyati.***

Ijtimoiy jihatdan olib qarasak, ekoturizmning ijobiy tomoni shundaki, u mahalliy aholiga o'zining yurti tabaitini muhofaza qilgani uchun unga iqtisodiy samara beradi, ularni muhofaza etilayotgan hududlarida hamkorlikda ish olib borishga imkoniyat beradi. Ko'pincha muhofaza etiladigan hududlarni asosiy muammolari mahalliy aholining muhofaza etiladigan tabiat hududlari bilan o'zlari yashaydigan joy lardan foydalanish uchun kurashi natijasida kelib chiqadi. Ekoturizm qishloq aholisi uchun, ularning iqtisodiy manfaati uchun kurashda, tabiatning nodir burchaklarini saqlab qolgan taqdirda, undan maxsus foydalanish yo'li bilan iqtisodiy foyda olish yo'lini ko'rsatadi. Lekin, mahalliy aholi o'rtasida ularning olayotgan iqtisodiy foydasi o'sha

yerning tabaiatini saqlanishi bilan chambarchas bog'liqligini chuqur tushuntirish ishlari olib borish yo'li bilan isbotlash kerak. Yangi ochilayotgan qo'riqxonalar xududida hamisha ma'lum miqdorda shu yerda yashab turgan aholi qoladi. Masalan, Kitob geologik qo'riqxonasi hududida ayrim qishloqlar qolib ketgan. Qishloqlarning ko'p sonli aholisi azaldan qo'riqxona maydonida dehqonchilik yoki mol boqish bilan shug'ullangan. Qo'riqxona chegarasi aniqlangan vaqtda charvachilik bilan shug'ullanayotgan aholiga ikki shart qo'yiladi, birinchidan qo'riqxona maydonidan tashqariga chiqib yangi turar joyga ko'chish, ikkinchidan, ularni shu vaqtga qadar shug'ullanib kelgan dehqonchilik yoki charvachilik ishlarini qat'iy taqiqlash. Chunki qo'riqxona talabiga asosan, qo'riqxonalar va ularning muhofaza mintaqalarida ularga aloqasi bo'lmagan har qanday xo'jalik ishlari olib borish taqiqlanadi. Qo'riqxona maydonida ekoturistik marshrutlar tashkil etish yoki turistlar talabi asosida, turistik iste'molni qondirish, tabiatni o'rganish, tabiat ekosistemalarini muhofaza etishda o'z hissasini qo'shish yo'li bilan, mahalliy aholining qiziqishini himoya qilgan holda, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda turizm ishlarini olib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Ekoturizmning rivoji natijasida O'zbekistonning janubiy – g'arbiy hududida tabiatni muhofaza etish ishlari rivojlanadi, qo'riqxona hududida joylashgan qishloq aholisi ish bilan ta'minlanib, sifatli turistik faoliyat atrof muhitga zarar yetkazmagan holda olib boriladi, turistik bozor tarkib topadi va qishloq joylarida yangi ish joylari tashkil etiladi.

Turizm xalq xo'jaligi tarmoqlarini rivojiga ijobiy ta'sir etadi, turistik infrastruktura shakllanishi va rivojini tezlashtiradi, ishlab chiqarish kuchlarini bir tekis joylashishiga va xizmat ko'rsatish tarmoqlari faqatgina aholi zich joylashgan yuqori rivojlangan hududlardagina emas, iqtisodiy zaif rivojlangan hududlarga ham ta'sir etadi.

Iqtisodiy jihatdan, turizmning iqtisodiy rivojlangan davlatlarda amaliy ahamiyati ko'pchilikka tanish. Turistik faoliyat natijasida kelayotgan iqtisodiy foyda, ko'p sabablar natijasida paydo bo'ladi va yuqori miqdorlarga yetishi mumkin. Turistik resurslardan tashqari, bu yerda katta rolni turizm infrastrukturasi, reklama, xizmat ko'rsatish, kelayotganlar soni, turistlarning iqtisodiy darajasi, soliqlar va boshqalar egallaydi.

Qo'riqxonalar va milliy bog'lar rekreasion funksiyasini ekologik baholash ma'lum murakkablikka ega. U qo'riqxona yoki milliy bog'ga kelayotgan turistlarning xizmat ko'rsatishdagi ekologik samaradorligi bilangina emas, balki kelayotgan foyda bilan ham o'lchanadi. Masalan,

«Azchek» va «Teberda» turistik bazalari Teberda qo'riqxonasi chegarasida joylashib, bir yilda 350 ming dollar, Litvaning milliy bog'ida joylashgan «Ignamena» turbazasi esa 76 ming dollar foyda keltiradi.

Rekratsion faoliyatdan kelayotgan foydani baholashda, unga qo'shimcha xizmat ko'rsatayotgan va turistik mahsulotlar ishlab chiqarishga qo'shilgan, hamda dam oluvchilarga qo'shimcha xizmat ko'rsatayotgan korxonalar foydasi ham hisobga olinadi. Ular ko'pincha qo'riqxonalar va milliy bog'lardan kelayotgan foydadan ham ko'proq bo'lishi mumkin. Masalan 27 ming turistlarni Teberdi qo'riqxonasiga olib borayotgan transport tashkilotlarining foydasi «Azchek» va «Teberda» turbazalari olayotgan foydadan 1,5 marta ko'p bo'lgan.

Ekologik jihatdan, muhofaza etiladigan hududlarda tabiatga sayohat turizmini rivoji, tabiatga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir etishi mumkin. Bir tomondan turizm rivoji dunyoning ko'p qismlarida nodir ekosistemalar va turlari himoya qilish uchun kuchli omil bo'lib xizmat qiladi. Tabiat qo'ynida turizm ekologik faoliyatning bir turi bo'lib, tirik tabiat ne'matlarini undan chiqarib olmaydi (ov va baliq ovlash turizmidan tashqari). Xalqaro ekoturizm rivojlanishi tarixida uning shakllanishida tabiatni ximoya qilishdagi rolini ko'rsatuvchi ko'plab misollar ko'rsatish mumkin. Turizm muhofaza etiladigan ko'plab hududlarni iqtisodiy holatini ko'tarib, uning tabiatini ekologik holatini yaxshilaydi.

AQShdagi Yellouston milliy bog'i-dunyodagi tabiiy turizmning beshigi hisoblanadi. Bu yerda turizmning qarama-qarshi yondashuvlarini ko'rish mumkin. Bir tarafdan Yellouston milliy bog'ini ko'rish uchun kelayotgan ko'plab turistlar milliy bog' joylashgan Montana shtatiga katta iqtisodiy foyda keltiriladi, chunki kelgan turistlar shtatning boshqa xizmat ko'rsatish tarmoqlari, restoranlari, benzen qo'yish stansiyalari, mehmonxonalaridan foydalanishadi. Ayni vaqtda turizmning kuchli rivojlanishi atrofidagi shaharlar hayot darajasini keskin o'zgartirdi. Bir tarafdan shtatdagi hayot darajasi oshgan bo'lsa ham, boshqa tarafdan yangi yo'llar qo'rilishi, yo'llarda avtotransportning haddan tashqari o'sishi, shovqin so'ronning oshishi, gaz bilan ifloslanishining o'sishi, yer narxining tez o'sishi kabi muommolarni paydo qiladi. Milliy bog' hududida turistlar miqdori shunchalik ko'paydiki, tabiat bilan muloqatda bo'lishi qiyinlashdi, nodir ekosistemalarni saqlab qalolmaslik xavfi paydo bo'ldi.

Turizm jarayoni davomida uning tabiat resurslaridan foydalanishni rejalashtirishni o'rganish, turistik oqimlarni va uning potensial ta'sirini mohirlik bilan boshqarishni o'rganish lozim. Turizmni rivojlantirish

d: sturini ishlab chiqishda hammavaqt uning salbiy ta'sirini o'ylab ko'rish v: hisobga olish kerak. Shuni alohida ko'rsatishimiz kerakki, agar turizm at of – muhitga salbiy ta'sir etsa, u haqiqiy ekologik turizm bo'lmaydi. Is otlangan haqiqiy ekologik turizm tabiatni muhofaza etuvchi kuchli qi rol bo'lib, uning vazifasi tabiatga sayohat vaqtida bo'luvchi salbiy ta sirlarni kamaytirish va ijobiy tomonlarini yuqori darajada kc paytirishdir.

Misol tariqasida ko'radigan bo'lsak, Keniyadagi Amboseli milliy bc g'ida har bir arslondan ekoturizm obyekti sifatida keltiriladigan foydasi 2: 900 $. Shu yo'l bilan har bir arslon umri davomida 500000 $ Keniya xa lqiga foyda keltiradi. Milliy bog' ishlaganga qadar ov turizmiga ruxsat et lgan vaqtda (21 kunlik tur) chet ellik ovchi har bir otilgan arslon uchun 8: 00 $ tulagan. Arslon terisini ishlash 960-1325 $ tushgan. Demak ov tu izmida bir arslon maksimum 9825 $ foyda keltirgan va o'zi ham qurbon bc lgan. Ekoturizmda esa har bir arslon 500 000 $ foyda keltirgan va ul rining oxirigacha erkin yurgan. Shu misolni o'zi ko'rsatib turibdiki ek oturizm shubxasiz bu jonivorlardan iqtisodiy foyda keltirishning eng qc lay yo'li va ayni bir vaqtda jonivorni o'ldirilishiga ruxsat berilmaydi.

Ekoturizmda turizmni boshqa turlariga qaraganda kamroq mablag' sa f etib ko'proq foyda olinadi. Shuning uchun uning iqtisodiy sa naradorligi ancha kattadir.

Hozirgi vaziyatda ekoturizm rivojining tabiat komplekslarini saqlab qc lishda ishtirokining bir qator ustunliklari bor. Ekoturizm ko'pchilik qc riqxonalarda iqtisodiy faoliyatning yagona turi bo'lib xizmat qiladi. O zbekistonda va chet el amaliyoti shundan guvohlik beradiki, ekoturizm in koniyati foydalanilmagan taqdirda uning «ekologik o'rnini», albatta ta iat uchun halokatliroq boshqa shakl egallaydi.

Ko'pchilik ma'sul turoperatorlar o'z turistlarining sayohatini sifatli ta hkil etish uchun ularning bo'lajak sayohat obyekti bo'lgan tabiati al hida muhofaza etiladigan hududlar bilan doimiy aloqada bo'lishadi va ta iatni muhofaza etadigan tashkilotlar bilan hamkasblikda ish olib bc rishadi. Shunday qilib ekoturizmni to'g'ri tashkil etish tabiati muhofaza et ladigan yerlarning ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarini hal et shga yordam beradi.

6.4. O'zbekistonda ekoturizm resurslari.

O'zbekiston ekologik turizm va uning sarguzasht turlaridan rafting tr kking, miniladigan turizm ("door of road"), agroturizm, alpinizm v

boshqa sport turlarini rivojlantirish uchun boy imkoniyatlarga va o'ziga xos xususiyatlariga ega. Ekoturistlar uchun qiziqarli bo'lgan obyektlar, ya'ni alohida muhofazaga olingan hududlar doirasidagi turli tabiiy va madaniy vujudga kelgan landshaftlar, o'simlik va hayvonot olami resurslari, kam uchraydigan va kamayib borayotgan organizmlar genofondi, ajoyib tabiiat komplekslari, tabiat yodgorliklari ekoturizmni rivojlantirishning muhim asosi hisoblanadi.

Ekologik turizm nuqtai-nazaridan alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar tayanch hududlar sifatida qaralmog'i lozim. G'arbiy Yevropa mamlakatlari o'zlarining tabiiy landshaftlaridan allaqachon mahrum bo'lganliklari sababli, yildan-yilga boshqa mamlakatalrning tabiatiga bo'lgan qiziqishi tobora ortib bormoqda. Shuning uchun turistik resurslardan samarali foydalanishda tabiat muhofazasining o'rni katta.

Ekologik turizm hozirgi kunga kelib jadal sur'atlarda rivojlanib borayotgan turizm sohasiga aylandi. O'zbekistonda ekoturizm rivojlanishi tabiatni muhofaza qilish, ekoturistlarni vatanimizga jalb etish, noyob o'simliklar va hayvonot dunyosini saqlash, ko'paytirish muammolarini hal qilishga, balki mahalliy aholini ish bilan ta'minlab iqtisodiyotimizni rivojlantirishiga katta hissa qo'shadi. Ekoturizm faoliyatidan kelib chiqib alohida muhofaza etilayotgan tabiiy hududlarda amalga oshirish katta ahamiyatga ega. Mahalliy, aholini ehtiyojini qondirish ko'proq tabiatdan foydalanish turlariga borib taqaladi.

Tabiiy resurslardan ishlab chiqarishda tobora ko'proq foydalanish, jamiyatning turli-tuman ehtiyojlarini qondirish, inson hayoti va faoliyatini ta'minlash uchun tabiiy muhitdan foydalanishning kuchayishi tabiatning ayrim hududlarini tabiiy holatda saqlash zaruratini keltirib chiqaradi. Bunday hududlar alohida muhofaza qilinadigan hududlar (akvatoriyalar) bo'lib, ular ekologik, genetik, asrash, muhofaza qilish, sanitariya-gigiyena, sog'lomlashtirish, madaniy-maorifiy funksiyalarni bajaradi va ular faol xo'jalik o'zlashtirilishidan chiqariladi. Alohida muhofaza qilinadigan hududlar ekologik balansni qo'llab-quvvatlash, tabiiy resurslarni takror ishlab chiqarish, ekotizimlar va organizmlar genofondlari etalonlarini saqlash, atrof-muhitni muhofaza qilish va saqlash, rekreatsiya va tabiat muhofazasi ta'lim–tarbiyasi, shuningdek, ham tabiiy sharoitlarda, ham inson ta'sirida kechadigan mahalliy, mintaqaviy va global tabiiy jarayonlarni o'rganish maqsadlariga xizmat qiladi.

Alohida muhofaza qilinadigan hududlar statusi, funksiyasi, rejimi va boshqarishni tashkil etishdagi farqlari hisobga olinib, quyidagi kategoriyalarga bo'linadi (tasniflanadi):

1. Davlat tabiat qo'riqxonalari, shu jumladan, biosfera qo'riqxonalari.
2. Milliy parklar.
3. Davlat milliy tabiat parklari (bog'lari).
4. Davlat tabiat buyurtma qo'riqxonalari (zakazniklar).
5. Davlat tabiat yodgorliklari.
6. Alohida muhofaza qilinadigan boshqa tabiiy hududlar: suv muhofazasi mintaqalari, kurort-sog'lomlashtirish tabiiy hududlari, rekreatsiya zonalari, botanika bog'lari, dendrologiya bog'lari, qo'riqlanma (oraliq) tegralari, o'rmonlarning taqiqlangan mintaqalari, hayvonot bog'lari, baliqchilik xo'jaligi tegralari.

Bundan tashqari alohida muhofaza qilinadigan tabiiy hududlarning boshqa shakllari – yashil zonalar, shahar o'rmonlari, shahar parklari, bog'-park san'at yodgorliklari, muhofaza qilinadigan qirg'oq liniyalari, muhofaza qilinadigan daryo tizimlari, muhofaza qilinadigan landshaftlar, biologik stansiyalar, mikroqo'riqxonalar va boshqalar ham tashkil etilishi mumkin.

Hozirgi vaqtda O'zbekiston hududida – qo'riqxonalar, milliy bog'lar, tabiatning nodir yodgorliklari mavjud. Bu yerda qo'riqxona bilan milliy bog' va tabiatning nodir yodgorliklari o'rtasida farq nima va ularda ekoturizmni qanday rivojlantirish mumkin degan savol tug'iladi.

Qo'riqxonalar xo'jalik faoliyati taqiqlangan tabiat komplekslari va obyektlari hisoblanadi va ular tabiatni muhofaza qilish, ilmiy, ekologik ahamiyatga ega bo'lgan joylar bo'lib, tabiatning doimiy yoki kamyob landshaftlar, o'simliklar va jonivorlar olamining genetik fondi saqalanadigan yerlar hisoblanadi. Yoki boshqacha ta'riflaganda davlat qo'riqxonalari deb, tabiatni qo'riqlanishi shart bo'lgan ilmiy, ekologik – ma'naviy ahamiyatli, tabiiy muhit nishonalari tipik yoki nodir landshaftlar, o'simlik va jonivorlar genetik fondi saqlanadigan va xo'jalik foydalanishidan to'liq chiqarilgan tabiiy komplekslar va obyektlar tushuniladi.

Qo'riqxonada dam olish va turizm tabiatga zarar yetkazishi mumkin, lekin oldindan hisoblab chiqarilgan zarar yetkaza olmaydigan rekreatsion bosimga rioya qilish, turizm orqali bo'ladigan salbiy o'zgarishlarni oldini olish mumkin.

Milliy bog'lar. «Milliy bog'» jumlasi 19 asrda AQShda alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda paydo bo'ldi (Yelleuston bog'i 1872 y). Ularni tashkil etishning asosiy xususiyati nodir tabiiy obyektlarni odamlarni erkin kirishi va ayni vaqtda oddiy xo'jalik maqsadida foydalanishni taqiqlash yo'li bilan paydo bo'ldi. Milliy bog'ning

qo'riqxonadan farqi shuki, unda insonning xo'jalik faoliyatidan faqa turizmga ruxsat beriladi, qolganlari taqiqlanadi.

Shu maqsadda milliy bog'larning faoliyatini har bir h... uchun tipi go'zal landshaftlarni, shu yerdagi tarix, madaniyat, arxitektu yodgorliklari bilan saqlab qolish, hamda flora va faunaning genetik fondi ko'paytirish asosida olib borish muhimdir. Asosiysi turizmni rivoji tabiatga zarar yetkazmasdan olib borish asosida ishlab chiqish lozin Milliy bog'larda ilmiy tekshirish, ma'rifiy ishlarni tashkil etish va ula tabiat muhofazasining nazariy va amaliy tomonlari masalalarini yechis aholini turli yodgorliklar va e'tiborga molik joylari bilan tanishtiris ishlarini olib boriladi.

Zomin milliy bog'i, 10,5 ming gektar yerni egallaydi va zomin to o'rmon qo'riqxonasi sifatida 1960 yil Turkiston tog' sistemasining g'arbi qismidagi tabiat komplekslarini muhofaza qilish uchun tashkil etild Keyinroq boy turistik resurslari e'tiborga olinib milliy bog'ga aylantirild Milliy bog'ga xarakterli o'simlik archa (Zarafshon, Turkiston yarin sharsimon turlari) hisoblanadi.

Milliy bog'da yayov yurish va tog' turizmni rivojlantirish uchu imkoniyat katta. Bu joyning shifobaxshlik xususiyatidan foydalanib davolash turizmini rivojlantirish mumkin. Lekin milliy bog' Samarqanc Toshkent, Buxoro va boshqa Jizzax kabi shaharlardan bir muncha uzo bo'lganligi va unga boradigan yo'llari yaxshi bo'lmagani uchun unin turistik imkoniyatidan to'liq foydalanila olinmayapti.

Zakazniklar maydonida tabiatning obyektlarining bir qisminigin xo'jalik tomonidan ishlatiladi va bu ishlatilishi, ma'lum muddatlarda ma'lum mavsumlarda hamda tabaitga zarar yetkizmaydigan darajad amalga oshiriladi. Ovchilik buyurtmalardan tashqari oxirgi yillard botanik- landshaft, gidrologik va boshqa maqsadli hamda kompleks tabia zakazniklari (qo'riqlar) ajratila boshlandi.

Kompleks landshaft zakazniklari (qo'riqlar) deb muhofaza etiladiga tabiat maydonlarni qo'riqlovchi muhim tabiat hududlari tushunilib, und turli xil tabiat komplekslari muhofaza etiladi va ayni bir vaqtda und xo'jalikning boshqa faoliyatlari to'xtatilmaydi.

Tabiat yodgorliklari. Noyob tabiat yodgorliklari, bu – muhofaz qilinadigan obyekt turlaridan hisoblanadi. Ayrim hollarda tabiiy obyektlarni muhofaza qilish uchun katta maydonlarni ishg'ol qilinadiga qo'riqxonalar tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Shuning uchu kichikroq maydonlardagi tabiiy obyektlar «tabiat yodgorliklari» de qilinadi va muhofaza ostiga olinadi. «Tabiat yodgorliklari» terminin

dastlab A.Gumbolt taklif qilgan. O'tgan asrimizning boshlaridayoq Yevropada tabiat yodgorliklarini muhofaza qilish boshlangan edi.

Tabiat yodgorliklari tabiatning o'zgarishi va unda sodir bo'layotgan jarayonlar haqida ma'lum darajada aniq guvohlik beradi. Tabiat yodgorliklari ilmiy – tarixiy va madaniy – estetik ahamiyatga ega. Umumiy xarakteriga ko'ra, tabiat yodgorliklari geologik – geomorfologik, botanik, paleontologik, astronomik va landshaft yodgorliklariga bo'linadi.

O'zbekiston hududining muhofaza etilayotgan tabiiy hududlar tarkibida 2164 km^2 maydonni tashkil etgan 9 ta davlat qo'riqxonasi, 6061 km^2 maydonni tashkil etgan 2 ta milliy bog' va noyob turlarga kiruvchi hayvonlarni ko'paytirish "Jayron ekomarkazi", 12186 km^2 maydonni tashkil etgan 9 ta davlat buyurtmaxonalari mavjud. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarni umumiy maydoni 20520 km^2, yoki O'zbekiston hududining 5,2 % ni tashkil etadi. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarda yetarli darajada shart – sharoitlar, infratuzilma, hamda moddiy – texnik bazasining, servis xizmatlarini yaxshi yaratilmaganligi mamlakatimizda ekoturizmni rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Shu munosabat bilan, Prezidentimizning 2006 yil 17 – aprelda "O'zbekiston Respublikasi 2006 – 2010 yillarda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlantirishni jadallashtirish chora – tadbirlari to'g'risida"gi 325 sonli qarori chiqdi. Bu bo'yicha Respublikamizda ayrim ishlar boshlangan. Masalan, hozirgi kunda O'zbekistonda ekoturizm yo'nalishlari «Ekosan» xalqaro jamg'armasining ekoturizm bo'linmasi tomonidan ishlab chiqilmoqda.

Yo'nalishlar hozircha Zomin milliy bog'i va Nurota qo'riqxonalariga uyushtirilgan. Undan tashqari ekoturizmni rivojlantirish maqsadida Tabiatni muhofaza qilish Davlat qo'mitasi "O'zbekiston Respublikasida ekologik turizmni rivojlantirish Konsepsiyasi va uning yaqin kelajakdagi istiqbollari"ni ishlab chiqdi.

6.5. O'zbekistonda ekoturizm imkoniyatlaridan samarali foydalanish.

Mamlakatimizda ham bir qancha qo'riqxonalar, buyurtmalar tashkil etilgan. Biz bu alohida qo'riqlanadigan hududlardan faqatgina ilmiy maqsadlarda emas, ekoturizm maqsadida foydalanishimiz katta iqtisodiy samara beradi. Hozirgi kunda O'zbekistonda ekoturizm yo'nalishlari «Ekosan» xalqaro jamg'armasining ekoturizm bo'linmasi tomonidan ishlab chiqilmoqda. Yo'nalishlar hozircha Zomin milliy bog'i va Nurota qo'riqxonalariga uyushtirilgan xolos. Albatta, bu mavjud imkoniyatlardan yaxshi foydalanmayapmiz.

Chizma 4.

O'zbekistonning maxsus qo'riqlanadigan tabiiy hududlarida turizmni tashkil etish xususiyatlari

Asosiy maqsadlar	Tashkil etish asoslari	Xuquqiy asoslari
- mahalliy va xorijiy turistlarni jalb etish; - yangi ish o'rinlarini yaratish; - aholini yashash darajasini oshirish; - bioxilmaxillikni saqlash; - turizm vositasi orqali yangi tabiiy zonalarni yaratish; - mahalliy aholini tabiat resurslaridan foydalanishini kamaytirish va ularga alternativ daromat manbalarini yaratish; - tabiiy zonalarni byudjetdan tashqari vositalar orqali moliyalashtirish; - aholini ekologik o'qitish, tabiat bilan aloqa madaniyatini oshirish; - insonlar dam olishini imkoniyat yaratish; - ma'lum mintaqalarning ijtimoiy – iqtisodiy rivojlanishiga ko'maklashish.	- keluvchilar tomonidan tabiiy zonalar bioxilma-xilligiga bulgan salbiy ta'sirlariga yo'l qo'ymas-lik; - keluvchilarni tabiiy zonalarga bo'lgan hatti harakatini kuzatishni ta'minlash, turistik marshrutlarda turli tartiblarni joriy etish; - tabiiy zona hududlarida turistik faoliyatni iqtiso-diy samadorligini ta'minlash; - tabiatni saqlash tadbirlari va aksiyalarida qatnashish va b.	- O'zbekiston Respubli-kasining "Turizm tug'risidagi" qonuni (20.08.1999); - O'zbekiston Respubli-kasining "Tabiatni muhofaza qilish" qonuni (9.12.1992); - Hammasi bo'lib, 15 ta tabiatni muhofaza qilishga oid qonunlar, 550 ta qonun asosidagi tabiatni qo'riqlash ahamiyatiga ega aktlar, standartlar amal qilmokda.

Manba: Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Менежмент и организация бизнеса в Республике Узбекистана. Т: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» 2006.

Albatta, bu mavjud imkoniyatlardan unumli foydalanishimiz uchun bir qancha ishlarni amalga oshirishimiz lozim deb hisoblaymiz:

- qo'riqxonalar va milliy bog'lar sonini oshirish;
- mavjud qo'riqxonalar va milliy bog'larni turistik resurs sifatida ilmiy jihatdan o'rganib chiqish;
- mavjud qo'riqxonalar va milliy bog'lardan ekoturizm obyekti va rekreasion resurs sifatida foydalanish uchun kerakli infratuzilmani shakllantirish;

- ekoturizm obyekti sifatida mavjud tabiat go'shalaridan tartibli foydalanish;
- ekologik turizm rivojlangan mamlakatlar malaka va tajribasini o'rganish;
- tabiat muhofazasiga alohida e'tibor qaratish lozim.

O'zbekistonning tabiiy sharoiti va ularning ekologik holatini inobatga olib, turistik obyektlarni o'rganish va aniqlash, turistik yo'nalishlarni belgilash, ularning hududiylik va majmuaviylik jihatlaridan kelib chiqqan holda tabiiy xizmat ko'rsatish sohasini yo'lga qo'yish shu kunning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'zbekistonning alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlarida byudjet kamomadi mavjud bo'lgani sababli ekoturizmning iqtisodiy roli ahamiyatga ega. Shunisi ham muhimki ekoturizmning rivoji qimmat va keng infrastrukturasi talab etmaydi. Demak ekoturizm kelajakda kichik xarajatlar hisobida, katta foyda keltiradigan manbaga aylanishi mumkin.

O'zbekiston sharoitida Kitob geologik qo'riqxonasi ekologik turizm bilan otda yurish va piyoda turistlarga xizmat ko'rsatish tajribasi bor. Turizm uchun yaroqli bo'lgan yozlik mavsumda tog' zonalarida aprel oyidan oktyabrgacha 7 oyga cho'ziladi. Piyoda yuruvchilarning bir guruhi (10 odam) uchun kirish bahosi har bir kishiga bir kunga 50 dollar, otda yuruvchilar uchun 70 dollar deb hisoblansa, bir kunda 10 kishi x 50 $ = 500 $ yoki 10 kishi x 70 $ = 700 $ daromat olish mumkin.

May oyidan boshlab sentbr oyiga qadar otda yurish marshrutlari o'tkaziladi. Kelayotganlar soni bir oyda o'rtacha besh guruh (10 kishidan)ni tashkil etsa, 50 kishi 70$dan 3500 $, 5 oyda esa 17500 $ni tashkil etadi. Demak, bir mavsumda piyoda sayohatchilarni ham hisobga olsak, taxminan 30-35 ming dollar daromat olish mumkin. Undan tashqari qo'shimcha xizmat ko'rsatish tarmoqlari orqali daromatni yana ham oshirish imkoniyatlari mavjud.

Ekoturizmning va ekologik ekskursiyalarning yana bir ahamiyati u ekologik bilim berishning muhim shakli bo'lib xizmat qiladi, tabiatni muhofaza qilish ishini olib boradi, alohida muhofaza etiladigan tabiat hududlarining jamoat ichidagi obruini oshirishga xizmat qiladi. Hozirgi kunlarda ko'pchilik muhofaza etiladigan hududlar o'z faoliyatlarini jamoatchilikni qo'llashishisiz olib borishi qiyin hisoblanadi. Jamoatchilik yordamini muhofaza etiladigan hududlarga qaratish yo'li bu odamlarni nodir landshaftlarni saqlab qolishda ishtirokchilarini tashkil etishdir. Ko'pincha qo'riqxonalar tomonidan turli tashkilotlar uchun tashkil etgan

turlari ularning uzoq muddatli hamkorligi uchun yo'l ochib beradi. Undan tashqari chet ellik ekoturistlar o'zlari kelib ko'rgan qo'riqxonalari uchun yordam fondlari tashkil qilishi mumkin.

Milliy bog'lar va davlat qo'riqxonalari tabiatni muhofaza qilish muassasasi bo'lib, ularning hududlari ekologik, tarixiy va estetik qimmatga ega bo'lgan hamda tabiatni muhofaza qilish, rekreatsiya, ma'rifiy, ilmiy va madaniy maqsadlarda foydalanishga mo'ljallangan tabiiy majmualarni o'z ichiga oladi. Bu hududlarda tabiat ne'matlaridan foydalanilgan holda tabiiy xizmat ko'rsatish sohasini (servis)ni yo'lga qo'yish, kompleks rivojlantirish va turli tematik marshrutlarni tashkillashtirish, ekoturizmni rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Ekoturizm tushunchasiga izoh bering.
2. Ekoturizmni qanday turlari mavjud?
3. Ekoturizmning qanday o'ziga xos xususiyatlari mavjud?
4. O'zbekistonda ekoturizm resurslarini izohlang.
5. O'zbekistonda ekoturizm imkoniyatlaridan samarali foydalanish nimalardan iborat?

VII.Mavzu. Diniy turizmni rivojlantirish resurslari

Reja:

7.1. Diniy turizm to'g'risida tushuncha.
7.2. O'zbekistonda diniy turizmni rivojlantirish imkoniyatlari.
7.3. O'zbekistonning islom obidalari.

7.1. Diniy turizm to'g'risida tushuncha.

Ma'lumki, turistik resurslarning turlari ko'p bo'lib, sayohatdan maqsad asosan tanishuv, dam olish va sog'lomlashtirish, sog'liqni tiklash va sport hamda diniy ziyorat va boshqa maqsadlarni ko'zda tutadi. Turizmning qadimiy va aktiv turlaridan biri bu diniy turizm hisoblanadi. Mazkur tarmoqning geografiyasi nazar tashlaydigan bo'lsak, jahonning turli mamlakat, mintaqalarida diniy turistik resurslar turlicha ta'minlangan. Ayni paytda esa hamma joyda ham diniy turistik obyektlar mavjud emas. Binobarin, jahon miqiyosidagi, ya'ni dunyo dinlari hisoblangan xristianlik, islom va buddizm hamda mahalliy dinlarga yer shari aholisi e'tiqod qiladi. Diniy ziyorat maqsadida sayohatlar qadimdan rivojlangan, xatto hozirgi kundagi eng aktiv "turmigrsiya" hisoblanadi.

Hozirgi kunda dunyo bo'yicha har yili 200 mln.dan ortiq kishilar aynan ziyorat maqsadida jahondagi turli ziyoratgoh, o'zlari uchun muqaddas hisoblangan maskanlarga borib, diniy turistik sayohatlarga chiqmoqdalar. Statistik ma'lumotlarga nazar tashlaydigan bo'lsak, yiliga 150 mln. xristianlar, 45 mln.musulmonlar, 40 mln. buddistlar, sintoistlar, 30 mln. induistlar diniy ziyorat maqsadida sayohat uyuushtirgan (Aleksandrova, 2002). Demak, dunyoda diniy turistik migrasiyasi aktiv hisoblanib, sayohlar asosan ruhan poklanish, buyurilgan amallarni bajarish, muqaddas maskanlarni ziyorat etishadi. Turistik oqimlarga diniy motivasiyalar sezilarli ta'sir o'tkazadi. Diniy turizm ildizlari uzoq asrlarga borib taqaladi. Ilk sayohatlar to'g'risida ma'lumotlar Antik davrga taaluqlidir. Eng mashhur ilohiy markaz Ollada Delfada joylashgan. U o'z diniy peshvolari bilan umumiy Gresiya ahamiyatiga ega bo'lgan. Ko'p sonli zohidlar, sayyohlar bu yerga bashoratchi Pifiyaning karomatlarini kutish uchun kelishgan.

Diniy motivlar bo'yicha migrasiya O'rta asrlar davriga to'g'ri keladi, u taraqqiy etish davom qildi, yangi qirralar paydo bo'ldi. Ziyorat Solb yurishi shaklida o'ziga xos ommaviy xarakater kasb etadi. U shakkoklarga

(musulmonlar) qarshi kurash bayrog'i ostida, xristianlarning muqaddas joylarini ulardan ozod qilish shiori ostida o'tkazilgan.

Ziyorat harakatlari XV va XVI asrlarda sezilarli kengaygan. Uning ko'lami kengayishi bilan oqimlari har xilligi ham kuchaydi. Muqaddas yerga borayotganlarning ko'pchiligi o'z maqsadlari va qiziqishlarini diniy ziyorat bilan niqoblashgan. Ular orasida quddusda Xudo qabriga o'zini bag'ishlagan aslzodalar ham, avliyolik bilimlarni egallashni orzu qilganlar ham, ijod ahllari ham bo'lgan masalan, Yustus Tepellus va Velgelm Postel – Fransiya qiroli Fransiska II topshirishga ko'ra, Falastinda Parij kutubxonasi uchun qo'lyozmalar yig'ilgan, savdo-sotiq maqsadida sayohatga chiqqan savdogarlar ham bo'lgan.

XIX asrda «Muqaddas sayohatlar» tashkiliy shakl kasb etdi. 1861 yildan boshlab har yili Fransiyada respublika hukumatining cherkovga qarshi jinoyatlari uchun tavba-tazarri qilish belgisi ostida ziyoratchilar karvoni tashkil qilingan. Uning ishtirokchilari soni 300-400 kishiga yetgan. 1870 yillar oxiridan fransiskachilar Venadan va Myunxendan ham xuddi shunday karvonlar jo'nata boshladilar.

Bugun ham ko'p asrlar avvalgidek diniy e'tiqod sayohat bosh motivlaridan biri hisoblanadi. Har yili 200 mln. kishi dunyo bo'ylab ziyoratga boradi. Ulardan 150 mln. xristianlar, 20-30 mln. hindlar, 40 mln. buddistlar, musulmonlar, sintoistlar va boshqalardan, ziyoratchilar ruhiy xotirjamlik, og'ir iztiroblardan xolos bo'lish, ma'naviy yaqin kishilari bilan bir bo'lish umidida muqaddas joylarni tavob qiladilar. Ular yashash va hayot mazmunini ato etgan yaratganga shukrona aytish uchun yo'lga otlanadilar. Bu bilan o'z imon – e'tiqodlariga sodiq ekanliklarini izhor qiladilar.

Ziyoratchining keng va xilma-xil geografiyasini o'rganish uchun rayonlashtirishdan foydalaniladi. Jahonda ziyoratning 11 makro hududi ajralib turadi:

- Xristian Yevropasi;
- xristianlik va boshqa ko'psonli dinlar bilan mustahkam o'rin egallovchi Shimoliy Amerika;
- Xristianlik va an'anviy dinlar bilan Lotin Amerikasi;
- Islomni qabul qilgan Shimoliy Afrika;
- Islom hukmron va alohida xristianlik va an'anaviy dinlar mavjud g'arbiy va Sharqiy Afrika;
- Buddizm islom, xristianlik va hinduzimni egallagan Janubiy-Sharqiy Osiyo;
- Buddizm bilan (asosan lamaizm) mustahkamlangan Markaziy Osiyo;

- Islom hukmron O'rta Osiyo;
- G'arbiy Osiyo islom va xristianlik, iudizm bilan mustahkamlangan;
- Janubiy Osiyo iudizm va buddizm tarqalgan, shuningdek xristianlik, jaynizm, sikxizm va islam mavjud.

Har bir makrohudud eng avvalo ziyoratning jahoniy markazlari bilan mashhur. Ular e'tiqodchilarning xalqaro oqimini qabul, qiladilar va ko'pincha diniy ixtisoslashtirishning ma'muriy, sanoat, madaniy va turistik markazlari funksiyalari bilan qo'shilib ketadilar. Bundan tashqari, makrohududlarda milliy va mahalliy ahamiyatga ega diniy sig'inish obyektlari mavjud. Quddus-jahonning yirik diniy markazi. Quddus uch din e'tiqodchilari islom, xristianlik, iudizm uchun muqaddas markaz. Jahon ilohiy markazlari orasida alohida o'rin egallaydi. Iudizmga sig'inuvchi yaxudiylar, ancha ilgarigi monoteist dinlaridandir. Ulardan ko'pchilik xristianlikka mansub – muqaddas toqqa, yig'i devorlariga boradilar. Bu yerda devor oldidagi uncha katta bo'lmagan maydonda ular qachonlardir arablar tomonidan vayron qilingan ibodatxonaga qatg'u bildirdilar. Qora kiyingan ziyoratchilar qo'l ushlashib bir ohangda chayqalgan holda Xudo Yaxvega iltijo bilan murojat qiladilar. Xristianlar uchun quddus Iso payg'ambarni yerda bo'lishi bilan bog'liq. Ularning ziyorat programmasida eng muhim manzil tirilish ibodatxonasi:

- jahon xristian olamining bosh muqaddas joyi hisoblanadi. Har bir sig'inuvchi bu ibodatxonaga tashrif buyurishga intiladi. Uning Golgofe butiga, Pomozoniya toshiga, tangrining tiriklik nishon tobutiga sajda qiladilar. Xudoning o'g'li dafn etilgan joy ramzi;
- xochga mixlangan siymo turli xristian ibodatlari buyumlari bilan zich qurshalgan. Rim katoliklari xudoga qayg'uli sukutda turgan armon ruhoniylari qatorida toat-ibodat qiladilar. Xuddi shu yerda suriyalik sig'inuvchilarning shivirlab ibodat qilganlari eshitilib qoladi.

Ruhiy hotirjamlikka limmo-lim qalb va xor qo'shiqning Afrika ohanglariga xos ovozi ostida efiopiyaliklar o'z marosimlarini bajo keltirishadi. Boshqa qo'shni joylashgan xorda greklar ibodat qiladilar. Hyech kim, hyech kimga halaqit bermaydi, hammaning diqqati o'z ibodatiga qaratilgan. Musulmonlar quddusda o'z bayrog'lariga ega. Ular to'planadigan joy – bizning ko'plargacha saqlanib qolgan ilohiy inshooti – Umar mochiti hisoblanadi. Gumbazi muqaddas qoya timsoli, diniy tasavvurlarga ko'ra Muhammad payg'ambar undan arsh-a'loga ko'tarilib ketgan. Muazzaining dinamiklar yordamida kuchaytirilgan ovozi har kuni besh marotaba qadam shahar o'zra yangrab musulmonlarni namozga chorlaydi.

Bu makromintaqalarni biz mavjud diniy ziyoratgohlar salohiyatidan kelib chiqqan holda ajratdik. Ular ichida eng muhim mintaqa Yevropada Vatikan, G'arbiy Osiyoda Saudiya Arabistonidagi Makka va Madina va Quddus shaharlari hisoblanadi. O'rta Osiyda esa O'zbekistonning qadimiy Buxoro va Samarqand, Toshkent, Termiz, Xiva va boshqa shaharlarida diniy turistik resurslar mavjud.

7.2. O'zbekistonda diniy turizmni rivojlantirish imkoniyatlari.

Darhaqiqat, O'zbekiston turistik resurslarning boyligi bilan ajralib turadi. O'zbekistonda diniy turizm, ya'ni aziz qadamjolarni ziyorat qilish maskanlariga juda boy hisoblanadi. Jumladan, Markaziy Osiyoda, qolaversa jonajon O'zbekistonimizda ham aziz avliyolar yashab, dafn etilgan qadamjolar, ziyorat maskanlari beqiyos ko'p. Ko'pgina avliyolarning dafn etilgan joylari va qabrlari qaytadan ta'mirlanib, asl holatiga keltirilmoqda. Ular qatoriga Bahoviddin Naqshbandiy, G'ijduvoniy, Imom al-Buxariy, Mahtumi A'zam, Shohizinda, Motrudiy, Hakim at-Termiziy, Zangiota kabi aziz avliyolar va imomlar maqbaralari musulmon ahlining beqiyos, go'zal ziyorat qiladigan va ma'naviy ruhlanadigan joylariga aylantirildi. Ayniqsa, Imom Al-Buxoriy majmuasini muhim ziyoratgohga aylantirish xalqaro ahamiyatga egadir. Chunki, bu ziyoratgoh musulmon olamida Makka va Madina shaharlaridan keyin eng muhim sajdagoh hisoblanadi. Shu sababli ziyorat qilish uchun qulay shart - sharoit yaratish, ya'ni infratuzilmani shakllantirish bugungi kunning muhim masalasi hisolanadi. Bu yerda asosiy vazifa xorij mamlakatlar fuqarolarining ortiqcha qiyinchiliklarsiz ziyorat qilib ketishlariga erishishimizdir. Buning uchun Samarqand shahri aeroportini jahon andozalariga yarasha bo'lishi, masalani asosiy yechimidir.

Mustaqallik yillarida diniy qadamjolarga davlat tomonidan katta e'tibor berilmoqda. Buyuk ajdodlarimiz qo'nim topgan maskanlarni qayta tiklash, obodonlashtirish, ta'mirlashga jiddiy e'tibor berganligi tufayli ziyoratgoh maskanlar 1.5 mlrd. Musulmon dunyosini o'ziga tortmoqda. Hozirgi kunda mamlakatimizda diniy turizmni hududiy tashkil etish va rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratish lozim. Xususan, Janubi – Sharqiy Osiyo va G'arbiy Osiyo mamlakatlari ziyoratchilarni jalb etish maqsadida tadbirlar ishlab chiqish kerak. Buning uchun har bir viloyat, tuman va qishloqlardagi kishilar tomonidan muqaddas hisoblanib kelinayotgan ziyoratgohlarni aniqlash, umumlashtirish, respublika va viloyat diniy turistik kartalarini yaratish hamda ziyoratchilarga zarur sharoitlar yaratish,

yo'l qurish, transport imkoniyatlarni o'rganish maqsadida muvofiq deb hisoblaymiz.

Diniy ziyoratgohlar kam mablag' hisobiga katta daromad manbaiga aylanishi shubhasiz. Mamlakatimizning barcha viloyatlaridan o'nlab, yuzlab diniy qadamjolar mavjud. Ammo ularni ziyorat etish marshrutlari aniq tuzilmagan. Achinarli holati shundaki, islom dunyosida katta xizmat qilagn, avliyo darajasiga ko'tarilgan siymolarimiz abadiy qo'nim topgan maskanlarini faqatgina mahalliy darajada, ya'ni tuman yoki viloyat miqiyosidagi bilamiz, xolos. Binobarin, bunday muqaddas ziyoratgohlarni respublika va xalqaro darajadagi diniy ziyoratgoh obyektlariga aylantirish mumkin.

' Xulosa o'rnida shuni aytish lozimki, diniy turizm hamma vaqt sayohatning eng aktiv turi bo'lib kelgan. Insoniyat borki, u e'tiqod qiladi, sig'inadi, ruhan va ma'naviy jihatdan poklanishga harakat qiladi. Shuning uchun u diniy ziyoratni hoxlaydi. Buning uchun muqaddas ziyoratgoh bo'lishi shart. Vaholanki, mamlakatimiz diniy ziyoratgohlarga boy mintaqa hisoblanib, kelajakda diniy turizmni rivojlantirishga yanada e'tiborni yanada kuchaytirish ham moddiy, ham ma'naviy yuksalishida muhim ahamiyat kasb etadi.

7.3. O'zbekistonning islom obidalari.

Hozirgi kunda xalqaro turizmning eng muhim tarmoqlaridan biri diniy ya'ni ziyoratchilik turizmi bo'lib hisoblanadi. Ziyoratchilik turizmning shakllanish tarixi uzoq o'tmishga borib taqalndi. Ya'ni uning ilk bor vujudga kelishi antik davriga to'g'ri keladi. Ziyoratchilik turizmning asosiy paydo bo'lgan maskanlari qadimgi greklar va rimliklar vatani bo'lib hisoblanadi. Qadimda greklar va rimliklar ibodatxonalar va cherkovlar qurib, ularda sig'inishganlar. Ziyoratchilarning sayyohat qilishidan asosiy mahsadi aziz avliyo joylarga qadam ranjida qilishi, sig'inish chog'ida ruhiy jihatdan yengillashishi, ko'ngillarning poklanishi, og'ir kasalliklardan xolos bo'lmoqligi, qilib quygan gunoh ishlarini ollohdan so'rab kechirishlarini, safar chog'ida safdoshlari bilan ma'naviy yaqinlikda bo'lishni orzu-umid qilishadilar. Ziyoratchi sayyohlar safarga chiqishida o'z orzu umidlariga erishish, yaratganga shukronlar aytib uning izzat hurmatini bajo keltirishni o'z ko'ngillaridan o'tkazadilar.

Hozirgi kunga kelib dunyoda ziyoratchilik sayyohligining 10 dan ortiq yirik markazlari mavjud bo'lib, ular yer sharining deyarli hamma qit'alarida joylashgandir.

Musulmon olamida ziyorat qilish makonlari ham anchagina. Jumladan, Markaziy Osiyoda, qolaversa jonajon O'zbekistonimizda ham aziz avliyolar yashab, dafn etilgan qadamjolar, ziyorat maskanlari beqiyos ko'p. Ular qatoriga Janubiy Qozog'iston viloyati, Turkiston shahridagi Axmad Yassaviy maqbarasi; Toshkent viloyati Zangiota tumanidagi Zangiota majmuasi; Toshkent shahridagi Shayx Xivanda Taxur maqbarasi, Qaldirg'och-biya maqbarasi, Yunusxon maqbarasi; Hazrati Imom majmuasi; Abubakr Muhammad Kaffal Shashi maqbarasi; Shayx Zayniddin bobo maqbarasi; Samarqand viloyati Payariq tumani Xartang qishlog'idagi Imom Al-Buxoriy majmuasi; Oqdaryo tumani Dahbed qo'rg'onidagi Maxtumi A'zam maqbarasi; Samarqand shahridagi Shohi Zinda, Amir Temur, Ruhobod, Xo'ja Doniyor, Motrudiy, Murod avliyo, Xo'ja Axror Vali, Oq saroy, Cho'ponota maqbaralari; Buxoro shahridagi– Ismoil Samoniy, Chashmai Ayub, Sadriddin Buxarzi, Bohovuddin Naqshbandiy, Buyon Kulixon, Chor Bakr maqbaralari; Xorazm viloyatida Uch avliyo, Said Allovuddin maqbarasi; Qashqadaryo viloyatida–Jahongir, Dorus Saodat, Dorut Tilovat majmuasi, Ko'k gumbaz masjidi; Surxondaryo viloyatida - Hakim at-Termiziy majmuasi; Sulton Saodat ibodatxona yodgorligi, Fayoztepa ibodatxonasi; Jizzax viloyatida–Sadr Vaxs avliyo (Avliyoota) majmuasi; Farg'ona viloyatida Daxmon Shaxon go'rxonasi, Mozorixon maqbarasi kabilar ziyoratchi sayyohlarni o'ziga jalb qilib keladigan maskanlar bo'lib hisoblanadi. O'zbekistondagi islom obidalari to'g'risidagi to'liq ma'lumotlarni 3–ilovadan olishingiz mumkin.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Diniy turizm to'g'risida tushuncha bering.
2. O'zbekistonda diniy turizmni rivojlantirish imkoniyatlari qanday?
3. O'zbekistonning islom obidalariga ta'rif bering.
4. O'zbekistonda diniy turizmni rivojlantirish masalasida qanday tadbirlar amalga oshirilmoqda?

VIII.Mavzu. Agroturizmni rivojlantirish resurslari

Reja:

8.1. Agroturizm tushunchasi va turlari.
8.2. Qishloq joylarida turizm resurslari.
8.3. O'zbekistonda agroturizm resurslari va imkoniyatlari.

8.1. Agroturizm tushunchasi va turlari.

Hozirgi davrning muhim masalasi iqtisodiyotni rivojlantirish, aholini ijtimoiy – iqtisodiy ahvolini yaxshilashdir. Respublikamiz aholisining 60% dan ortiq qismi qishloq joylarida istiqomat qiladi. Shuning uchun mehnat resurslariga boy hisoblangan qishloq joylarida yangi ish o'rinlarini ochish, aholini faravon yashashida asosiy omil bo'lib hisoblnadi. Bu borada 2007 yil 12 fevralda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2006 yilda ijtimoiy – iqtisodiy rivojlantirish yakunlari hamda 2007 yil iqtisodiy islohatlarni chuqurlashtirishning eng muhim ustivor yo'nalishlariga bag'ishlangan majlisida respublikamiz prezdenti I.A. Karimovning «Yangilanish va barqaror taraqqiyot yo'lidan yanada izchil harakat qilish, xalqimiz uchun farovon turmush sharoiti yaratish – asosiy vazifamizdir» deb nomlangan nutqida qishloq aholisini yashash tarzini yanada yaxshilash, buning uchun yangi ish o'rinlarini ochish muhimligini ta'kidladilar.

Bugungi kunda turizm jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi biznes ko'rinishlaridan biriga aylangan. U bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, danyoning ko'pgina mamlakatlarida tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan tarmoqqa aylandi. Turizm sohasi jahon xo'jaligining transport, aloqa, savdo-sotiq, qurilish industriyasi, qishloq xo'jaligi, iste'mol mollari ishlab chiqaruvchi sanoat tarmoqlari bilan chambarchas holda rivojlanib, jahon iqtisodiyotida o'z o'rniga ega bo'lmoqda.

Turizm ham respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun yetarlicha resurslarga ega. Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari ichida yetakchi hisoblanadi. Respublikamiz tarixiy, arxeologik, arxitektura, san'at va boshqa turistik resurslarga boy hisoblanadi. Bundan tashqari mamlakatimizning betakror tabiati, tog' va tekisligi, daryolari, cho'l va vaholari, turli landshaft zonalari asosiy rekreasiya resurslaridir. Mamlakatimizda yosh tarmoq hisoblangan turizm, kundan kunga

rivojlanmoqda. Bu esa, ko'pgina ish o'rinlari ochish imkoniyati mavjudligini bildiradi. Ayni kunlarda respublikamizda iqtisodiy faol aholining turizm sohasida bandlik ulushi juda ham oz. Bu borada qishloq aholisining ishtiroki umuman kam.

Hozirgi kunda jahon tajribasida turizmning agroturizm shakli keng rivojlanmoqda. Agroturizmni mamlakatimizda rivojlanishi istiqbollari porloq hisoblanadi. Chunki, mamlakatimiz agrar-industrial xo'jalikka ega bo'lib, asosiy mehnat resurslarimiz qishloq xo'jaligida band. Undan tashqari, mamlakatimiz rekreasiya resurslariga boy hisoblanib, rekreatsiya faoliyati tarmoqlarini rivojlantirish mumkin. Bozor iqtisodiyotiga o'tuvchi mamlakatlar uchun moliyaviy resurs manbalari o'ta zarur hisoblanadi. Shu jihatdan oladigan bo'lsak, agroturizm yuqori daromat keltiruvchi xizmat ko'rsatish sohasi hisoblanadi. Mutaxasislar agroturizmni besh turini ajratishadi:

- Sport;
- Madaniy – tanishuv;
- Fermerchilik;
- Ish yuzasidan faoliyat;
- Ekologik.

Bunda, birinchi ikkitasi ijtimoiy ahamiyatga, keyingi ikkitasi ishlab chiqarish ahamiyatiga ega. Fermerchilik asosida agroturizmni tashkil etish asosida qishloq xo'jaligi mahsulotlari ishlab chiqarish faoliyati yotsa, ish yuzasidan agroturizm ilmiy – texnik hamkorlik, qo'shma korxonalar tashkil etish va boshqa faoliyatlarda shakllanadi.

Agroturizmni rivojlantirishni o'ziga xos xususiyatlariga ega. Bularga quyidagilar hisoblanadi:

- qishloq joylarida joylashish va ovqatlanish shaharga nisbatan 2-2,5 marotaba arzonligi;
- qishloq joylarining ekologik jihatdan tozaligi;
- ekologik toza ovqat turlarining mavjudligi;
- etnografik turizm obyekti sifatida, qishloq joylarida milliylikni ko'proq saqlanib qolganligi va boshqalar.

8.2. Qishloq joylarida turizm resurslari.

Qishloq turizmi haqida gapiradigan bo'lsak, XX asr boshlarida Sankt - Peterburg aristokratlari va ular qatoriga o'zlarini qo'yuvchi bylar ham Baden – Badenda dam olishga qurblari yetmagan. Bunday kishilar o'sha vaqtlarda kurort rayon hisoblagan Martishkino (Peterburgning janubiy

qismi)da yoki Finlyandiya poytaxtiga 30 km. lik yo'l bo'lgan Teriokoda arzon dala hovlilarni dam olish uchun ijaraga olishgan. Sababi, u yerda xorij pasportlarini rasmiylashtirish kerak bo'lmagan. Bunday dala hovlilarni ijaraga oluvchi talabdorlar asosan ziyolilar bo'lgan.

Dam olish vaqti har qanday shaharlik uchun qishloqdami yoki hovlidami juda ham maroqlidir. Bu hayot talabi, me'yoridir. Har qachon ham dala hovlilarni yoki boshqa joylarni ko'p yillar davomida ishonganva tekshirilgan joylarda dam olish uchun ijaraga olingan. Qishloq turizmining o'ziga xos tomonlari shundaki, masalan, Sisiliyaning agrar viloyatlorida ishchi kuchi keragidan ortiqligi kambag'al turistlarni yoki talabalarni ish haqi to'lamasdan, boshrana va ovqat uchun ishga yo'llash mumkin. Bunday «dam oluvchi» o'sha yerga borib qaytishi uchun mablag' topsa bo'lgani. Yo'l-yo'lakay bir-ikki kun plajlarda cho'milish, muzeylarni, yodgorliklarni va boshqalarni ko'rishi mumkin.

Hozirgi vaqtda qishloq turizmi alog'ida daromad keltirilgan tur hisoblanib, dunyo turizm bozorida alohida qat'iy o'rin tutadi. Qishloq turizmi dengiz kurortlari kabi katta hajmlar bilan raqobatlasha olmasa ham, turizm sohasida muayyan o'rin tutadi. Uni o'rganib rivojlantirish alohida e'tiborga loyiq. Respublikaimz qishloq turizmi yo'q darajada. Qishloqdagi aholining kamligi, tabiatning tozaligi, ekologik jihatdan qulayligi tufayli uning kelajagi bor.

Aytish joizki, qishloqlarada turist bo'lib turish, kurort zonalari yoki mashhur turistik markazlarga nisbatan ancha arzon. Hamma ham qimmatbaho turistik markazlarda dam ololmaydi, shu jihatdan qishloq turizmni rivojlanish katta ahamiyatga ega. Qishloq turizmi quyidagi hollarda amalga oshiriladi:

- qishloq joylarda aholida kategoriya odamlar uchun ularning pul mablag'lari miqdoriga qaramay, masalan, oilaning an'analariga ko'ra;
- vrach maslahatiga binoan qishloq iqlim sharoitlarida sog'lomlashtirishni olib borishga ko'ra;
- tabiat bilan yaqinlik, ko'proq vaqtni toza havoda o'tkazish maqsadiga;
- ekologik toza va arzon mahsulotlar bilan oziqlanish mumkinligi uchun;
- qishloq xo'jaligi ishlari bilan band bo'lish, ishlash uchun real imkonlar borligi;
- hayot uchun zarur bo'lgan kerakli narsalarni topish maqsadida minglab kilometr masofani bosib o'tirmaslik uchun;

- boshqa ijtimoiy guruhidagi odamlar bilan muloqotda bo'lish, ularning madaniyati, urf-odati bilan tanishish, bayramlari va o'yinlarida qatnashish imkoniyatini mavjudligi.1

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, mamlakatimiz rekreatsiya resurslariga boy hisoblanadi. Rekreasiya resurslari bu - turli komponentlar birikmasidan iborat, insonning dam olishi va davolanishi ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiladigan vositalardir. Kelib chiqishi va foydalanish xususiyatlariga ko'ra rekreasiya resurslari ikki guruhga ajratiladi: ***tabiiy*** va ***antropogen*** rekreasiya resurslari.

Tabiiy rekreasiya resurslariga, hududiy tabiiy komponentlar birikmasidan iborat, go'zal tabiat go'sha(landshaft)lari kiradi. Ular daryo, ko'l, dengiz bo'ylari, tog' etaklaridagi o'simlik dunyosi, xilma – xil manzarali joylar, mineral suvli shifobaxsh maskanlar bo'lishi mumkin. Undan tashqari aholining dam olishi, sport bilan shug'ullanishi, ov qilishi imkoniyatlari uchun keng hududlar, shahar atrofidagi yashil mintaqalar, park va bog'lar yoki qo'riqxona, milliy bog'lar ham tabiiy rekreasiya resurslaridir.

8.3. O'zbekistonda agroturizm resurslari va imkoniyatlari.

Turizmni shakllanishiga asos bo'luvchi turistik resurslar asosan qishloq joylarida joylashgan. Bu holatni Samarqand viloyati buyicha tahlil etadigan bo'lsak, viloyatning yer osti va yer usti gidrologik suv resurslari, tog', tog' oldi etaklari hamda tog' oralig'i soylarida tabiiy ravishda hosil bo'lgan landshaftlar (tabiat manzaralari), yam-yashil o'rmonzorlar (Omonqo'ton), tog'u-tosh jins shakllari (Qoratepa), tog' daralari (chuqurliklari), g'orlar (Hazrati Dovud, Kelsi, Lev), noyob tabiat yodgorliklari (Kamongaron, G'us), shifobaxsh buloqlar, Yuqori chinor (Mingchinor), Qaynar buloq, Rohatbuloq, ajoyib ko'llar (Muz buloq, Alvasti ko'llari), go'zal shar-sharalar (G'ussoy, Kamangaron) va hakozolar mintaqamiz turizm imkoniyatlarini yanada oshiradi. Zarafshon daryosi qadimiy turistik obyektlarga boy yaxlit sayyohlik majmuasi hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, viloyatning tog', tog' oldi hududlarida mavjud bo'lgan beqiyos shifobaxsh, tibbiyot va boshqa sohalarda keng ko'lamda foydalanadigan chashma va buloq suvlari o'zining ekologik jihatdan tozaligi, xilma-xil kimyoviy elemerntlarga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Ular aholi sog'ligini tiklash, sog'lomlashtirish, dam olish uchun qulay imkoniyatlarni yaratadi va mintaqamizda rekreatsiya

(sog'lomlashtirish, hordiq chiqarish) turizmning ahamiyatini oshiradi. Bunday tabiiy maskanlar viloyatimizning Urgut, Samarqand, Nurobod, Qo'shrobod va boshqa tumanlari tog', tog'oldi hududlarida tarqalgan bo'lib, ulardan turizm maqsadida foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ladi. Viloyatning yana bir qator tumanlarida va qishloqlarida ming yillik davrga teng qadimiy noyob daraxtlar (archalar, chinorlar) hanuzgacha saqlanib qolgan. Ular qatoriga Urgut shahridagi yuqori Chor Chinor (1020 yillik), Kattaqo'rg'on tumani Qoradaryo qishlog'idagi chinor (565 yillik), Nurobod tumani Tim qishlog'idagi archa 1000 yillik, Jomboy tumani Xolvoyi qishlog'idagi ming yillik archalarni misol keltirish mumkin. Ayniqsa, Jomboy tumanida joylashgan Zarafshon daryosi qayirida joylashgan Zarafshon qo'riqxonasi betakror o'simlik va hayvonat dunyosining xilma-xilligi bilan alohida ajralib turadi va mavsumiy hamda qisqa muddatli sayyohlikni tashkil qilish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi. Viloyatning chala cho'l va cho'l hududlari ham esa o'ziga xos hayvonat va o'simlik dunyosiga ega. Ularda sudralib yuruvchilar turkumidan turli xil zaharli ilonlar, cho'l toshbaqalari, qushlardan to'rg'ay, qarchig'oy, sut emizuvchilardan sariq sassiq ko'zan, kabilar uchraydi. Mazkur hududlar o'simlik va hayvonat dunyosiga qiziquvchi ***ekoturizm*** ishqivozlari uchun yangi turistik marshrutlarni tashkil etishni talab qiladi.

Agroturizmni ma'lum bir mintaqaning o'ziga xos dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlarini yetishtirish jarayonini ko'rsatish maqsadida tashkil etish mumkin. Bu tajriba Yevropaning bir qancha davlatlarida rivojlangan. Masalan, Fransiya va Portugaliya mamlakatlarida uzumni yetishtirishdan boshlab, undan turli ichimliklar olishgacha bo'lgan bir butun jarayon tur sifatida taklif etilgan. Xuddi shunday jarayonlarni mamlakatimizda ham rivojlantirish imkoniyatlari keng. Mamlakatimizning xalqaro darajada ixtisoslashgan tarmog'i hisoblangan paxtachilik tarmog'ida ham bir qancha turlarni ishlab chiqish mumkin. Bu jarayonni quyidagi ketma - ketlikda amalga oshirsa bo'ladi:

Paxta maydoni → paxta qabul qilish punkti → paxta tozalash zavodi → ip-yigiruv korxonasi → tayyor mahsulot ishlab chiqaruvchi korxona.

Bu turda, birinchi navbatda paxta maydoniga boriladi, unda hosilni yig'ib olish jarayoni ko'rsatilishidan boshlab, tayyor mahsulotga bo'lgan bir butun faoliyatni qamrab olinadi. Yuqoridagi sxemaga o'xshab qishloq xo'jaligini boshqa tarmoqlarida ham turli turlarni ishlab chiqish mumkin.

Sog'lomlashtirish va sog'likni tiklash turizmi bevosita rekreatsiya resurslari bilan bog'liq bo'lib, kishilarning mehnat ta'tili vaqtlarida o'z salomatligini va ish qobiliyatini tiklashga qaratilgan faoliyatidir. Yurtimizdagi havosi toza, o'ziga xos tabiatiga ega joylarga boy. Bu mintaqalarda sanatoriya – sog'lomlashtirish majmui hisoblangan kurortlarni tashkil etish katta ahamiyatga ega. Undan tashqari qishloq joylarimiz diniy turizm , ya'ni aziz avliyolar qadamjolarini ziyorat qilish maskanlariga juda boy hisoblanadi. Birgina Samarqand viloyati Payariq tumanida joylashgan Imom Al-Buxoriy ziyoratgohi misolida oladigan bo'lsak, bu majmua mustaqillikdan keyingi bunyodkorlik natijasida muhim ziyoratgohga aylandi. Bu ziyoratgoh musulmon olamida Makka va Madina shaharlaridan keyin eng muhim sajdagoh hisoblanadi. Shu sababli ziyorat qilish uchun qulay shart - sharoit yaratish, ya'ni infratuzilmani shakllantirish bugungi kunning muhim masalasi hisoblanadi. Bu yerda asosiy vazifa xorij mamlakatlar fuqarolarining ortiqcha qiyinchiliklarsiz ziyorat qilib ketishlariga erishishimizdir. Buning natijasida xizmat ko'rsatish sohalari kengayib, yangi ish o'rinlari yaratiladi.

Qishloq joylaridagi ekologik toza hudud, ajoyib tabiat va boshqa rekreatsiya resurslari ekoturizmni muhim obyekti bo'lib hisoblanadi. Ekoturistlar uchun qiziqarli bo'lgan obyektlar, ya'ni alohida muhofazaga olingan hududlar (milliy bog' va qo'riqxona) doirasidagi turli tabiiy va madaniy vujudga kelgan landshaftlar, o'simlik hamda hayvonot olami resurslari, ajoyib tabiat kompelkslari , tabiat yodgorliklari ekoturizmni rivojlantirishning muhim asosi hisoblanadi. Bu hududlarda tabiat ne'matlaridan foydalanilgan holda tabiiy xizmat ko'rsatish sohasi (servis)ni yo'lga qo'yish, kompleks rivojlantirish va turli tematik marshrutlarni tashkillashtirish sohani rivojida hamda qishloq joylarida ko'pgina yangi ish o'rinlarini yaralishiga zamin bo'ladi. Undan tashqari tog'li hududlardagi xushmanzara joylar nafaqat mahalliy aholini, balki chet ellik sayyohlarni ham o'ziga jalb qiladi. Bu imkoniyatlardan qishloq joylarida samarali foydalanish uchun quyidagi talablarni amalga oshirishimiz lozim:

- mavjud qo'riqxonalar, milliy bog'lar va tog'lardagi xushmanzara va noyob tabiat go'shalarini turistik resurs sifatida ilmiy jihatdan o'rganib chiqish;
- mavjud qo'riqxonalar, milliy bog'lar va tog'lardagi xushmanzara va noyob tabiat go'shalarini ekoturizm obyekti va rekreasiya resursi sifatida foydalanish uchun kerakli infratuzalmani shakllantirish;

- ekoturizm obyekti sifatida mavjud tabiat go'shalaridan tartibli foydalanish;
- xududlarni turistik rayonlashtirish va ularni ekoturistik nuqtai nazardan baholash;
- tabiat muhofazasiga alohida e'tibor qaratish zarur.

Qishloq joylarimiz turizmni rivojlantirish resurslariga boy ekan, faqat undan samrali foydalanishda turistlarni joylashtirish va ovqatlantirish, transport xizmatini ko'rstish, umuman olganda xizmat ko'rstish sohalarini shakllantirish asosiy omil hisoblanadi. Bu sohalarning rivojlanishi natijasida quyidagilarga erishamiz:

- qishloq manzilgohlarida yangi ish o'rinlari ochilib, mehnat resurslari ish bilan ta'minlanadi;
- aholi salomatligi yaxshilanadi;
- qishloq manzilgohlaridagi turistik – rekreasiya resurslaridan samarali foydalanish katta iqtisodiy foyda keltiradi va shu joyning ekologik holatini yaxshilash imkoniyatlari yaratiladi;
- qishloq manzilgohlarida turizm rivojlanib, turistik infratuzilma shakllanadi va h.k.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Agroturizm tushunchasiga ta'rif bering.
2. Agroturizmni qanday turlari mavjud?
3. Mamlakatimizda qishloq joylarida qanday turizm resurslari mavjud?
4. O'zbekistonda agroturizm resurslari va imkoniyatlarini izohlang.
5. O'zbekistonda agroturizmni rivojlantirish tadbirlari nimalardan iborat?

IX.Mavzu. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda turistik resurslardan samarali foydalanish

Reja:

9.1. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda turistik resurslarni o'rni.
9.2. Turistik resurslardan samarali foydalanishda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish.
9.3. O'zbekistonda turizm infrastrukturasi holati va uni yaxshilash chora – tadbirlari.
9.4. Turistik mahsulotlariga bo'lgan talabning mavsumiyligini optimallashtirish yo'llari.

9.1. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda turistik resurslarni o'rni.

Hozirgi davrda iqtisodiyotimizni rivojlantirish, aholini ijtimoiy – iqtisodiy ahvolini yaxshilashda yangi ish o'rinlarini ochish katta ahamiyatga ega. Shuning uchun qaysi tarmoqlarda yangi ish o'rinlari ochish imkoniyati bo'lsa, undan samarali foydalanish lozim. Bugungi kunda turizm jahondagi eng ko'p foyda keltiruvchi biznes ko'rinishlaridan biriga aylangan. U bozor iqtisodiyotining ajralmas qismi bo'lib, dunyoning ko'pgina mamlakatlarida tezkorlik bilan rivojlanib borayotgan tarmoqqa aylandi. Turizm sohasi jahon xo'jaligining transport, aloqa, savdo-sotiq, qurilish industriyasi, qishloq xo'jaligi, iste'mol mollari ishlab chiqaruvchi sanoat tarmoqlari bilan chambarchas holda rivojlanib, jahon iqtisodiyotida o'z o'rniga ega bo'lmoqda. Iqtisodiyotimizda turistik resurslardan samarali foydalanishda sohada yangi ish o'rinlari ochish katta ahamiyatga ega.

Hozirgi davrda jahon xo'jaligida bu sohada band ishchi kuchining ulushi yildan – yilga oshmoqda. Butunjahon sayyohlik va turizm kengashi (World Travel and Tourism Council) ma'lumotlariga ko'ra 1996 yil turizm sohasida 225 mln. ish o'rni mavjud bo'lgan bo'lsa, 2006 yilga kelib, yana 130 mln. ish o'rni ortishi bashorat qilingan edi. Hozirgi vaqtda turizm sohasida jahondagi mavjud har 10 ta ishchi kuchining biri band. Ayrim mamlakatlarda bu ko'rsatgich yanada yuqori. Masalan, Ispaniyada turizm sohasida iqtisodiy faol aholining 8,3 foizi, Barbadosda – 10,5 foizi, Maltada – 15 foizidan ortig'i band.

Mustahkam ko'p tarmoqli iqtisodiyotga ega bo'lish uchun iqtisodiy qaram bo'lmaslikkina emas, balki xar bir davlat o'z iqtisodiyotini mustaqil yaratishga va rivojlantirishga harakat qilishi lozim. Bu jarayon davrida

ushbu davlat halqning turmush darajasi yomonlashmasligi, hamda jamoatchilikdan talab qilinadigan sarf xarajat juda kam miqdorni tashkil qilishini maqsadga muvofiq deb hisoblaydi. Har qanday davlat uchun esa turizm ana shunday amaliy yo'nalishlardan biri xisoblanadi, ayniqsa xalqaro turizm iqtisodiyotning boshqa muhim manbaa tarmoqlariga nisbatan katta sarmoya talab qilmaydi. Demak, iqtisodiyotning ana shu tarmog'ini rivojlantirish uchun boshlang'ich manba bo'lishi shart. Biroq bu xarajatlarning o'rni keyinroq to'ldiriladi, chunki turizmning rivojlaninshi xorijiy investisiyalarning kelishini ta'minlaydi, bu esa o'z navbatida davlat byudjetining valyuta rezervini ko'tarilishiga olib keladi.

Dengiz va okeanlarga chiqish imkoniga ega bo'lish, sayohatchilarning davlatlarga jalb etilishida alohida o'rin tutadi, biroq O'zbekiston bunday imkoniyatlarga ega bo'lmasligiga qaramay, u Markaziy Osiyoning yo'llar tuguni chorrahasida joylashgan. Bu esa nafaqat xarakatlarning, tovar almashish, tkxnologiyalar va uskunalar ayirboshlash uchun, balki turizmni rivojlantirish uchun ham qulay imkoniyatlar yaratadi. Masalan, Buxoro, Samarqand, Xiva, Qo'qon, Shaxrisabz kabi qadimiy shaxarlarimiz bugungi kunda butun dunyoga mashxur Respublikamiz xududidagi 4 mingdan ortiq arxitektura yodgorliklari YUNESKO himoyasiga olingan. O'zbekistonning rekreasiya resurslari yil mobaynida sayohatchilarning qabul qilish va ular uchun turli xildagi sayohat yo'nalishlarini tashkil etish imkoniga ega. Ko'pgina xorijiy ekspertlarning fikriga ko'ra, Markaziy Osiyo mintaqasi, ayniqsa O'zbekiston kuchli turistik potensialga ega, bu esa ko'pgina sayohatchilarni oqimini o'ziga jalb etadi. Bu esa o'z navbvtida, bizning respublikaga keladigan xorijiy turistlar sonini ko'paytirish, ularga yuqori malakali servis xizmatlarini tashkil qilishgina emas, balki vatandoshlarimizning boshqa davlatlarga turistik yo'nalishlar bo'yicha chiqishlari uchun qulay sharoitlarni ham yaratadi. Bizning davlatimizda turizm faqatgina tarixiy obidalari borligi uchungina emas, balki xukumatimiz tomonidan e'tibor kuchaytirilganligi, turistik biznes sohasiga oid bir qator meyoriy – xuquqiy xujjatlarning qabul qilinaytgani sababli ham rivojlanib bormoqda.

Turizm ham respublikamiz iqtisodiyotida qishloq xo'jaligi, sanoat, transport va boshqa makroiqtisodiy tarmoqlar qatori o'zining munosib o'rniga ega bo'lishi uchun yetarlicha resurslarga ega. Mamlakatimizda turizmni rivojlantirish imkoniyatlari bo'yicha Markaziy Osiyo davlatlari ichida yetakchi hisoblanadi. Respublikamiz tarixiy, arxeologik, arxitektura, san'at, musiqa va boshqa turistik resurslarga boy hisoblanadi. Bundan tashqari mamlakatimizning betakror tabiati, tog' va tekislik,

daryolari, cho'l va vaholari, ko'p va turli landshaft zonalari asosiy rekreasiya resurslaridir. Mamlakatimizda yosh tarmoq hisoblangan turizm, kundan kunga rivojlanmoqda. Bu esa, ko'pgina ish o'rinlari ochish imkoniyati mavjudligini bildiradi.

Diagramma 2.

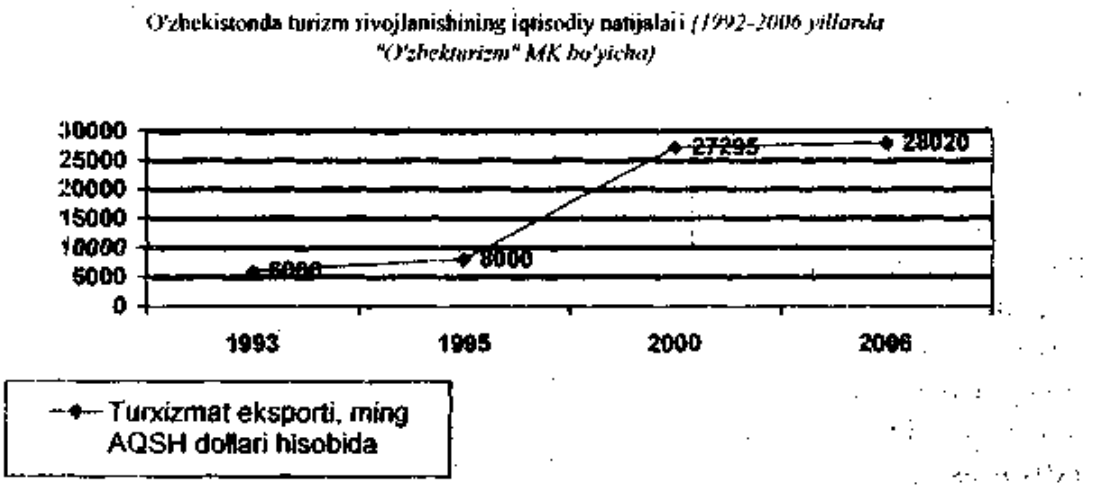

2 – diagrammadan ko'rinib turibdiki, mamlakat eksportida turxizmat eksporti o'tgan yillarga nisbatan o'sib borgan. Lekin shu ahvolda ham YalMda turizmning ulishi yuqori emas. Hozirgi kunda O'zbekiston YalMda turistik xizmatlarning ulushi 0,4 dan 0,6% gachani tashkil etadi. Bu ko'rsatkich ham mavjud turistik resurslardan samarali foydalana olmayotganligimizni bildiradi.

O'zbekistonda tarixiy – madaniy, arxitektura, arxeologiya ahamiyatidagi 7 mingdan ortiq obyektlar mavjud. Mutaxasis B. To'rayev fikricha ulardan 545 tasi – arxitektura, 578 tasi – tarixiy, 1457 tasi – san'at yodgorliklari va 5500 dan ortig'i arxeologik ahamiyatiga jalb etilgan. 200 dan ortiq obyektlar ta'mirlanmoqda, 500 tasi esa ta'mirlanishga muhtoj. Ko'p mamlakatlar tajribasiga ko'ra, ta'mirlanish jarayonini o'zi turistlar uchun qiziqarli hisoblanadi. Undan tashqari respublikamizda 300 dan ortiq, mezeylar, 1200 ta xalq ijodiyoti tashkilotlari mavjud. Turistik ziyorat obyektlari miqdori bo'yicha Toshkentda -144 ta, Samarqandda – 118 ta, Buxoroda -201 ta, Xiva -310 tani tashkil etadi. Ammo asosiy turistik resurslarimizdan turizm maqsadida foydalanish tashkil etilmagan.

Hozirgi vaqtda mamlakatimizda turizmni iqtisodiyotning muhim tarmog'i sifatida shakllantirish uchun hozirgi kundagi qilinadigan xarajatlar albatta kelajakda o'z samarasini beradi. Albatta, bunda O'zbekistonga keladigan sayyohlarning qancha vaqt turishi yoki

davomiyligi ham katta ahamiyatga ega. Shuning uchun turistik resurslarni aniqlash va undan samarali foydalanish turistik infratuzilmani shaklantirish va turistik marshrutlarni kengaytirish, turistik xizmatlarni yaxshilash kabi ko'plab muammolarni hal etishimiz kerak.

Jadval 5.

O'zbekistonning turli hududlarida turizmni rivojlantirish imkoniyatlari

Turizm turlari	Shahar	Shahardan 10-20 km o'zoqlikda	Qishloq joylari	Odamlar yashamaydi-gan xududlar
Tarixiy – tanishuv	3	2	1	0
Arxeologik turizm	2	3	3	2
Ekologik turizm	0	2	2	3
Sarguzasht turizmi	1	2	2	3
Fermerlik yoki qishloq turizmi	0	2	3	1
Suv (dengiz) turizmi	0	0	2	3
Etnografik turizm	1	2	3	0
Kongress – biznes turizm	3	1	1	0
Ixtisoslashgan turizm	1	2	2	2
Kurort va sanotoriyalar	1	3	3	3
Diniy turizm	3	3	2	0
Yoshlar turizmi	1	2	2	3
Gerontologik turizm	2	3	2	1
Safari	0	2	3	3
Shop - turlar	3	2	1	0

Izoh: 3 - yuqori darajada imkoniyat, 2 - o'rta darajada imkoniyat, 1 - past darajada imkoniyat, 0 – umuman imkoniyatning yo'qligi.

Manba: Тухтиев Н.Т., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. Т.: 2006.

Qo'yidagi 5 - jadval orqali ko'rish mumkinki, O'zbekiston ko'pgina turistik resurslarga ega mintaqadir. Ulardan madaniy – tarixiy, ekologik turizm resurslari hamda diniy turizm resurslari alohida ajralib turadi.

Ayni kunlarda respublikamizda iqtisodiy faol aholining turizm sohasida bandlik ulushi juda ham oz. Bu sohada yangi ish o'rinlarini ochish uchun resurslar yetarli. Ammo turizmda xizmat turlarini takomillashtirish shu kunning asosiy vazifasi bo'lib qolmoqda.Bu jihatlar, O'zbekistonda turizm servisini rivojlantirish borasida olib borayotgan siyosatida ham o'z ta'kidini topgan. Turizmda xizmat turlari 4 guruhga bo'linadi:

- Mehmonxona xizmati;
- Transport xizmati;
- Ovqatlantirish;
- Ekskursiya xizmati.

Bu xizmat turlarini rivojlanishi bilan bir qancha turizm sohalari shakllanadi, hamda yangi ish o'rinlari ochiladi. Mamlakatimiz mehnat resurslariga boy hisoblangan holda, turizm sohasida ham malakali ishchi kuchiga talab oshmoqda. Bu borada Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti hamda Samarqand iqtisodiyot va servis institutida turizm sohasi bo'yicha yo'nalishlarni ochilishi katta ahamiyatga ega. Bunda, yangi yetishib chiqayotgan bu malakali mutaxasislardan samarali foydalanish, ya'ni ularni o'z o'rniga qo'yish katta natija beradi.

Turizm sohasida ish o'rinlarini ochishning yana bir asosiy manbai tadbirkorlikdir. Hozirgi kunda respublikamizda tadbirkorlikni rivojlantirishga katta e'tibor berilmoqda. Turizmda tadbirkorlikni rivojlantirishda ko'pgina jihatlarga e'tibor qaratish lozim. Bunda:

- bozor munosabatlari sharoitida turizmda tadbirkorlikni rivojlanishi uchur sharoit yaratish;
- xizmat turlari shu jumladan, auditorlik, konsalting, turagentlik, turoperatorlik faoliyati bilan bog'liq xizmat turlarini hajmini oshirish;
- ko'p mablag' talab qilmaydigan xizmat ko'rsatish tarmoqlarini yo'lga qo'yish;
- kichik va xususiy firmalarni ishga tushirish kerak bo'ladi.

Tizimning isloh qilinishi tufayli ko'plab yangi ish o'rinlari ochiladi, hamda turizm industrisi rivojlanadi. Hozirgi davrda turizm jahon iqtisodiyotida juda tez va jadal sur'atlar bilan rivojlanib borayotgan sohalardan biri bo'lib hisoblanadi. Mamlakatimizda bu sohaga e'tibor yildan – yilga oshmoqda. Shuning uchun respublikamizda turistik bozorni shakllantirish o'ta muhim hisoblanadi. Turistik resurslardan samarali foydalanishning ikkinchi jihati bu, turistik bozorni shakllantirish hisoblanadi.

9.3. Turistik resurslardan samarali foydalanishda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish.

Hozirgi kunda mamlakatimizda xususiy tadbirkorlikka katta e'tibor berilmoqda. Shu kabi turistik bozorni rivojlanishida xususiy tadbirkorlikka keng o'rin berish, katta iqtisodiy samara beradi. Hozirgi kunda respublikamizda turizm industriyasi shakllanayotgan davrda turistlarga

xizmat ko'rsatish asosan xususiy firmalarga to'g'ri kelmoqda. Statistik ma'lumotlarga ko'ra 2008 yilning boshiga kelib, 400 dan ortiq tashkilot turistik faoliyat ko'rsatishga ruxsat beruvchi lisenziyaga ega bo'lgan. Ulardan 350 tasi xususiy firmalarni (87,5%) tashkil kiladi. Xususiy biznes zimmasiga turistlar oqimining 95%, ularga ko'rsatilgan xizmatning 90%ga yaqini to'g'ri kelmoqda. O'zbekistonga kelgan va chiqib ketayotgan turistlarga ko'rsatilayotgan xizmatlar soni o'sib borayotgan bo'lsa ham soha xizmatlarining o'zoq muddatli rentabilligi pasayib bormokda.Xususiy biznes uchun asosiy yo'naltiruvchi omil daromaddir. Ammo agar 90- yillarda har bir turistdan daromatning uchdan bir qismi sof foyda hisoblansa, bugun o'sha daromad juda kam.

Turizm sohasidagi asosiy mulk(avvalo yirik mehmonxonalar) turizmga qarashli davlat korxonalari va tashkilotlari qulida bo'lib, u yerda boshkaruvning uta markazlashganligi va eng asosiysi bor mulkdan samaradorlikni oshirish uchun qilingan harakatdan manfaatdorlikning yo'qligi, menejment darajasining pastligiga olib kelgan . Ekspertlar fikriga ko'ra O'zbekiston turizm bozori oldiga qo'yilgan bu muammolarni bartaraf etish, belgilangan vazifani tez va samarali hal qilish uchun soxada quyidagi islohotlarni amalga oshrish lozim deb hisoblanadi:

- Iqtisodning bu sohasini kelajakda rivojlantirish va takomillashtirish maqsadida chora – tadbirlar kompleksini amalga oshirish;
- Turizm bozorida kichik korxonalar ishtirokini faollashtirish.

Bugun O'zbekistondagi barcha turistik tashkilotlar faoliyatini boshqarish va nazorat kilish vazifasi MK «O'zbekturizm» zimmasiga yuklatilgan. Boshqaruvdagi mavjud tizim mehmonxona xizmatlarini baholashga ham ta'sir qiladi. Agar «O'zbekturizm» tizimiga qarashli otellar narx belgilash masalasida mustaqil bo'lganlarida edi, respublikaga kelayotagan sayyohlar oqimi ancha ko'paygan bular edi. Ammo hozircha turistik klassdagi mehmonxonalar xizmati uchun narx summasini yuqori tashkilotlar tomonidan belgilanadi.

9.3. O'zbekistonda turizm infrastrukturasi holati va uni yaxshilash chora – tadbirlari.

Turizm infratuzilmasi deganda – turistlarning turistik resurslaridan foydalanishni ta'minlovchi binolar tizimi, muhandislik va kammunikasiya tarmoqlari, shu jumladan, yo'llar, turizmning xilma-xil korxonalari hamda turizm korxonalarining ishlatilishini ta'minlashga imkon yaratadi. Bu avtomobil va temir yo'llar, yo'l harakatini, havo yo'llarini, dengiz va

daryo yo'llari harakatini tartibga soluvchi tizimlar, issiqlik, elektr va telefon aloqalari bilan ta'minlash va boshqalardir.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida "Turizm to'g'risida" gi qonun, 2006-2010 yilgacha O'zbekistonda turizmni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturi to'g'risida qator me'yoriy hujjatlar turistik infratuzilmalarni rivojlanitirish uchun kuchli turtki bo'ldi. Respublikamizda 20 dan ziyod turistik yo'nalishlar chet ellik turistlarni o'ziga jalb etib kelmoqda. Bu yo'nalishlar asosan YUNESKO tomonidan ishlab chiqilgan madaniy tanishuvlar dasturi asosida tayyorlangan bo'lib, O'zbekiston Markaziy Osiyodagi muvofiqlashtiruvchi markazlardan biri sifatida ko'rsatilgan.

O'zbekistonda turizm infratuzilmasining rivojlantirishda barcha infrastruktura obyektlarini jahon andozalariga yetkazib, turistlar talabini qondirish kerak. Buning uchun turizm infrastrukturasining tarkibiy qismlari mehmonxona, transport, oziq-ovqat, dam olish, davolash va boshqa ko'ngil ochar xizmatlarni yuqori darajada ko'tarishimiz mumkin.

Hozir 24 mamlakat bo'yicha 44 marshrutda xalqaro reyslarni xaftada 5-6 marta muntazam bajarmoqdalar. Transport infrastrukturasi O'zbekiston miqiyosida yaxshi rivojlanmagan. Masalan, "O'zbekiston havo yo'llari" Milliy Aviakompaniyasi strukturasidagi barcha viloyatlar markazini bog'lovchi 12 ta aeroportdan faqat 5 tasi xalqaro andozalarga javob bermaydi, lekin ushbu aeroportlarda hozirda ta'mirlash va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash ishlari olib borilmoqda.

Ovqatlantirish infrastukturasida yutuqlarimiz ko'proq, mehmonxonalar qoshidagi yoki yakka tarzda restoran, bar, kafelar, yaxshi ishlab nafaqat turistlarga, ballki mahalliy aholiga xizmat ko'rsatmoqda. Ayrim oqvatlantirish obyektlarining ahvoli, xizmat ko'rsatish darajasi talabga javob bermaydi. Agar ovqatlantirish obyektlari sanitariya holati nazorat qilinib, ovqatlar va xizmat ko'rsaishning turli ish shakllari joriy etilsa, ijobiy yutuqlarga erishgan bo'lamiz.

Turizmni rivojlanitirishda mamlakatimizning diqqatga sazavor joylari faoliyatini kengaytirish muhimdir. Shuning uchun ham tarixiy va zamonaviy arxitektura obyektlari ahvolini saqlash har birimizning burchimizdir. Agar Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlarida xalqaro turizm uchun maxsus ochiq iqtisodiy hududlar tashkil qilish bo'yicha qonunlar amalda joriy etilsa, tarixiy obidalarimizni rekonstruksiyalashga jiddiy e'tibor beriladi. Chunki bu obidalar mamlakatimizning buyuk o'tmishi, allomalari va unitilmas tarixidan dalolat beradi.

Hozirgi vaqtda O'zbekistonda turizm bozorida juda keskin raqobat vaziyati xukm surmoqda, shuning uchun iqtisodiy qonunlar, menejment, marketing bilimlarini o'rganmasdan turib, biznesdagi raqobat kurashida g'olib bo'lish mumkin emas. Aynan shu bilimlar turistik biznes mutaxassislariga zarur qarorlarni qabul qilishga, faoliyatini rejalashtirishga xatoliklarga yo'l qo'ymaslikka, korxonani gullab yashnashga imkon yaratadi.

O'zbekistonda 4000 ta turistik obyektlardan faqat 500 ga yaqini xizmat ko'rsatib, qolganlari esa restavlasiyalash duchun yirik miqdordagi investisiyani talab qiladi. Shuning uchun ham turizm moddiy-texnika bazasini rivojlantirish, ko'rsatilayotgan sifati va darajasini oshirish uchun "O'zbekturizm" Milliy kompaniyasi investision programma ishlab chiqqan bo'lib, u 1998-2005 yillarni o'z ichiga olgan edi.

9.4.Turistik mahsulotlariga bo'lgan talabning mavsumiyligini optimallashtirish yo'llari.[3]

O'zbekiston xalqaro turistlarni qabul qilish va barcha xizmatlarini ko'rsatish imkoniyatiga, turizm tashkilotlari kerakli resurslar bilan ta'minlangan. Xalqaro turistlarning O'zbekistonga oyma-oy kelishini tahlil qilish natijasida quyidagi mavsumiy o'zgaruvchanlik aniqlandi. 10-, 9-, 1-oylarida xalqaro turistlarning kelishi past bo'lib 6-, 7-, 8-oylarda esa ancha yuqori. Respublika bo'yicha bu ko'rsatkich 2000-2006 yillarga hisoblangan.

Turistlarning kelishi O'zbekistonda mavsumiy bo'lib, 10-oyda va 8-oyda eng ko'p tashriflar qayd etiladi. Yangi yil oldidan xalqaro turistlarning kelishi dam olish turizmining motivlariga asosan yuqori ko'rsatkichlarda ega.

Turizmning mavsumliyligi tahlilining ilmiy natijalari: birinchidan, turistlarni qabul qilish bo'yicha 1-5-oylarida rezervlar mavjud bo'lib, ulardan unumli foydalanish mumkin; ikkinchidan, O'zbekistonga keluvchi turistlarga 9-, 10- oylarida turmahsulot bahosini 30-50% kamaytirib, ko'proq turist qabul qilishi mumkin.

Chet ellarda O'zbekiston turistik maxsulotiga bo'lgan talab yuqori bo'lib, bir-ikki haftalik turmahsulot sotilishi tavsiya qilinadi. Xalqaro turistlar O'zbekstonda kam kelgan paytlariga ichki turizmni rivojlantirish maqsadida 1- 3 kunlik, dam olish kunlari uchun alohda turizm mahsulotlarini sotish samarali hisoblanada. O'zbekistonda faoliyat ko'rsatuvchi turizm tashkilotlari

[3] Izoh: Keltirilgan ma'lumotlar T.Toshmurodovning *«Xalqaro turizm» kitobidan foydalanildi.*

turistlarga xizmat ko'rsatish, turistlarni qbul qilish va jo'natish bo'yicha bajargan asosiy natijalari quyidagi jadvalda ifodalangan.

Jadval 6.

O'zbekiston Respublikasida turizm xizmatining 2001-2006 yillardagi o'sishi (ming kishi)

Yillar	Qabul qilish		Jo'natish			Jami
	Xalqaro turistlar	Milliy turistlar	Uzoq xorijiy davlatlar	MDH davlatlariga	O'zbekiston Respublikasiga	
2001	231,4	298,5	36,8	8,4	117,6	712,8
2002	198,1	247,4	39,9	21,4	202,3	709,2
2003	230,4	240,9	53,0	16,3	179,2	720,0
2006	262,8	254,7	32,8	22,7	165,7	738,7

O'zbekiston jami turistlar soni 2001-2006 yillarda 103,6% ga oshgan. Yuqoridagi jadvaldan ko'rinib turibdiki, turistlarning kelishi yil sayin o'syapti bu O'zbekistonda ma'lum darajada valyutani kalishiga ijobiy ta'sir qiladi. Turistlar soni 2001-yilgacha kelishi, qabul qilish va jo'natish turlari bo'yicha ham ko'paygan.O'zbekiston bo'yicha turistlar kelishining moliyaviy ta'sirining tahlillari, asosiy turizmning (Toshkent, Samarqand va Xorazm) viloyatlari bo'yicha tahlil quidagi jadvallarda ifodalangan.

Xalqaro va ichki turistlarning o'zgarishiga asosan quyidagi omillar ta'sir qiladi:

1. Talab va taklif o'zgarishi va turizm xizmatlarining sifatini oshirish.
2. Turmahsulotga bo'lgan bahoni optimallashtirish va inflyasiya jarayoni pasaytirish.
3. Turistlarning kelishini ta'sir qiladigan asosiy to'siqlarni kamaytirish.
4. Turmahsulotga bo'lgan mavsumiylikni yengillashtirish.
5. Turizm kon'yukturasini o'rganib, xalqaro turizm bozorlarida milliy turmahsulotni sotish.
6. Turizm sohasi uchun iqtisodiy, xalqaro biznes, xalqaro xuquq va marketing bilimlariga ega bo'lgan mutixasislar tayyorlash.

Ko'pgina mamlakatlar va mintaqalar o'z xududlarida turizmni rivojlantirishda manfaatdor bo'ladilar, lekin hamma ham buning uchun imkoniyatga ega emas. Sayohatchi uchun hatto Antarktika yoki kosmos ham jozibador bo'lishi mumkin, ammo buning uchun ancha kapital mablag'lar zarur bo'ladi. Bunda infratuzilma va ekologiya muhim rol o'ynaydi. Turizmning rivojlanishi mintaqa iqtisodiyoti uchun ham, shuningdek, aholi uchun ham foydalidir. Eng avvalo, yangi ish o'rinlari va

korxonalar ochiladi. O'zbekistonda 350 ga yaqin korxonalar (xususiy sayyohlik operartorlari, mehmonxonalar, avtotransport korxonalari) turizm bilan shug'ullanishi mumkin.

Jadval 7.

O'zbekistonda turizm rivojlanishining iqtisodiy natijalari (1992-2006 yillarda «O'zbekturizm» Milliy Kompaniyasi bo'yicha)

№	Ko'rsatkichlar	1993-y	1995-y	2000-y	2006-y
1.	Turizm xizmati, jami mln.so'm	11,3	811,1	6882,1	17549,8
2.	Foyda, jami mln.so'm	2,1	236,7	443	58,3
3.	Xizmat ko'rsatish, ming turistlar	461,02	458,4	770,2	738,7
	Shu jumladan: Qabul qilish	332,82	305,8	552,8	480,5
	Xorijiy turist	92,35	92,02	278	868,8
	Jo'natish	125,22	152,6	217,4	128,6
	Chet elga	34,35	43,36	49,04	59,2
	MDHga	36,64	14,52	14,3	18,8
	Davlat ichida	54,23	94,62	154,06	180,2
4.	Turist - kun	1526,2	1315,0	1741,3	1406,0
5.	Turxizmat eksporti, ming AQSh $	6000	8000	27295	28020

«O'zbekturizm» MKning ma'lumotlariga ko'ra, faqat 2006 yilda bevosita sayyohlik sohasida 30 ming, shu jumladan, kompaniyalar tarkibida 5,6 ming kishi, transport xizmatida 4,7 ming savdo xizmatida 3,8 ming sayyohlik obyektlari qurilishida 2,6 ming, madaniy muassasalarda 30 ming, yodgorliklar va tabiatni muxofaza qilishda 1,7 ming, kichik qo'shma va xususiy sayyohlik korxonalarida 2.2 ming kishi ishlaydi. Yaqin kelajakda bandlarning soni 5-8 %ga oshadi. Turizm sohasi respublikaning iqtisodiy jihatdan faol aholining (hunarmandlar, oziq-ovqatda ishlovchi xodimlar, tikuvchilar, shifokorlar, aviasiya, rassomlar va boshqalarning) kamida 5%ni ish bilan bilvosita ta'minlaydi. Xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga ko'ra jahonda ditta sayyohga 3 ta ishchi joyi to'g'ri keladi. Shunday qilib, agar 2005 – yilda jahonda 625 mln tashrif bo'lgan bo'lsa, 1,8 mlrd kishi ularga xizmat ko'rsatishda bevosita yoki bilvosita band bo'lgan.

O'zbekistonda turizm infratuzilmasi shakllantirish va rivojlantirishga (asosan joylashtirish sohasiga) chet mamlakatlar xususiy sektori investisiyalarini jalb qilish bu tarmoq industriyasini kapital mablag'lar

bilan ta'minlashning qulay va samarali vositasi bo'lib xisoblanadi. Eski mehmonxonalar imkoniyat tug'ilishi bilan tegishli investorlarga sotilishi zarur. Ular kelajakda turizm foydasiga hamda o'zlarining xususiy tadbirkorlik manfaatini hisobga olib, mehmonxonalarni ta'mirlashi va foydalanishdagi layokatlarini namoyish kilishlari mumkin. Sotishning shartlari belgilangan vaqt davomida real investisiyalash va zamonaviy ta'mirlashni tugatish bo'lishi lozim. Zamonaviylashtirish barcha nomerlarni, umumiy binolarni, restoran, barlar savdo qatorlari xizmat ko'rsatish byurolari, dam olish joylari, inshootlarning tashqi ko'rilishlari va boshqa barcha infratuzilmalarni to'liq yangilashni o'z ichiga oladi.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Milliy iqtisodiyotni rivojlantirishda turistik resurslarni o'rni qanday?
2. Turistik resurslardan samarali foydalanishda xususiy tadbirkorlik o'rnini tushuntiring.
3. O'zbekistonda turizm infrastrukturasi holati va uni yaxshilash chora – tadbirlari nimalardan iborat?
4. Turistik mahsulotlariga bo'lgan talabning mavsumiyligini optimallashtirish yo'llarini tushuntiring.

X.Mavzu. Rekreatsiya resurslaridan foydalanishning ekologik – iqtisodiy xususiyatlari

Reja:

10.1. Rekreatsiya resurslari tushunchasi.
10.2. O'zbekistonning rekreatsiya resurslariga boy mintaqalari.
10.3. Rekreatsiya resurslaridan foydalanishning iqtisodiy xususiyatlari.
10.4. Noyob tabiat yodgorliklaridan foydalanish va muhofaza qilish.

10.1. Rekreatsiya resurslari tushunchasi.

Rekreatsiya deb, insonlar sog'ligini va mehnatga qobiliyatini dam olish obyektlarida qayta tiklashi, sayyohlik yo'li bilan tabiatning turli maskanlariga borishi, arxitektura va tarixiy yodgorliklarni borib ko'rishiga aytiladi. Rekreatsiya sohalari bir qancha bo'lib, ularga kurort – sanatoriya va boshqa salomatlik obyektlarida sog'likni tiklash, sayyohlik yo'li bilan tabiatning go'zal go'shalariga (daryo, ko'l, o'rmon, tog', g'orlar, sharshara va b.) borish, sport bilan shug'ullanish, hamda noyob tarixiy va arxitektura yodgorliklari bilan tanishishlari kiradi. Rekreatsiya va davolash sog'lomlashtirish zonalarida ularning resurslaridan oqilona foydalanish va atrof-muhit muxofazasi katta ahamiyatga ega. Rekreatsiya zonalariga aholining tashkil etilgan va ommaviy dam olishi va turizmga mo'ljallangan yer va suv muhitining tabiiy yoki madaniy hududlari kiradi. Shunday zonalar tarkibiga shaharning ayrim hududlari, shahar atrofi va yashil zonalar, o'rmonlar, parklar, milliy, tabiiy parklar (bog'lar), botanika, zoologiya bog'lari, dendrologik parklar, turistik marshrutlar, dam olish uylari va bazalari hududlari, qo'riqxona va buyutmalarning aholi borib ko'rishi uchun ajratilgan ma'lum joylari kiradi. Rekreatsiyaga mo'ljallangan yerlar tabiat muhofazasi yerlarining alohida turi bo'lib, ularga tabiat muhofazasi, sog'lomlashtirish, tarixiy madaniy maqsadlarga mo'ljallangan yerlar ajratiladi. O'rmonlar ham rekreasiya uchun katta ahamiyatga ega. Davolash-sog'lomlashtirish zonalariga fuqoralarni davolash va salomatligini tiklashga mo'ljallangan yer va suv muhitlari hududlari, ularga kurort va sanatoriya zonalari kiradi.

Rekreatsiya faoliyati bevosita rekreatsiya resurslari asosida shakllanadi. Rekreasiya resurslari tabiiy va madaniy, iqtisodiy, tarixiy resurslarning bir qismlaridan iborat bo'lib, kelib chiqishi va foydalanish xususiyatlariga ko'ra rekreasiya resurslari ikki guruhga ajratiladi: ***tabiiy*** va ***antropogen*** rekreasiya resurslari.

Tabiiy rekreasiya resurslarga, hududiy tabiiy komponentlar birikmasidan iborat, go'zal tabiat go'sha(landshaft)lari kiradi. Ular daryo, ko'l, dengiz bo'ylari, tog' etaklaridagi o'simlik dunyosi, xilma – xil manzarali joylar, mineral suvli shifobaxsh maskanlar bo'lishi mumkin. Undan tashqari aholining dam olishi, sport bilan shug'ullanishi, ov qilishi imkoniyatlari uchun keng hududlar, shahar atrofidagi yashil mintaqalar, park va bog'lar yoki qo'riqxona va milliy bog'lar ham tabiiy rekreasiya resurslaridir. Turli davrlarda inson aql – zakovati bilan yaratilgan tarixiy, arxeologik va san'at obidalari, yodgorliklar, muzeylar hamda rekreasiya maqsadida foydalish mumkin bo'lgan ijtimoiy obyektlar, antropogen rekreasiya resurslariga kiradi.

Rekreasiya faoliyati dunyoning ko'p mamlakatlarida daromat manbaiga aylangan iqtisodiyot sohasi hisoblanadi. Mmlakatimiz ham rekreasiya resurslariga boy hisoblanib, nafaqat dam olish, sayyohlik, sog'likni tiklash, shuningdek chet el sayyohlarini qabul qilish imkoniyatlariga ega.

10.2. O'zbekistonning rekreasiya resurslariga boy mintaqalari.

Aholining salomatligi va atrof-muhit sifati o'rtasida bevosita va bilvosita aloqalar mavjud. Masalan, Jahon sog'liqni saqlash tashilotining ma'lumotlariga ko'ra, aholi salomatligi 40-50% ularning iqtisodiy ta'minoti va yashash tarzi, 18-20 % atrof muhitning holatiga, 20-30% tibbiiy xizmat darajasiga bog'liq bo'ladi. Xavoning ifloslanishi aholi salomatligining 43-45 % yomonlashuviga sabab bo'ladi. Zamonaviy gigiyena fani atrof-muhitning ifloslanishi aholi kasallanishining o'rtacha darajasi 20% ga oshishini aniqlagan. Bunday vaziyatda rekreasiya faoliyati ijtimoiy ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatishning muhim tarmog'iga aylangan bo'lib, u aholining ishdan bo'sh vaqtidan foydalanishni yaxshilashga va dam olishini tashkil etishga xizmat qiladi. Rekreasiya inson tamonidan yuqori baholanadigan va ijtimoiy natija beradigan keng yo'nalishni qamrab oladi. Unda dam olish va sog'lomlashtirish, bilish va ijod, odamlar va tabiat bilan tanishish, ta'lim va tarbiyani takomillashtirish va boshqalar birgalikda o'z ifodasini topadi. Bunday ehtiyojlarni qondirish, sog'lomlashtirish, umrni o'zaytirish, insonning jismoniy va ma'naviy darajasini oshirish, shaxsni barkomallashtirish, bilim va malakalarni oshirish va boshqa qator ijtimoiy natijalarga erishishga imkon beradi. Tabiiy omillarga asoslangan rekreasiya faoliyati (turizm)shahar va qishloq aholisi orasida keng tarqalgan kasalliklarning ommaviy profilaktik

vositasi hisoblanadi. U faqatgina ish qobiliyatini tiklashni va mehnat unumdorligini oshirishnigina ta'minlab qolmay, balki 20-50 % ga yurak-tomir, asab, nafas olish, oshqozon, suyak kasalliklari patologiyasi paydo bo'lishining oldini olishni ta'minlaydi.

O'zbekiston tabiati rang – barang bo'lib, yilning issiq vaqtlaridan tashqari, qish va kuz fasllarida ham dam olishni tashkil etishni imkoniyati mavjud. Misol uchun tog'li hududlarda qishki sport – dam olishni amalga oshirish mumkin. Toshkent viloyatida joylashgan Chimyon sport – dam olish majmuasi katta imkoniyatlarga ega. Xuddi shunday majmualarni Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari tog'li mintaqalarida ham tashkil etish mumkin. Sog'likni tiklash manbasi hisoblangan mineral suv va balchiqlar soni mamlakatimizda 200 dan ortadi. Bu yer osti suvlari kimyoviy tarkibi, tibbiy – biologik va boshqa xususiyatlariga ko'ra bir – biridan farq qiladi. Shuning uchun bu joylarda turli shifoxonalar, sanatoriy – kurortlar va boshqa sog'lomlashtirish muassasalar qurish mumkin. Qashqadaryo, Surxondaryo, Zarafshon, Sangzor, Ohangaron va boshqa bir qancha daryolarga oqib tushuvchi tog' soyliklari rekreasiya resurslariga boy bo'lib, bu mintaqalarda dam olish oromgohlarini tashkil etish ko'paysa, birinchidan, aholini salomatligi yaxshilanadi, ikkinchidan, shu joy aholisi ish bilan ta'minlanib, iqtisodiy daromat oshadi.

10.3. Rekreasiya resurslaridan foydalanishning iqtisodiy xususiyatlari.

Demak, tabiat qo'ynilarida dam olish va sog'lomlashtirish muassasalarini qurishning ahamiyati yuqori ekan, lekin masalaning boshqa tomoni ham bor. Ya'ni dam olishning ham o'ziga yarasha *mezonlari* mavjudki, ularni tuliq hisobga olish rekreatsiya resurslaridan samarali foydalanishga olib keladi. Bu mezonlarga mavjud resurslardan rekreatsiya faoliyatida foydalanishning ekologik xususiyatlari kiradi.

Rekreatsiya faoliyati (dam olish, sog'lomlashtirish) ma'lum hududda amalga oshiriladi. Mazkur hudud hordiq chiqarishga kelganlarni ekologik nuqtai nazardan sig'dira oladimi yoki yo'q, bu **ekologik sig'im** mezoni bilan aniqlanadi. Ekologik sig'im bu, dam oluvchilar mitqdori mazkur ekologik maydonga to'g'ri kelishini ko'rsatuvchi o'rtacha me'yor hisoblanadi. Bu borada ma'lum andoza va me'yoriy ko'rsatgichlar ishlab chiqilgan. Bunga quyidagi jadvalni misol keltirish mumkin.

Jadval 8.

Suv havzalarida cho'milishni tashkil etishda me'yoriy ko'rsatgichlar

Suv havzasi turi	Cho'miluvchilar soni	Me'yoriy ko'rsatgich,kv.m
Dengiz plyaji	1	5
ichki suv havzasi	1	8
jumladan, bolalarga	1	4
daryolar	1	5-10
oqmas suv havzalari	1	10-15

Manba: A.A.Rafiqov va boshqalar. Ekologiya. T:.2004

Jadvaldan ko'rish mumkinki, agarda suv havzasi maydoniga nisbatan cho'miluvchilar soni oshib ketsa, u holda suvning ifloslanishi ortib, insonlarda turli kasalliklarni keltirib chiqarishi mumkin. Bahor oylarida tog' yonbag'rlari, qirlar, adirlarda dam oluvchilar soni keskin ortadi. Bunda dam olish hududiga nisbatan dam oluvchilar soni ancha ortiq bo'ladi. Bu jarayonda turli giyohli, manzarali o'simliklarga ziyon yetkiziladi, atrof – muhit turli chiqindilar bilan ifloslanadi, natijada ekologik muvozanat buziladi.

Rekreatsiya faoliyatining ana shunday samaradorligi tabiiy omillarning foydali ta'siri va bunday faoliyatni ushbu omillar mavjud hududlarda tashkil etish bilan bog'liqdir.

Rekreatsiya sohasini rivojlantirish va joylashtirish, uning samaradorligini oshirish muammolarini hal etishda quyidagi vazifalarni hal etishga alohida ahamiyat beriladi:

- tumanlar va hududlarda rekreatsiyada tabiatdan foydalanish imkoniyatlarining optimal strukturasini shakllantirish;
- tumanlar va hududlarda rekreatsiyada tabiatdan foydalanish va boshqa sohalarda tabiatdan foydalanishni taqqoslab baholash;
- tabiiy rekreatsiya resurslarini muhofaza qilish, ulardan rasional foydalanish, ularni takror ishlab chiqarish bo'yicha xo'jalik tadbirlarini baholash;
- tabiiy rekreatsiya resurslaridan foydalanishning samaradorligini baholash.

Rekreatsiya samaradorligini aniqlashda quyidagilar hisobga olinadi va ta'riflanadi:

1. *Tadbirlar maqsadi*, ya'ni rekreatsiya faoliyatining kutilayotgan va erishish mumkin bo'lgan natijalari.
2. Rekreatsiya faoliyatining konkret mintaqaviy va ijtimoiy- demografik xususiyatlarini eng pastki darajadagi sharoitlarini ta'riflovchi tegishli *ijtimoiy standartlar*.
3. *Tadbirlar natijasi*, ya'ni tadbirlarning har biriga asoslanib tashkil etish mumkin bo'lgan variantlari yoki quyilgan maqsadga erishishning muqobil yo'llari.
4. Tadbirlar variantiningjhar birini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan *resurslar xarajati* (tabiiy rekreasiya resurslarini qo'shib).
5. Hisob-kitob sharoitlarida qo'yilgan maqsadlarga erishishga yo'naltirilishi mumkin bo'lgan (resurslar bo'yicha cheklovlar) *resurslar* va ayniqsa ko'rib chiqilayotgan hududlarning tabiiy rekreatsiya resurslari.

Ko'rsatilgan besh guruh ta'riflar samaradorlikni baholash maqsadida iqtisodiy-matematik modellarni shakllantirish uchun yetarlidir. Bundan tashqari ular tadbirlar natijalarini qo'yilgan maqsadlar, real ajratilishi mumkin bo'lgan resurslar bilan talab qilinadigan resurslar xarajatiga taqqoslashga imkon beradi. Bular yo'l/qo'yish mumkin bo'lgan qarorlarni shakllantirishga va variantlarni yo'l qo'yish mumkinligi nuqtai nazaridan dastlabki baholashga yordam beradi.

Barcha beshta guruh ta'riflar yoki natijalarning (1-3 – guruhlar) yoki xarajatlarning (4 va 5 - guruhlar) tarifini beradi. Rekreatsiyada tabiatdan foydalanish faoliyatining ijtimoiy va ijtimoiy-iqtisodiy natijalarini xo'jalik tadbirlari natijalarining ayrim tomonlarini ifodalaydigan natural-moddiy, sifat va qiymat tavsiflarining o'zaro bog'liq ko'rsatkichlari tizimida aks ettiriladi.

Natural ko'rsatkichlarda qo'yidagilar ifodalanadi:

- rekreatsiyada tabiatdan foydalanish sohasida amalga oshirish mo'ljallanayotgan tadbirlarning aholini qamrab olishi (hisoblangan kontingent odamlar)- xizmat ko'rsatiladigan odam-kun miqdori yoki bir yilda xizmat ko'rsatiladigan aholi soni, xizmat ko'rsatish va sifati (kategoriyasi)bo'yicha alohida hisoblar;
- marshrut, dam olish dasturi, hududlar yoki barpo etiladigan obyektlarning quvvati (qancha kishi qabul qilish imkoniyati);
- ijtimoiy natijalarga imkon beradigan rekreasiya faoliyatiga aholi sarflaydigan vaqt;
- aholining rekreasiya faoliyatiga kiradigan vaqt sarfining qisqarishi bilan bog'liq bo'lgan vaqtini tejash (rekreasiya xizmatini kutish).

Nisbiy ko'rsatkichlarda xizmat ko'rsatish sifatining ekspert bahosi, hududlar va obyektlarning xossalari (funksionalligi qulayligi bilan birga, shinamligi, nafosati, tashqi ko'rinishining o'ziga jalb etishi, atrof-muhit bilan uyg'unligini ham qo'shib) ifodalanadi (odatda ballarda hisoblanadi).

Qiymat ko'rsatkichlarida quyidagilar aks ettiriladi:

- belgilangan baholarda mahsulotlar va xizmatlarni realizasiya qilishning yillik hajmi va ularni realizasiya qilishdan olingan foyda;
- sog'liqni saqlash muassasalarida kasallanishning kamayishi bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarning shartli – hisoblangan kamayishi;
- mehnat unumdorligining oshishi xodimlar kvalifikasiyaning oshishi bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy infratuzilmani barpo etish va uning xizmatiga xarajatlarning kamayishi;
- aholi vaqtni tejashining qiymat bahosi.

Rekreatsiya resurslaridan foydalanishning iqtisodiy xususiyatlari, mavjud resurslar asosida dam olish, sog'lomlashtirish uchun qulay shart – sharoit yaratish bilan bog'liq. Bu birinchi jihatdan, tegishli infratuzilmani tashkil etishni talab etadi. Rekreasiya infratuzilmasi – dam olish obyektlari (sanatoriya, kurort, pansionat va b.) transport kommunikasiyalari, elektr energiya, tabiiy gaz va boshqa xizmat ko'rsatish tarmoqlari (sport maydoni, suv havzasi, ovqatlantirish tarmoqlari, klub, telefon tarmog'i va b.) bilan ta'minlangan majmuadir. Rekreasiya infratuzilmasi qanchalik takomillashgan bo'lsa, dam oluvchi va sog'ligini tiklovchilar uchun qulay sharoitga ega ekanligini bildiradi, hamda bu yerga keluvchilar sonini oshishiga olib keladi. Bu esa o'z navbatida iqtisodiy samaradorlikka olib keladi.

Ikkinchi jihatdan, dam olish maskanlarining malakali mutaxasislar bilan ta'minlanishi katta samara beradi. Mamlakatimiz rekreasiya resurslariga boy bo'lsada, ulardan talab darajasida foydalana olmayapmiz. Bu esa, qanchadan – qancha iqtisodiy daromatdan qolayotganimizni bildiradi. Shuning uchun ayni vaqtda quyidagi ishlarni amalga oshirish lozim deb hisoblaymiz:

- Hududiy rekreasion tizimning qabul qilish potensiali aniqlash;
- mintaqalar bo'yicha dam olish va davolanish muassalarni tabiiy – iqlimiy sharoit, mineral suv va boshqa rekreasiya resurslaridan kelib chiqib joylashtirish;
- ovqatlantirish, kommunal va madaniy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini, hamda suvenir mahsulotlari ta'minotini yaxshilash;
- zamonaviy transport, yo'l tarmoqlari va aloqa vositalarini rivojlantirish;

- mehnat resurslaridan samarali foydalanish;
- rekreasiya maqsadida foydalanishda tabiat muhofazasiga e'tibor qaratish.

10.4. Noyob tabiat yodgorliklaridan foydalanish va muhofaza qilish.

Noyob tabiat yodgorliklari, bu – muhofaza qilinadigan obyekt turlaridan hisoblanadi. Ayrim hollarda tabiiy obyektlarni muhofaza qilish uchun katta maydonlarni ishg'ol qilinadigan qo'riqxonalar tashkil qilish maqsadga muvofiq bo'lmaydi. Shuning uchun kichikroq maydonlardagi tabiiy obyektlar «tabiat yodgorliklari» deb qilinadi va muhofaza ostiga olinadi. «Tabiat yodgorliklari» terminini dastlab A.Gumbolt taklif qilgan. O'tgan asrimizning boshlaridayoq Yevropada tabiat yodgorliklarini muhofaza qilish boshlangan edi.

Tabiat yodgorliklari tabiatning o'zgarishi va unda sodir bo'layotgan jarayonlar haqida ma'lum darajada aniq guvohlik beradi. Tabiat yodgorliklari ilmiy – tarixiy va madaniy – estetik ahamiyatga ega.

Umumiy xarakteriga ko'ra, tabiat yodgorliklari geologik – geomorfologik, botanik, paleontologik, astronomik va landshaft yodgorliklariga bo'linadi.

Geologik – geomorfologik yodgorliklarga nodir geologik tog' jinslari, karst voronkalari, relyef shakllari, g'orlar, issiq suvli mineral buloqlar kiradi. Mamlakatimizdagi Kilsi (Qirqtog'da), Qorlug' (Ko'hitang tog'ida), Hazratidovut (Zirabuloq tog'ida), Amir Temur g'orlari, Zarafshon tizmasidagi karstlarni misol keltirish mumkin.

Botanik yodgorliklarga yuz yillik daraxtlar, yo'qolib ketayotgan relikt o'simliklar kiradi. Bu yodgorliklarga Surxondaryo viloyatidagi, Urgut tumanidagi ming yillik chinorlarni kiritish mumkin.

Peleontologik yodgorliklarga toshga aylangan organizm va qirilib ketgan hayvonlarning izlar qolgan joylar kiradi.

Landshaft yodgorliklariga ajoyib qoyalar, sharsharalar, daralar, ajoyib buloqlar, xushmanzara joylar kiradi. Bunga Ilono'tdi (Temurlang) darasi, Ko'ksuv daryosidagi sharshara, Nurota va Urgutdagi buloqlar, Katta va Kichik Chimyon soyligi, Oqtosh soyligi va boshqalar kiradi.

Astronomik tabiat yodgrliklariga yirik meteoritlar tushib izi qolgan joylar kiradi.

Hozirgi kunda respublikamiz hududida 400 dan ortiq tabiat yodgorliklari qayd qilingan va muhofazaga olingan. Bundan buyon

jamoatchilik kuchi bilan tabiat yodgorliklarini hisobga olib chiqish, uni tarqilish xaritasini yaratish juda muhim hisoblanadi.

Respublikamiz bo'yicha 35 ta noyob tog' o'rmonzorlari muhofaza qilinmoqda. Shulardan biri Samarqand shag'ridan 40 km janubi – g'arbida, 'ni Zarafshon tizmasining g'arbidagi Omonqo'ton tog' o'rmonidir. Omonqo'ton o'rmon xo'jaligi 1887 – yilda tashkil etilish boshlangan bo'lib, 2158 ga maydonni egallaydi. O'rmonning amaliy ahamiyatidan tashqari ajoyib rekreasion resurs hisoblanadi. Shuning uchun dam olish kunlari shahar aholisini xordiq chiqarishini tashkil etish katta ijtimoiy ahamiyatga ega. Bu borada tog' o'rmonini tabiiy holatini , ularning boy hayvonot dunyosini saqlab qolish va yaxshilash, undan tashqari dam olish uchun keladigan kishilarga maxsus joylarni ajratish, marshrutlar tizimini ishlab chiqish, hamda muhofaza qilishni faollashtirish kerak bo'ladi.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Rekreatsiya resurslariga tushuncha bering.
2. O'zbekistonning rekreatsiya resurslariga boy mintaqalariga qaysilar kiradi?
3. Rekreatsiya resurslaridan foydalanishning iqtisodiy xususiyatlari nimalardan iborat?
4. Rekreatsiya resurslaridan foydalanishning ekologik xususiyatlari nimalardan iborat?
5. Noyob tabiat yodgorliklaridan foydalanish va muhofaza qilish tadbirlari?

XI.Mavzu. O'zbekistonning madaniy-tarixiy merosi, ulardan foydalanish va muhofaza qilish

Reja:

11.1. Madaniy – tarixiy merosini muhofaza qilish va saqlashda YUNESKO va BTTning o'rni.
11.2. O'zbekiston shaharlarining arxitektura yodgorliklari va ulardan foydalanish.
11.3. O'zbekiston madaniy merosida etnografiya, urf – odatlar va an'analarni tutgan o'rni.
11.4. O'zbekistonda mavjud muzeylar va ulardan foydalanish.

11.1. Madaniy – tarixiy merosini muhofaza qilish va saqlashda YUNESKO va BTTning o'rni.

Jahon madaniyati va turistik faoliyatda boshqarish va standartlashda asosiy rolni YUNESKO va BTT o'taydi. Mazkur tashkilotlar turli turli o'tkaziladigan anjumanlar, tadbirlarda mazkur resurslardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berib boradi.

Ko'pgina tarixiy obidalar YUNESKO tasarrufida bo'lib, ular muhofaza ostiga olingan. Bu kkbi meroslarni saqlash, muhofaza qilish bo'yicha Mexiko (1981 y) deklarasiyasi qabul qilingan.

Ko'pgina hududlar o'ziga xos qadimiy shaharlar, arxitektura, tarixiy madaniy yodgorliklarga boy hisoblanadi. Turistik infrastruktura rivojlanishi tarixiy o'zlikni manzarasi buzilmasligi kerak. Har bir tashkil etilayotgan yangi turistik markaz (obyekt) Milliylik bilan uyog'unlashgan, qaytarilmas o'ziga xoslikka ega bo'lishi lozim. Albatta, tarixiy-madaniy, arxitektura va madaniy majmualarni milliy qadr-qiymati, tarixiy bahosini tiklash va muhofaza qilish orqaligina turistlar qiziqishini orttirish, bu orqaldi turizmni rivojlantirish mumkin.

Madaniy-tarixiy majmualarni qayta tiklashda umumiy (ansambl) va yakka (individual) uslubida loyihalashtirish qabul qilingan.

Madaniy tarixiy va tabiiy merosni quyidagicha kategoriyalarga bo'lishni mutaxasislar qo'yidagicha taklif etgan:

- asosan turistlar ishlatadigan obyektlar (festivallar, namoyishlar, yodgorliklar va h.k.)
- aralash foydalaniladigan obyektlar (kamiga tarixiy yodgorliklar va muzeylar, teatrlar, qo'riqxonalar va boshqa;)

- asosan mahalliy aholi foydalaniladigan obyektlar (fuqarolar inshootlari, madaniy obyektlar, kinoteatrlar, kutubxona va boshqa;)

Madaniy va turizm sohasida asosiy yo'nalishlarida turli tashkilotlarning o'zaro hamkorligini aniqlab olish juda muhim sanaladi. Turistik rivojlanish siyosati quyidagi talablarni keltirib chiqaradi:

- turistik resurslar ruyxatini tayyorlash, turizmni rivojlanishi uchun madaniy tarixiy, tabiiy merosni tasniflash muhim obyektlarni ajratish;
- turistik ahamiyatga ega joy va asosiy turistik hududlarni ajratishni hamda tegishli mahalliy madaniy, tarixiy va tabiiy yodgorliklarni muhofaza qilishni ta'minlash;
- milliy boylik hisoblangan sun'iy va tabiiy, moddiy va nomoddiy obyektlar hamda mahalliy aholi yashadiki (san'at,folkor va b.) turizm maqsadida foydalanish;

Mintaqa madaniy merosiga nisbatan hurmat bilan qarashga mahalliy aholi va turistlarni tarbiyalashga yo'naltirilgan tadbirlarni o'tkazish. Hozirgi kunda jamiyatda iqtisodiy ijtimoiy va madaniy rivojlanish jadvallik bilan kechmoqda. Bu esa o'z navbatida misollarda ish yuzasidag harakati, dam olish kunlarini ko'payishi natijasida turisik faoliyatga ehtiyoj oshmoqda.

An'anaviy turizm shakllariga yangicha yondoshishga talab oshmoqda. Ya'ni turlarning madaniy tarkibiga mahalliy diqqatga sazovor joylar bilan tanishini ham kiritish katta samara berib, sayohatni mazmunli va uzoq vaqtga cho'zilishiga sabab bo'ladi. Turizm hudud uchun foyda berishdan tashqari, mahalliy aholini o'zining ajratib merosidan farqlanishiga olib keladi. Bu jihatdan foydalanib turistik resurslardan turizm maqsadida samarali foydalanish tizimini yaratish mumkin.

11.2. O'zbekiston shaharlarining arxitektura yodgorliklari va ulardan foydalanish.

Milliy madaniy meros obyektlarini ijodiy va ehtiyojli qondiradigan holatda namoyish qilish kerak. Hozirgi ilmiy texnik rivojlanish natijasida hamma mintaqalarda bir xil madaniy ko'rinishlarni namoyon qilgan. Shuning uchun har bir hudud boshqa joylardan ajralib turadigan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi lozim. Shundagina ular turistik bozorga taklif etuvchi mahsulotlarga ega bo'ladi.

Madaniy meros obyektlariga quyidagilar kiradi:

- arxeologik yodgorliklar;
- madaniy arxitektura;

- landshaft arxitektura yodgorliklari;
- katta va kichik tarixiy shaharlar;
- qishloq joylari;
- muzeylar, teatrlar, ko'rgazma zallari va b.;
- sasiomadaniy infratruktura;
- etnografiya obyektlari, xalq udumlari va an'analari amaliy madaniyat markazlari;
- texnik komplekslar va asbob - anjomlar.

Mamlakatga keluvchi chet ellik sayyohlar o'rtasida katta talab bilan foydalaniladigan yo'l ko'rsatkichlarni chet tillarda chiqarishda tashabbus ko'rsatishi rus, ingliz, fransuz va nemis tillarga ustunlik berish lozim. Diqqatda sazovor joylar to'g'risidagi ma'lumotldar yonida shu tillarda yozma yoki ovoz tasviridagi tushuntirishlar berilishi lozim. Mehmonxonalar va sayyoxlar uchun yo'nalish beruvchi axborot markazlarini shaklantirish turizm rivojida muxim axamiyat kasb etadi. Samarqand shahrida turistik axborotlar markazini vujudga keltirish, mehmonxonalarni taklif qilish, diqqatga sazovor joylar xaqidagi materiallarni ko'rsatish va asosiy e'tiborga loyiq hudatlarni reklama qilish muhim ahamiyatga egadir. Markaz tijorat asosida ishlashi ham mumkin (kirish badali, turlar, yo'l ko'rsatkichlar va boshqa xizmatlarga, mehmonxonada joylarni bron qilish hisobiga haq olish, yodgorlik buyumlarini sotish va h.k). Bunda qo'yidagi ishlarni amalga oshirish kerak:

Mavjud diqqatga sazovor joylani mustahkamlash:

- axborot lavhalari, plakatlar, ko'rgazmalar va boshqa shu kabi vositalar yordamida turistlarni asosiy malumotlar bilan ta'minlash bo'yyicha dasturlarni amalga oshirish. Mumkin bo'lgan barcha joylarda oddiy varaqalardan foydalanib bir necha tillarda ma'lumotlarni yetkazib berish;
- ayrim asosiy shaharlarda audio-turlarni tashkil kilish;
- muzey ekspozisiyalarini kengaytirish va arxeologik kazishmalar amalga oshirilayotgan joylarda (eng qiziqarli punktlarda to'xtab o'tish bilan) piyoda sayir qilishni tashkil kilish juda muxim.

Yangi diqqatga sazovor joylar:

- ipak to'lasi ishlab chiqarish bazasida tashrif buyurishning yangi joylarni tasheil qilish;
- ipak to'qishdan boshdab, tayyor mahsulotgacha jarayonlar haqida hikoya qilish bilan eskursiyalar uyushtirish;

Buning uchun juda mos joy Marg'ilon bo'lishi mumkin. U yerda pillaga ishlov berishdan boshlab, ipak matolar ishlab chiqarish bilan

tudallanadigan barcha bosqichlarni o'z ichida olgan juda qiziqarli ipakka qo'lda ishlov berish fabrikasi mavjud. Bunga qo'shimcha ravishda Irak to'lasi yetishtirishning barcha jarayonlarini qo'rsatadigan va fabrikali ishlab chiqprish bosqichlarini ancha to'liq tushuntirib beradigan Markaz tashqil qilincha yanada maqsadga muvofiq bo'ladi. Ekskursiya mavsumi ipak to'lasi yetishtiriladigan xo'jalik (ferma)larga tashrif buyurish bilan boshlanishi mumkin. Ekskursiyaning yakunlovchi bosqichi tayyor mahsulotlar ko'rgazmasi hisoblanadi. Bu yerda ipakdan tayyorlangan buyumlarni taklif qilib, ularning xadid qilish imkoniyatini ham yaratish mumkin.

Jadval 9.

O'zbekistonga chet elliklarning segmentar bo'yicha tashrif buyurishi (1998-2006 yillar, ming kishi)

№	Segmentlar	1998 y	2000 y	2006 y
	Barqaror segmentlar			
1.	Mahnat ta'tilida keluvchi turist (sayyoh)lar	21	36	54
2.	Xalqaro tadbirkorlar	25	33	40
3.	Konferensiya qatnashchilari	48	75	101
	Jami(I)	94	144	195
	Ikkinchi darajali segmentlar			
1.	Xususiy tartibda ta'tilga keltiruvchilar	14	24	35
2.	Savdogar va boshqalar	80	132	150
3.	Qarindoshlarinikida va diniy maqsadlarda keluvchilar	212	350	420
	Jami(II)	306	650	605
	Jami (I va II)	400	650	800

Milliy turistik mahsulot infratuzilmasini shakllantirish investitsiyalar barqarorligini va uning darajasini o'stirishni taqozo qiladi. Bu davlatda milliy turistik mahsulotni rivojlantirishga va turizmning barqaror o'sishiga yordam ko'rsatishni talab etadi.

Milliy turistik mahsulotni rivojlantirishning xususiy sektoriga va O'zbekistonda turizm infratuzilmasi shakllantirish va takomillashtirishga xalqaro investitsiyalarining jalb qilish va joylashtirish turizm industriyasini rivojlantirishnig muhim omili xisoblanadi.

11.3. O'zbekiston madaniy merosida etnografiya, urf – odatlar va an'analarni tutgan o'rni.

O'zbek xalqi boy tarixiy o'tmishga ega. O'zoq rivojlanish davrida u O'rta Osiyoning boshqa xalqlariga o'xshash, insoniyatga ilm va san'atning buyuk namoyondalarini berdi. Asrlar davomida boy o'ziga xos madaniyat yaratildi. O'rta Osiyoning ko'pgina bosqinchiligi natijasida o'tmish yodgorliklarida turli qadimiy madaniyatlar-yunon, xind, eron, arab-ta'siri ko'rinadi. Ammo bu ta'sirlar o'zbek madaniyatini boyitib, uning o'ziga xosligini yo'qotmadi. O'zbek xalqining san'ati o'zining badiiy an'analarini, ustalik qonunlarini, ifodalash vositalarini ishlab chiqdi. Xalq ijodining turli janrlari yaratildi. Bu bir-biriga ta'sir qilish va bir birini boyitish jarayoni asrlar davomida O'zbekistonga o'zining badiiy madaniyatini keyingi rivojlanishiga imkoniyat yaratadi.

Moddiy madaniyat yodgorliklari (qoyadagi naqshlar, monumental xaykallar, barelyeflar, xaykalchalar va b.), shuningdek bizgacha yetib kelgan yozma manbalar (m.a. 2 asr), o'zbek xalqining musiqa merosining ashula, raqs va kiyimlar qadimiy manbalariga guvoxlik beradi. Ularning O'rta Osiyo xalqlari xayotidagi muhim roli xaqida m.a. 5 asrda Yunon olimi Gerodot yozib qoldirgan.

Musiqiy san'atning yuqori namunalari og'zaki xalq sheriy ijodidir. Folklorning g'oyaviy boyligi va janrining turli tumanligi ruhiy va badiiy qimmatidir. Unda xalq tarixi, xayoti aks ettirilib, eng yaxshi insoniy sifatlar, do'stlikka, sevgiga sodiqlik tasdiqlanadi. Qurg'oqchilikda dexqonlar «Sus xotin» (yomg'ir yog'ishini so'rash) ashulasini, kuchli shamol bo'lganida «Moy-moma» (shamolga murojaat) ashulasini aytish bilan boradigan udumni bajarishadi. Xalq ozaki ijodi doim rivojlanadi, uning ko'p asarlari ajdodlarning dunyo qarashi, ijtimoiy, xo'jalik va oilaviy turmushini aks ettiradi. Xalq she'riyat ijodining asosiy xususiyati asar yaratish va ijro etishning ommaviy xarakteridir.

O'zbekistonning ma'naviy va madaniy hayoti O'rta Osiyo xalqlarining hayoti bilan birlikda shakllandi. Xalqimizda afsonalar, qabila to'g'risidagi bitiklar keng tarqalgan. Jun ishlab chiqishning rivojlanishi kigiz, palas, jundan qilingan gilamlar va yupqaroq jun matolarining-sidirga, naqshli, suratli-chiqarishni oshishiga olib keldi. Mahalliy xalqlar kiyimining o'ziga xosligi, avvaldan iqlim, turmush sharoiti moslashganligi turistlar uchun juda qiziqarlidir. O'rta Osiyo xalqlarining raqs san'ati, ashula sa'nati ham xorijiy turistlarni befarq qoldirmaydi. Shu sababli milliy

san'atchilik asosida turli shoular tashkil etish orqali turistlarni yanada jalb qilish lozim.

11.4. O'zbekistonda mavjud muzeylar va ulardan foydalanish.

Turli kolleksiyaga ega bo'lgan muzeylarning mavjudligi O'zbekistonning ijtimoiy va madaniy rivojlanishini xususiyatlarini aks etdiradi. Muzeylar madaniy, tarixiy, badiiy me'rosimiz, xalqlar dini va e'tiqoti, ularning an'analari bilan tanishtirib, yoshlarimizni vatanparvarlikka va buyuk ajdodlarimiz bilan faxrlanishga o'rgatadi. Davlatimiz mezeylarni rivojlanishi, yodgorliklarni tiklanishga katta ahamiyat beradi. Temuriylar tarixi muzeyining yaratilishi bunga misol bo'la oladi. Respublika muzeylarining ichida 3 ta muzey-qo'riqxona: Samarqand, Buxoro, Xiva («Ichan-Kala»); 3ta yirik badiiy muzeylari: O'zbekiston Davlat san'at muzeyi (Toshkent shahari); Davlat xalq-amaliy san'ti muzeyi, Nukus shaharidagi Saviskiy nomidagi Davlat san'at muzeyi mavjud.

O'zbekistonda yagona bo'lgan (Toshkent sh.) Tabiat muzeyi 120 yildan beri mavjuddir. Muzey jamgarmasida 1.5 mln. ekponatlar bor. Qadimiy muzeylardan biri-O'zbekiston xalqlarining tarixi muzeyi respublika tarixini o'rganish bo'yicha ilmiy tekshiruvlar olib boryapti. A.Navoiy nomidagi Davlat adabiyot muzeyi juda katta kitob va qo'lyozma jamgarmasiga ega. O'zbekiston tibbiyot muzeyi (Toshkent) tibbiyot bilimlari tashviqoti, ekologiya muammolari, sanitariya va gigiyena tarixi bilan tanishtiradi. Abu Ali ibn Sinoga bagishlangan zali bor.

Toshkentda Olimpiya shon-sharafi muzeyi, Urush va mehnat sharafi muzeyi, kino san'ati muzeyi tashkil qilingan; badiiy ko'rgazma direksiyasi, RTVS «O'zeksposentr», U.Tansikbayev, Tamara xonum, A.Qahhor, G'afur G'ulom muzeylari ishlaydi. Har bir viloyatda o'lka muzeylari mavjud. Angren, Sirdaryo, Urganchda badiiy galereyalar ochilgan. Respublika muzeylari shuningdek turli ekskursiya, ma'ruza, adabiyot kechalari, Mustaqillikka, «Navro'zga» bag'ishlagan etnografik ko'rgazmalari va b. o'tkazadi.

O'zbekiston madaniyati vazirligi xalqaro «Oltin meros» xayriya fondi, Badiiy akademiyasi bilan birgalikda muzeylarning kelajak faoliyatini yaxshilash dasturini yaratdi. Respublikaning madaniy hayotidagi yutuqlarini tashviqot qilish maqsadida «Moziydan sado» jurnali yaratildi. Xorij tajribasidan ma'lumki muzeylardan turizm faoliyatida keng

foydalaniladi. Shu sababdan mavjud muzeylarimizni keng targ'ibot qilish orqali turizm maqsadida foydalanish hozirgi kunning dolzarb masalasidir.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Madaniy – tarixiy merosini muhofaza qilish va saqlashda YUNESKO va BTTning o'rni qanday?
2. O'zbekistonning arxitektura yodgorliklariga boy shaharlaridan samarali foydalanish masalalarini tushuntiring.
3. O'zbekiston madaniy merosida etnografiya, urf – odatlar va an'analarni tutgan o'rni qanday?
4. Q'zbekistonda mavjud muzeylar va ulardan turizm maqsadida foydalanish xususiyatlarini tushuntiring.

XII.Mavzu. O'zbekistonni turistik rayonlashtirish xususiyatlari

Reja:

12.1. Hududiy rekreatsiya tizimlari (HRT) va hududiy turistik majmualar (HTM).
12.2. Turistik – rekreatsiya jihatdan rayonlashtirishning belgilari va xususiyatlari.
12.3. O'zbekistonda turistik rayonlashtirishda yondoshuvlar.
12.4. O'zbekistonning turistik rayonlari tavsifi.
12.5. O'zbekistonda ekturistik rayonlashtirish xususiyatlari.

12.1. Hududiy rekrayesiya tizimlari (HRT) va hududiy turistik majmualar (HTM).

Rekreasiya jihatdan rayonlashtirish bu – rekreasiya sifatida foydalanish maqsadida shu belgilar asosida hududlarni ajratishdir.

Sog'lomlashtirish va dam olishni tashkillashtirish, hamda hududlardan samarali foydalanishda rekreasiya maqsadida rayonlashtirishni katta ahamiyati bor. Bunda, hududiy rekreasiya tizimlari (HRT), hamda hududiy turistik majmualar (HTM) asosiy o'rinni egallaydi. HRT – hududiy tabiiy va madaniy infrastrukturali majmua. U turli ixtisosga ega bo'lib, asosiy vazifasiga ko'ra ikki guruhga bo'linadi: ***ijtimoiy*** va ***tibbiy – biologik***. Undan tashqari insonlarni davolanishi va dam olishi xususiyati kelib chiqib, mutaxasislar HRTning 4 ta guruhini ajratishadi:

- Davolanish;
- Sog'lomlashtirish;
- Sport;
- Tanishuv.

HRTning birinchi guruhida, insonlarning davolanishiga qaratilgan bo'lib, unda mineral suvlar, shifobaxsh balchiqlar, issiq qumlar mavjud joylar asosida xizmat ko'rsatish amalga oshiriladi.

HRTning ikkinchi (sog'lomlashtirish) va uchinchi (sport) guruhi esa, insonlarning sog'ligini tiklash hamda, dam olishiga qaratilgan. Bunda, dam olishning aktiv turlaridan, sayohat, ekskursiya va cho'milish bilan shug'ullanish amalga oshiriladi.

To'rtinchi guruh, insonlarning dam olishini mazmunli o'tkazishda maqsadida, turli tabiiy va madaniy obyektlarga sayohat tashkil etish orqali, insonlarning ruhiy – psixologik sog'ligini tiklashga qaratilgan.

HRT – bu murakkab xo'jalik tizimi bo'lib, ya'ni sog'lomlashtirish va davolanish muassalari (turli sanotoriyalar, dam olish tashkilotlari, motellar, kempenglar, lagerlar) sport bilan shug'ullanish muassalari, ekskursiya obyektlari, hamda yo'l – transport tarmoqlaridan iborat. HRT shakllanishida hududda barcha xo'jalik tarmoqlarini birgalikda rivojlanishini tashkillantirishni talab etiladi. Bunda, bir qancha muammolarni hal qilish lozim bo'ladi. Bularga quyidagilar kiradi:

- mintaqalar bo'yicha dam olish va davolanish muassalarni tabiiy – iqlimiy sharoit, mineral suv va boshqa resurslardan kelib chiqib joylashtirish;
- rekreasiya resurslaridan tizimli ravishda samarali foydalanish;
- infrastrukturani shakllanishida tarmoqlar o'rtasida to'g'ri ixtisoslashishni tashkil etish;
- ovqatlantirish, kommunal va madaniy xizmat ko'rsatish tarmoqlarini, hamda suvenir mahsulotlari ta'minotini yaxshilash;
- zamonaviy transport, yo'l tarmoqlari va aloqa vositalarini rivojlantirish;
- mehnat resurslaridan samarali foydalanish;
- rekreasiya maqsadida foydalanishda tabiat landshaftlarini muhofaza qilish.

Undan tashqari rekreasiya majmualarining 5 tipi ajratiladi: 1) Sanotoriya – kurort tipidagi; 2)Turistik – sog'lomlashtirish tipidagi; 3) Sanotoriya - turistik – sog'lomlashtirish tipidagi; 4) Ov qilish - baliq tutish tipidagi; 5) Turistik – sog'lomlashtirish tipidagi - ov qilish - baliq tutish tipidagi.

Hududiy turistik majmualarga A.S. Soliyev va M.R. Usmonovlar (Turizm geografiyasi, 38b.) quyidagicha ta'rif berishgan: HTM – ma'lum bir hududda yagona infratuzilma asosida turli turistik obyektlarning o'zaro aloqadorlikda rivojlanishi va uni boshqarishini anglatadi. HTM va HRT bilan o'zaro chambarchas bog'liq, ammo ular o'rtasidagi tafovut ko'proq ularning hududiy jihatdan qanday masshtabni egallashida yotadi.

12.2. Turistik – rekreasiya jihatdan rayonlashtirishning belgilari va xususiyatlari.

Rekreasiya maqsadida rayonlashtirishda rekreasiya resurslari xususiyatlarini, hamda mintaqani rekreasiya sifatida qabul qilish sig'imini o'rganish talab etiladi. Bu maqsadda rayonlashtirish ishlari bilan bir qancha olimlar shug'ullanishgan. Kotlyarev Y.A turistik – rekreasiya

jihatdan rayonlashtirishda quyidagi belgilarni asos qilib olishni taklif qilgan:

1. Ma'lum hududni kurort – sog'lomlashtirish xo'jaligini ixtisoslashuvi jihatdan ifodalash.
2. Kurort – turistik – sog'lomlashtirish xo'jaligini moddiy ishlab chiqarish tarmoqlari bilan aloqasi uyg'unligida ifodalash.
3. Butun aholiga nisbatan, mehnat resurslaridan kurort – turistik – sog'lomlashtirish xo'jaligida band mehnat resurslari ulushi jihatdan belgilash.

Kotlyarev Y.A. ko'lamiga ko'ra turistik – rekreasiya rayonlarni 4 guruhga ajratadi: respublika (o'lka, viloyat), rayon, rekreasion joy (hudud), rekreasion mikrorayon.

Rus olimlaridan A.M.Vetitnev va L.B.Juralevalar esa turistik – rekreasiya jihatdan rayonlashtirishda 4 jihatga e'tibor berishgan:

1. Ijtimoiy
2. Iqtisodiy
3. Geografik
4. Ekologik

Ijtimoiy nuqtai nazardan aholini jismoniy, ma'naviy ehtiyojlarini qondirish hisoblansa, iqtisodiy nuqtai nazardan turistik xizmat ko'rsatishni boshqa xalq xo'jaligi tarmoqlari bilan aloqada, majmua sifatida shakllanishi hisobga olinadi.

Geografik jihatdan turizm sohalarida hududiy mehnat taqsimoti shakllanishi, hududda rekreasiya resurslarining foydalanish darajasiga e'tibor qilinadi. Ekologik jihatdan olganda, rayonlashtirishda insonni o'rab turgan atrof – muhit va rekreasiya resurslaridan samarali foydalanish va muhofaza qilish nazarda tutiladi.

Umuman olganda, rayonlashtirishda obyekt hududiy uzluksiz ko'rinishida yoki hodisa va voqyelik hududning ayrim joylarida mavjud bo'ladi. Shu jihatdan turistik rayonlashtirish ko'p jihatlarga bog'liq. Bularga:

- tabiiy landshaftlarni jozibadorligi nuqtai nazardan;
- ijtimoiy – iqtisodiy nuqtai nazardan;
- madaniy – tarixiy nuqtai nazardan qarashga bog'liq.

Turistik rayonlashtirishda tabiiy landshaftlarni jozibaligi hisobga olinganda geografik omillar (relyef, iqlim, cho'l, tog', voha va boshqa landshaft rayonlari) asos vazifasini bajaradi. Bunday rayonlashtirish butun mamlakatni qoplab oladi. Ijtimoiy – iqtisodiy hamda madaniy – tarixiy nuqtai nazardan turstik rayonlashtirishda, arxeologik yodgorliklar,

arxetektura hamda shaharsozlik obyektlari, ziyoratgohlar va boshqa turistik obyektlar hududning faqat ayrim joylarida uchraydi. Shuning uchun ijtimoiy – iqtisodiy va madaniy – tarixiy obyektlarni turistik jihatdan rayonlashtirishda murakkabliklar mavjud.

12.3. O'zbekistonda turistik rayonlashtirishda yondoshuvlar.

Turistik rayonlashtirish sohaviy yoki tarmoq rayonlashtirish turkumiga kiradi. Bunday rayonlashtirishda hududiy mehnat taqsimoti va hududiy ixtisoslashuv asos qilib olinadi. Turistik rayonni shakllantiruvchi omillar sifatida tabiat landshaftlari, ijtimoiy – iqtisodiy, madaniy – tarixiy obyektlar va turistik infrastruktura xizmat qiladi (A.S.Soliyev, M.R.Usmonov, Turizm geografiyasi. 2005).

O'zbekistonda turistik rayonlashtirish mutaxasislar tomonidan keyingi yillarda amalga oshirilmoqda. Bu borada ham turli qarashlar mavjud. Masalan, M.R.Usmonov o'zining tadqiqotlarida mamlakatimizda 6ta turistik rayonni ajratgan (Toshkent, Mirzacho'l, Farg'ona, Zarafshon, Janubiy, Qo'yi Amudaryo turistik rayonlari). A.N.Norchayev esa o'z tadqiqotlarida 7ta turistik rayonni ajratgan (Toshkent, Samarqand, Buxoro, Xorazm, Farg'ona, Jizzax - Sirdaryo, Qashqadaryo - Surxondaryo turistik rayonlari). Biz yuqoridagi medologik asoslarga ko'ra mamlakatimizni quyidagicha rayonlashtirishni taklif qildik:

1. Toshkent turistik rayoni (Toshkent viloyati);
2. Farg'ona turistik rayoni (Farg'ona, Namangan,Andijon viloyatlari);
3. Mirzacho'l turistik rayoni (Jizzax, Sirdaryo viloyatlari);
4. Samarqand turistik rayoni (Samarqand viloyati);
5. Buxoro – Qizilqum turistik rayoni (Buxoro, Navoiy viloyatlari);
6. Janubiy turistik rayoni (Qashqadaryo, Surxondaryo viloyatlari);
7. Quyi Amudaryo (Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasi).

12.4. O'zbekistonning turistik rayonlari tavsifi.

Toshkent turistik rayoni Toshkent shahri va Toshkent viloyatidan iborat mintaqa hisoblanadi. Toshkent shahri – Markaziy Osiyoning eng yirik shahri – O'zbekistonning Respublikasi poytaxtidir. Toshkent qadimiy shaharlardan hisoblanib, u haqidagi dastlabki ma'lumotlar eramizdan oldingi II asrdagi Xitoy solnomalarida uchraydi. Hozirgi kunda Toshkent yirik transport tuguni sifatida (havo, temir yo'l, avtomobil) o'zida mamlakatimizning tarixiy o'tmishini eslatib turuvchi taraqqiy topgan

zamanoviy sanoat shahridir. Shuningdek, Toshkent turistik rayoni turistik resurslarga boy hisoblanib, mahalliy va halqaro ahamiyatdagi sayyohlikni rivojlantirish imkoniyatlariga ega. Mazkur rayonda madaniy – tarixiy, tabiiy rekreasiya resurslari mavjud. Bu yerda Oqtosh, Xumson, G'azalkent, Tovoqsoy, Boldirsoy, Chorbog', Chimyon, Kumushkon, So'qoq, Ohangaron, Yangiobod, Ertosh, Ko'ksaroy, Qizilchi kabi dam olish va davolanish resurslariga ega. Rayonning turli tekislik va tog'li qismida ekskursiya obyektlari va shifobaxsh maskanlari ko'p. Bu rayonda Botanika, Turon, Chinobod, Toshkent mineral suvi, 8 mart, Qibray, Bo'ston, Zangchi ota kabi bir qancha sanatoriya va kurort zonalari joylashgan. Yuqoridagi tabiiy rekreasiya resurslaridan kelib chiqib ekologik turizmni tashkil etish imkoniyatlari bisyor. Ayni kunda Chotqol davlat qo'rio'xonasiga turli marshrutlarni yaratish katta samara beradi. O'z navbatida Toshkent turistik rayoni madaniy-tarixiy hamda ijtimoiy-iqtisodiy obyektlarga boy hisoblanadi. Toshkent shahrida ko'plab muzeylar mavjud. Masalan, Tasviriy san'at muzeyi haykallar, rasmlar va turli hunarmandchilik mahsilotlarining yirik to'plamiga ega. O'zbekiston Amaliy San'at muzeyi 30 mingdan ortiq hunarmandchilik mahsulotlari va qimmatbaho taqinchoqlariga ega. Undan tashqari XVI asrning ajoyib yodgorligi Baroqxon madrasasi, XIV asrga oid Ko'kaldosh madrasasi kabi qadimiy arxitektura yodgorliklari va zamonaviy Amir Temur xiyoboni, Mustaqillik maydoni kabi turli bog' va maydonlar ham turistlarni jalb qiluvchi obyektlardir.

Mazkur turistik rayonda turizm infratuzilmasi boshqa rayonlarga nisbatan ancha rivojlangan. Xususan, Toshkent shahri va Toshkent viloyati tog'oldi mintaqalaridagi turistik obyektlarda mehmonxona va dam olish maskanlarida turistlarga xizmat ko'rsatish darajasi yildan – yilga yaxshilanmoqda. Bu albatta yuqori darajada urbanizasiyalashgan hudud uchun ayniqsa muhimdir.

Toshkent shahrini 2007 yil «Islom madaniyati poytaxti» deb e'lon qilinishi natijasida poytaxtimizning dovrug'i yanada oshdi vash u bilan birga hukumatimiz tashabbusi bilan ko'pgina qadimiy yodgorliklar qayta ta'mirlanib o'z jozibadorligini yanada oshirdi. Bu shundan dalolat beradiki, mazkur turistik rayonda turizmni rivojlanishi istiqbollari yana ham kengayib boradi.

Farg'ona turistik rayoni respublikamizning uch viloyatidan iborat (Farg'ona, Andijon, Namangan), eng so'lim, tabiati go'zal maskandir. Rayon o'zoq tarixga ega hunarmandchilikning yirik markazi sifatida hozir ham ahamiyatini yuqotmagan. Qadimiy shaharlardan hisoblangan Qo'qon

shahrida bir qancha arxitektura yodgorliklari mavjud. Masalan, Qo'qonning oxirgi xoni Xudoyorxon saroyi, Modarixon maqbarasi shular jumlasidandir. 2700 yil yoshga kirgan Marg'ilon (2007y) X asrda o'zining ipak matolari bilan mashhur bo'lgan. Marg'ilonning monumental yodgorliklaridan bezatilgan, masjid, minora, maqbara va kaptarxonadan iborat bo'lgan Kaptarlik kompozasiyasi (XVIII) hamda Shouda masjidini ke6ltirish mumkin. Yuqorida ta'kidlaganimizdek turistik rayonda milliy hunarmandchilik taraqqiy etgan. Shu o'rinda Marg'ilon ipaklari, shoyilari va do'ppilari, Chust pichoqchiligi, charmdo'zligi, Rishton kulolchilik mahsilotlari hamda Andijon, Asaka, Pop, Qo'qon, Shahrixon kabi shaharlari ham ma'lum hunarmandchilik turlari bilan turistlarini jlb qilish imkoniyatiga ega. Yozyovon cho'llari noyob cho'l landshafti bo'lsa, Axsi, Eski Pop, Tuproqqal'a ekoturistik obidalar va rayon etnografiyasi, san'ati, madaniyati, urf-odatlari (tuylari, milliy uyinlar) hamda choyxonalari turistik qiziqishni orttiruvchi resurslardir.

Turistik rayon tabiiy – rekreasiya resurslariga ham boydir. Hozirgi kunda mazkur turistik rayonda 55 ga yaqin noyob tabiiy turistik obyektlar hisobga olingan. Dam olish va davolanish maskanlariga Chortoq, Chimyon, Shohimardon, Vodil kabilarni misol keltirish mumkin. Undan tashqari Namangan viloyatidagi Chortoq, Gulshan dam olish va davolvnish sihatgohlari, Baliqko'l, Nanay, G'ova, Mavlono Lutfullo, Parda Tursun kabi dam olish maskanlari va ziyoratgohlari, Andijon viloyatidagi Shirmonbuloq, Xonobod, Dilkushod dam olish maskanlari, Qutayba Ibn Muslim, Imom ota, Qambar ota va boshqa diniy ziyoratgohlar rayonni turistik resurslar salohiyatini belgilaydi. Vodiyda 50 dan ortiq mineral suv manbalari mavjud. Misol uchun turli kasalliklar davolanayotgan Chortoq mineral suvi 1946 yilda ochilgan.

Hozirgi kunda rayonda mahalliy turizm ancha rivojlangan bo'lib, ammo chet el turistlarini jalb qilish nisbatan past darajada. Chunki, birinchidan, rayon turistik nuqtai nazardan yaxshi o'rganilmagan, ikkinchidan, turistik infratuzilma yuqori darajada takomillashmagan. Agarda yuqoridagi muammolar o'z yechimini topsa, mintaqa mamlakatimizning turistlarni qabul qiluvchi asosiy markazlariga aylanadi.

Mirzacho'l turistik rayoni o'zining tabiiy rekreasiya resurslari, o'ziga xos landshaft zonalari va qadimiy manzilgohlari bilan mashhur. Jizzax viloyatining Morguzar va Turkiston tog' tizmalaridagi tabiiy va rekreasiya maskanlari, Sangzor daryosi havzasining landshaft zonalari ushbu rayonning turizm imkoniyatlarini oshiradi. Undan tashqari Zomin va Baxmal tog' va tog'oldi mintaqalari aziz qadamjolar hamda dam olish

maskanlariga boy hisoblanadi. Turistik rayonda ekologik turizmni rivojlantirish borasida amaliy ishlar boshlangan. «Ekosan» xalqaro jamg'armasining ekoturizm bo'linmasi tomonidan Jizzax viloyatining Zomin milliy bog'i va Nurota qo'riqxonalariga marshrutlar ishlab chiqilgan. Zomin milliy bog'i Toshkentdan 250 km o'zoqlikda bo'lib, viloyatdagi Tureiston tog' tizmasining shimoliy yonbag'rida joylashgan. Bog'ning umumiy maydoni 24,1 ming ga, shundan 12,1 ming ga o'rmonlar va 16,7 ming ga o'rmon bilan qoplangan yerlardan iborat. Milliy bog' rekreasion zonalardan iborat. Unga ekologik turizmni soylar bo'ylab, hamda tabiatning ajoyib obyektlariga piyoda va otlarda uyushtiriladi.

Nurota davlat qo'riqxonasi Jizzax viloyati Forish tumanida Nurota tog' tizmasining yonbag'rida joylashgan. Umumiy maydoni 17,7 ming ga bo'lib, turistik marshrutlar piyoda va otlarda uyushtiriladi. Marshrutlar asosan ibtidoiy jamiyatning toshlarga chizilgan rasmlari, relikt daraxtlar, Seversov qo'ylarining tabiatdagi populyasiyasini o'rganish va tomosha qilishga asoslangan.

Undan tashqari Jizzax viloyatining Baxmal tumani so'lim go'shalari, hamda muqaddas ziyoratgohlarga boy hisoblanadi. Bunda G'allaorol tumanidagi Sadir Vaqqos avliyosini qo'shib hisoblaganda 11 ta muqaddas joylarni ziyorat qilish qo'lay hisoblanadi. Bu ziyoratni Qirqqiz avliyo – Do'lana avliyo – O'smat ota – Novqa ota – Mir Said Ahmad – Bog'imazor ota – Jo'm-Jo'm ota – Azizlar – Terakli ota – Xo'ja Ko'ndalang – Sadir Vaqqos avliyo yo'nalishida tashkil etish mumkin.

Mazkur turistik rayonda turizmni rivojlantirishning asosiy muammosi turizm infratuzilmasini yaxshilashdir. Mintaqada turistik xizmat ko'rsatishning barcha tarmoqlarini rivojlantirish talab etiladi. Shunda, mazkur mintaqada iqtisodiyotida turizm o'z o'rniga ega bo'ladi.

Samarqand turistik rayoni mamlakatimizning asosiy turizm markazidir. Turistik rayon ma'muriy jihatdan Samarqand viloyatidan iborat bo'lib, respublikamizda tabiiy va iqtisodiy geografik jihatdan qulay mintaqada joylashgan. Rayon tabiiy shart-sharoiti, yer usti tuzilishi geografik jihatdan chegaralanishi, ya'ni uning janub va shimol hamda shimoli-sharq tomonlari tog' va tog'liklardan iboratligi ham turizm sohasida juda katta mazmun kasb etadi. Uning chegaralari shimolda Nurota tog'lari (Oqtov, Qora tog', G'o'bdin tog', Qo'ytosh tog'i), janubdan Zarafshon tog' tizmalari (Chaqilqalon, Qoratepa, Ziyovuddin, Zirabuloq h.k.) bilan o'tadi.

Viloyatning asosiy yer usti tuzilishi o'ziga xos bo'lgan tabiiy va landshaft xususiyatlari rekreasiya resurslarining rivojlanishiga sabab bo'lgan. Uning tekislik qismida ya'ni Zarafshon daryosi sohillarida, Qarnabcho'l va Jom kabi cho'l hududlarida sayyohlikning kabi ekoturizm turlarini tashkil etish mumkin.

Viloyatning yer osti va yer usti gidrologik suv resurslari, tog', tog' oldi etaklari hamda tog' oralig'i soylarida tabiiy ravishda hosil bo'lgan landshaftlar (tabiiy manzaralari), yam-yashil o'rmonzorlar (Omonqo'ton), tog'u-tosh jinslar shakllari (Qoratepa), tog' daralari (chuqurliklari), g'orlar (Hazrati Dovud, Kelsi, Lev), noyob tabiat yodgorliklari (Kamongaron, G'us), shifobaxsh buloqlar, Yuqori chinor (Mingchinor), Qaynar buloq, Rohatbuloq, ajoyib ko'llar (Muz buloq, Alvasti ko'llari), go'zal shar-sharalar (G'ussoy, Kamangaron) va hakozolar mintaqamiz turizm imkoniyatlarini yanada oshiradi. Zarafshon daryosi qadimiy turistik obyektlarga boy yaxlit sayyohlik majmuasi (kompleksi) hisoblanadi.

Shuni ta'kidlash joizki, viloyatning tog', tog' oldi hududlarida mavjud bo'lgan beqiyos shifobaxsh, tibbiyot va boshqa sohalarda keng ko'lamda foydalanadigan chashma va buloq suvlari o'zining ekologik jihatdan tozaligi, xilma-xil kimyoviy elementlarga boyligi bilan alohida ajralib turadi. Ular aholi sog'ligini tiklash, sog'lomlashtirish, dam olish uchun qo'lay imkoniyatlarni yaratadi va mintaqamizda rekreasiya (sog'lomlashtirish, hordiq chiqarish) turizmning ahamiyatini oshiradi. Bunday tabiiy maskanlar viloyatimizning Urgut, Samarqand, Nurobod, Qo'shrobod va boshqa tumanlari tog', toqoldi hududlarida tarqalgan bo'lib, ulardan turizm maqsadida foydalanish muhim ahamiyatga ega bo'ladi.

Viloyatimiz o'zining go'zal tabiati, o'simlik va hayvonat dunyosi bilan ham mamlakatimizning boshqa mintaqalaridan alohida ajralib turadi. Viloyatimizga tashrif buyuradigan sayyohlarni tarixiy arxitektura-qurilish inshoatlari, qadimiy obidalardan tashqari ming yillik tarixga ega bo'lgan chinorlar va boshqa yashil daraxtlar beqiyos ko'pdir. Viloyatning tog', tog'oldi hududida joylashgan Omonqo'ton o'rmonzorlarida (maydoni 2188 gektar bo'lib, 1887 yilda dastlabki ko'chatlar ekilgan) o'ziga xos tabiiy landshaft shakllari vujudga kelgan. Omonqo'ton hududining iqlimi va o'simlik dunyosining o'ziga xosligi bu joyda ko'plab dam olish zonalari, oromgohlar qurish imkonini beradi. Ammo sayyohlarga Omonqo'ton havzasidagi o'rmonzorlarni ko'rsatish uchun qo'lay shart-sharoitlar yaratish, maxsus yo'lakchalar qurish lozim bo'ladi. Viloyatning yana bir qator tumanlarida va qishloqlarida ming yillik davrga teng

qadimiy noyob daraxtlar (archalar, chinorlar) hanuzgacha saqlanib qolgan. Ular qatoriga Urgut shahridagi yuqori Chor Chinor (1020 yillik), Kattaqo'rg'on tumani Qoradaryo qishlog'idagi chinor (565 yillik), Nurobod tumani Tim qishlog'idagi archa 1000 yillik, Jomboy tumani Xolvoyi qishlog'idagi ming yillik archalarni misol keltirish mumkin. Ayniqsa, Jomboy tumanida joylashgan Zarafshon daryosi qayirida joylashgan Zarafshon qo'riqxonasi betakror o'simlik va hayvonat dunyosining xilma-xilligi bilan alohida ajralib turadi va mavsumiy hamda qisqa muddatli sayyohlikni tashkil qilish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Viloyatning chala cho'l va cho'l hududlari ham esa o'ziga xos hayvonat va o'simlik dunyosiga ega. Ularda sudralib yuruvchilar turkumidan turli xil zaharli ilonlar, cho'l toshbaqalari, qushlardan to'rg'ay, qarchig'oy, sut emizuvchilardan sariq sassiq ko'zan, kabilar uchraydi. Mazkur hududlar o'simlik va hayvonat dunyosiga qiziquvchi ***ekoturizm*** ishqivozlari uchun yangi turistik marshrutlarni tashkil etishni talab qiladi.

Shuni ta'kidlash joizki, bozorlar bilan sayyohlarning tanishishi juda katta iqtisodiy va ijtimoiy geografik mazmun kasb etadi. Chunki, bozorlar, ayniqsa sharq bozorlari mintaqa va hududning ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlarini, uning boyligi, ixtisoslashuvi, aholining milliy tarkibi, urf-odatlari, milliy qadriyatlari va an'analarini o'zida mujassamlashtiradi. Shunday ekan, tarixiy yodgorliklar, qabristonlar kabi bozorlar ham sayyohlar uchun juda muhim turistik obyekt bo'lib hisoblanadi. Shuning uchun ham bozorlarning sanitariya holatlarini yuqori darajaga ko'tarish va uni doimo nazorat qilish shu kunning eng muhim muammolaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Hozirgi kunda viloyatimizda turizm sohasida o'z yechimini kutayotgan bir qator muammolar borki, ularni bosqichma-bosqich hal etish kelajakda ushbu sohani mintaqa iqtisodiyotining yetakchi tarmog'iga aylantirishga xizmat qiladi. Chunonchi, Samarqand turizmini yuksaltirishda sayyohlar ayirboshlashni, turizm bozorini yaxshi yo'lga qo'yish eng muhim muammolardan hisoblanadi.

Buxoro - Qizilqum turistik rayoni respublikamizning asosiy turizm markazlaridan hisoblanadi. Bu rayonga Buxoro va Navoiy viloyatlari kiradi. Turistik resurslarga eng boy shahar bu Buxoro shahridir. Shahar o'zining 170 tadan ortiq bebaho, takrorlanmas tarixiy arxitektura yodgorliklari bilan jahonga mashhur. Hozirgi kunda shaharning umumiy maydoni 710 gektardan ortiq bo'lib borgan sari go'zallashib bormoqda va sayyohlar oqimining ko'payishiga imkoniyat keng ochilmoqda.

Shuni ta'kidlash joizki, Buxoro Markaziy Osiyoning boshqa shaharlaridan farqli o'laroq u o'zida takrorlanmas qadimiy sharqona shahar tuzilishi qiyofasini hanuzgacha saqlab kelmoqda. U O'rta Osiyo me'morchiligining ming yillik tarixini o'zida aks ettirgan chinakam yilnomadir. Shahardagi har bir tarixiy yodgorlik va obidalar o'z sukunatida olis o'tmish sirlarini saqlab qolgan. Buxoro shahri haqiqatda "Muzey shahar" maqomiga ega bo'lib, u diqqatga sazovar tarixiy yodgorliklar va obidalarga juda boy hisoblanadi. Buxoroi sharifga tashrif buyuruvchi har bir xorijiy sayyoh o'zini sayyohatini birinchi bo'lib, shaharning eng muhim tarixiy yodgorliklaridan biri Ark-qa'lasidan boshlaydi.

Ark-qa'la 2000 yillik tarixga ega. U sayyohlar qadami o'zilmaydigan turistik obyekt bo'lib hisoblanadi. Hozirgi kunda mavjud bo'lgan qurilish obyektlari XVII asr oxiri va XX asr boshlarida qurilgan. Ark-qa'la shaharning g'arbiy qismida qad ko'targan. Uning umumiy maydoni 3,16 gektar bo'lib, devorlarning uzunligi 790 metrdan ortadi. Ark-qa'la hududida juda katta binolar majmuasi joylashgan bo'lib, ulardan biri Childuxtaron masjidi hanuzgacha saqlanib qolgan. Qa'lada sayyohlarning e'tiborini jalb qiladigan yana bir narsa-bu qadimgi zindondir. Hozirgi Ark-qa'la hududida Buxoro viloyati tarixiy o'lkashunoslik muzeyi joylashgan. Qa'laning sharqiy qismi esa arxeologik yodgorlik sifatida saqlanib kelinmoqda.

Minorai Kalon Buxoro shahrining ko'rkidir. U Markaziy Osiyodagi mashhur arxitektura yodgorliklarining eng balandi (46.5 metr) salobatli va chiroyli minorasi bo'lib, hisoblanadi. Minorai Kalon yaqin atrofida Kalon masjidi va Mir Arab madrasasi kabi arxitektura yodgorlik ansambli (Poy Kalon) joylashgan. U XVI asrga kelib qaytadan ta'mirlandi. Masjid binosida 208 ta ustunlar bo'lib, umumiy maydoni bir gektardan ortadi. Bu masjid Markaziy Osiyodagi eng yirik inshoatlardan biri hisoblanib, Samarqanddagi Bibixonim masjididan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Mir Arab madrasasi 1536 yilda qurilgan bo'lib, Kalon masjidi bilan birga tutashib ketgan. Madrasa markaziy qismida Ubaydullaxon qabri, uning bosh qismida esa Mir Arab qabri joylashgan. Hozirgi kunda Mir Arab madrasasi hududida Buxoro diniy bilim yurti faoliyat ko'rsatib kelmoqda.

Shaharda xorijiy sayyohlar diqqatga sazovar joylardan yana biri-bu Ulug'bek madrasasidir. U 1417 yilda qurilgan. Bu madrasa buyuk astronom olim Mirzo Ulug'bek nomi bilan chambarchas bog'liq. Shaharda musulmon olamidagi eng ajoyib tarixiy yodgorliklaridan biri Ismoil Samoniy maqbarasi bo'lib hisoblanadi. U shu kunga qadar juda yaxshi

saqlanib, bizga yetib kelgan tarixiy obidalardan biridir. Bu bino o'rta asrning ilk davri me'morchiligining eng yaxshi yutuqlarini o'zida mujassamlashtirgan inshshotdir.

Shaharda yana bir qator turistik obyektlar borki, ular qatoriga Madorixon madrasasi (1566-1567 yillar), Abdullaxon madrasasi (1588-1590), Xo'ja Zayniddin xonaqasi (shayx Zayniddin qabri), Chashma Ayub mavzoleyi (1330-1385 yillar), Abdulazizxon madrasasi (1652 yil), Chor Minor madrasasi (1807 yil), Kulba Ko'kaldosh madrasasi (1568-1569 yillar), Nodir Devonbegi madrasasi (1622 yil), Sayfiddin Buxarzi mavzoleyi (XV-XVI asrlar), Buyon Kulixon mavzoleyi (1358 yil), Magohi Attoriy masjidi (XII asr), Toki Zargaron zargarlik bozori rastlari (XVI asr), Toki Telpak Furushon bosh kiyim (do'ppi) bozori (XVI asr), Toki Sarrafon mayda-chuydalar (attorlik) bozori (XVI asr), Magoki – Attaron masjidi (XII asr), Labi havuz ansambli (XVI-XVII asrlar), Ko'kaldosh madrassasi (1622 yil) ni kiritish mumkin.

Shu manzilgohlardan biri Buxoro xonining yozgi qarorgohi Sitorai Moxi-Xosadir. Bu qarorgoh Buxoro shahrining shimoliy-sharqiy qismida 4 km uzoqlikda joylashgan yozgi bog' saroy XIX asr oxiri va XX asr boshlarida barpo etilgan. Moxi-Xosa saroyi Sharqona va Yevropa uslubida qurilgan inshoat bo'lib hisoblanadi. Ikkinchi muhim turistik obyekt-bu Bahovuddin Naqshbandiy majmuasi bo'lib, u shahardan chamasi 15 km uzoqlikda joylashgan. Bu majmua XVI asrda qurilgan. Shahar atrofidagi muhim tarixiy yodgorliklaridan Chor Bakr, Namozgoh masjidi, Varaxshon saroyi joylashgan.

Turistik rayondagi muhim xorijiy turistik obyektlar qatoriga Qizilqum cho'lini kiritish mumkin.U eng katta hududni egallab, viloyat turistik yo'nalishidagi eng uzoq masofali (450 km) marshrut hisoblanadi. Bu marshrut Qizilqum cho'li va Amudaryo qirg'oqlari bo'ylab o'tadi. Uni avtomobil vositasida sayr qilib o'tish o'zgacha zavq beradi.

Qizilqumda o'simlik va hayvonat dunyosini asl holida saqlab qolish maqsadida Buxoro viloyati hududida Qizilqum davlat qo'riqxonasi (1971 yil) tashkil etilgan. Viloyat hududida noyob ekzotik, yovvoyi hayvonlarni ko'paytiradigan «Jayron» ekomarkazi Qorako'l. Qoraqir-maydoni 300 kv.km; Dengizko'l Vardanzi Davlat tabiat yodgorliklari kabi maskanlar ekoturizm yanada rivojlantirishga juda katta imkoniyatlar yaratadi. Mazkur sayyohlik obyektlaridan biri Kogon va Qoraulbozor tumanlari hududida joylashgan.

«Jayron» ekomarkazi bo'lib u, noyob olachipor jayronlarni maxsus o'rchitidigan ilmiy dargoh bo'lib hisoblanadi. Bu obyekt viloyat turizmida yangi marshrutlar ro'yxatini kiritish lozim bo'ladi.

Janubiy turistik rayon ma'muriy jihatdan Qashqadaryo va Surxondaryo viloyatlaridan iborat bo'lib, tarixiy va tabiiy turistik resurslarga ega. Qashqadaryo viloyati o'zining qadimiy shaharlariga ega. Qadimda yirik savdo va hunarmandchilik markazi hisoblangan Shahrisabz shahri Amir Temur qurdirgan Oqsaroy ansambli ko'plab diniy ziyoratgohlarga boydir.Viloyat markazi hisoblanagan Qarshi bir necha arxitektura yodgorliklarga ega. Bular: Ko'kgumbaz masjidi (1463y), Jome' masjidi, Minorali Qo'rg'oncha, Xo'ja Abdulaziz madrasasi, Qilichboy madrasasi, Zaxox – Moron shaharchasi xarobalari va Qashqadaryo daryosi ustidan o'tgan qadimiy ko'prik kabilar. Mazkur shaharning 2006 yilda 2700 yillik yubileyi munosabati bilan yuqoridagi arxitektura obidalarning jozibadorligi yanada oshdi.

Turistik rayonning yana bir qadimiy shaharlaridan biri Termizdir. Termiz shahri eramizdan oldingi II-I asrlarda Hindistonni Markaziy Osiyo orqali Yevropa bilan bog'lovchi korvon yo'llarining chorrahasida paydo bo'lgan. Termiz yonida eramizdan oldingi III-II asrlarda Yunon – Baqtriya davlatiga tegishli turar joylar topilgan. Qoratepada Budda madaniyatiga tegishli turli yodgorliklar, Fayoztepada Budda ibodatxonasi xarobalari mavjudligi, bu joylarga sharqiy Osiyolik turistlarni jalb qilmoqda.

Turistik rayon tabiiy – iqlimiy turistik resurslarga ham boy hisoblanadi. Mintaqaning tabiiy go'zal va o'ziga xos tabiati, relyefi turizmni turli yo'nalishlari rivojlantirish imkoni beradi. Ayniqsa, Hisor tog'ining go'zal manzarasi va undagi ko'plab shifobaxsh buloq va chashmalar aholini dam olish va salomatligini tiklashda ahamiyati katta. Yana rayondagi alohida muhofaza qilinadigan hududlar hisoblangan Kitob geologik qo'riqxognasi, Hisor, Surxondaryo, Payg'ambarorol davlat qo'riqxonalarida ekologik turizmni rivojlantirish imkoniyatlari mavjud. Shuningdek, bu mintaqada yashayotganxalqning o'zoq o'tmish an'analari, san'ati, madaniyati va urf – odatlari mahalliy hamda xorij turistlarini qiziqtirishi shubhasizdir.

Qo'yi Amudaryo turistik rayoni O'zbekiston Respublikasining eng g'arbiy qismida, ma'muriy jihatdan Xorazm viloyati va Qoraqalpog'iston Respublikasidan iborat. U o'zining madaniy – tarixiy obidalari, arxeologik yodgorliklari, hunarmandchiligi va san'atining o'ziga xosligi, hamda tabiiy – rekreasiya resurslari bilan boshqa hududlardan ajralib turadi. Albatta bu turistik rayonning o'zagini Xorazm vohasi tashkil etadi. Bu voha o'zining

qadimiy madaniyati, ilmu – fan va san'ati bilan mashhurdir. Bu o'rinda Xiva shahri o'zining qadimiy arxitektura yodgorliklari bilan yurtimizda alohida ajralib turadi. Xivada Ichan qal'a 2.5 km uzunlikdagi devorga, Ota darvoza, Shimoliy, Sharqiy, Janubiy, Buxoro va Toshdarvozalarga ega bo'lib, chet el turistlarini o'ziga jalb qiladi. Shaharda Pahlovon Mahmud maqbarasi (1835 y), Muhammad Aminxon madrasasi (1850-1855y), Ko'na Ark, Tosh hovli, Olloqulixon karvonsaroyi (1855 y) va boshqalar muhim turistik obyektlardir.

Shu kabi Qoraqalpog'iston Respublikasida ham bir qancha turistik resurslarga ega. Xususan qadimiy shahar va qal'a xarobalarini sayyohlik yo'nalishlariga kiritish mumkin. Orol dengizi va uning fojiasi bilan qiziquvchilar uchun ekoturistik marshrutlarni yaratish hisobiga, bu mintaqada turizmni rivojlantirish imkoniyatlarini yaratish mumkin. Boshqa rayonlardagi kabi bu turistik rayonda ham yuqorida qayd qilinagan resurslardan turizm maqsadida foydalanilmayapti. Shu o'rinda bu mintaqani turistik jihatdan ilmiy o'rganish, xizmat ko'rsatish sohalarini takomillashtirish asosiy vazifa hisoblanadi. Yana shuni ta'kidlash lozimki, mintaqa turizm sohasini malakali kadrlar bilan ta'minlash ham muammoni yechimlaridan biridir.

Jadval 10.

Turistik rayonlarning turistik resurslari salohiyati

Mintaqalar	Turistik resurslar va obyektlar
Toshkent	Ko'kaldosh madrasasi, Kaffol Shoshiy maqbarasi, Hazrati Imom arxitektura majmuasi, Abulqosim madrasasi, Baroqxon madrasasi, Jome' masjidi, Amir Temur muzeyi va xiyoboni, Mustaqillik maydoni, Xalqlar do'stligi maydoni, Jasorat monumenti, Xasti Imom maydoni, Tilla Shayx masjidi, Xadra maydoni, So'fi Ota maqbarasi.
Samarqand	Afrosiyob arxeologik majmuasi, Mirzo Ulug'bek rasadxonasi, Shohi Zinda arxitektura majmuasi, Hazrati Hizr masjidi, Bibixonim masjidi, Ulug'bek madrasasi, Sherdor madrasasi, Tillakori madrasasi, Ruhobod maqbarasi, Oqsaroy maqbarasi, Go'ri Amir maqbarasi, Namozgoh masjidi, Ishratxona maqbarasi, Hoja Ahror majmuasi, Hoja Abdu Darun qabristoni
Buxoro	Ark, Bolo – Hovuz majmuasi, Ismoil Somoniy maqbarasi, Chashmai – Ayub, Abdulloxon madrasasi, Modari – Xon madrsasi, Masjidi Baland, Gavkushon majmuasi, Zayniddin Hoji xonaqosi, Poyi – Kalon majmuasi, Labi – Hovuz majmuasi, Ko'kaldosh madrasasi, Nodir Devonbegi xonaqosi, Ulug'bek madrasasi, Abdulazizxon madrasasi, Bolohovuz masjidi, Sayfiddin Boharziy

	maqbarasi, Bayonqulixon maqbarasi, Fayzobod xonaqosi, Chorminor madrasasi, Buxoro amirining Sitorai Mohi – xosa yozgi saroyi, Chor – Bakr majmuasi.
Xorazm	Ichan qal'a, Saidboy masjidi va madrasasi, Polvon Darvoza, Olloqulixon madrasasi, Qutlug'murod – inoq madrasasi, Olloqulixon Timi va Karvonsaroyi, Abdulloxon madrasasi, Anushxon masjidi va harami, Toshhovli, Oqmasjid, Juma masjidi va minorasi, Said Olovuddin maqbarasi, Muhammad Aminxon madrasasi, Kaltaminor, Ko'na Ark, To'ramurod minorasi, Sherniyozxon madrasasi, Bog'landi masjidi, Arabxona madrasasi.
Qashqadaryo	Oqsaroy, Dorus – Saodat majmuasi, Hazrati Imom masjidi, Jahongir maqbarasi, Dor – ut – Tilovat arxitektura majmuasi, Ko'k Gumbaz masjidi, Gumbazi Saidon, Shamsiddin Kulol maqbarasi.
Surxondaryo	Qirq – qiz saroyi, Termiz hukmdorlari saroyi, Hakim at Termiziy arxitektura majmuasi, Sulton – Saodat arxitektura majmuasi, Qoratepa ibodatxonasi, Fayoztepa ibodatxonasi.
Farg'ona	Xudoyorxon saroyi, G'ishtlik masjidi, Jome' masjidi va minorasi, Mulkobod masjidi, Saida Ahmadhoji madrasasi, Chokar masjidi, Xo'ja Magiz maqbarasi, Mullo Qirg'iz madrasasi, Axsikent qadimiy shaharchasi.

12.5.O'zbekistonda ekoturistik rayonlashtirish.

O'zbekiston ekologik turizmni (ekoturizm) rivojlantirishni keng imkoniyatlariga ega. Turizmni bu sohasini rivojlantirish uchun rayonlashtirishni amalga oshirish katta ahamiyatga ega. Ekologik turizm nuqtai nazardan ekoturistik rayonlashtirish – ma'lum bir hududni uning ekoturistik holati, imkoniyati va kelajak istiqbollariga ko'ra ajratishdir.

Ekoturistik rayonlashtirishning ilmiy asosi sifatida qo'yidagi geoekologik tasnifiy belgilar olindi:

- har bir tabiiy geografik kompleks qaytarilmas ekoturistik imkoniyatlarga, ya'ni regionallik xususiyatlariga ega;
- ekoturistik obyekt chegarasi doimo ham ma'muriy chegara to'g'ri kelavermaydi, ya'ni tabiiy geografik kompleks ta'sir doirasida turadi va shuning uchun ham undan kompleks foydalanish imkoniyati ochib berilishi lozim. Tabiatga uyushtirilgan sayyohlik mohiyatida tabiatni muhofaza qilish, turistlarning ekologik ongi va madaniyatini ko'tarish, buzilgan tabiat komplekslarini qayta tiklash masalalari turishi lozim;
- ekoturistik rayonlarning iqtisodiy samaradorligini oshirish va uning jozibadorligini namoyon etish uchun ekoturstik marshurutlar, tarixiy, tabiiy, ma'naviy-ma'rifiy, diniy kabi turistik sayohatlar bilan birga

olib borish imkoniyatlarini hisobga olish, ekoturistlarni milliy g'oya ruhida tarbiyalash imkoniyatini yuzaga chiqarish va h.k.

Yuqorida aytib o'tilgan ilmiy prinsip va asoslarga binoan A.Nig'matov va N.Shomuratovalar O'zbekiston hududini 14 ta ekoturistik rayonga ajratgan..

I.Ustyurt ekoturistik rayoni. Ustyurt - O'zbekistonning shimoliy-g'arbi – Qoraqalpog'istonda joylashgan plato (yer yuzasi kam parchalangan yassi tekislik). Uning maydoni juda katta (200 ming km^2), yo'llari asfaltsiz, o'nqir-cho'nqir yo'llardan iborat bo'lgani uchun ham ekoturistik marshurutlar "djip " rusumdagi mashinalar, samolyot yoki vertolyotlarda olib borilgani maqul. Ustyurtning sayyohlarni o'ziga jalb qiladigan ekoturistik obyektlariga :

- "chink"- dunyoda eng katta va yagona 60-150 metrlik tik qoyali jarlar bilan o'ralgan plato, doimiy oqar suvlarga ega bo'lmagan, lekin yer osti suvlariga ega supasimon tekisligi;
- davolash xususiyatiga ega bo'lgan juda katta (1000 km^2) tuzli Borsakelmas sho'rxoki. Unda o'simlik dunyosi deyarli yo'q. Osh tuzi va balchiqli tuzning qatlami 16-27,5 m gacha boradi. Yangi ochilgan Qo'ng'irot soda zavodi aynan Borsakelmas tuzlari xisobiga qurilgan ;
- neolit davridan qolgan "ustyurt makoni". Unda 60 yaqin qadimiy odamlar yashagan tabiiy obyektlar aniqlangan. Ularning ichida ham tarixiy ham ekoturistik ahamiyatga moyili "Tempa" makoni bo'lib, undan arxeolog S.P. Tolstov boshchiligidagi Xorazm ekspedisiyasi 1300 dan ortiq chaqmoqtosh qurollari topilgan.

II.Orol va Orolbo'yi rayoni ekologik inqirozli ekoturistik hudud bo'lgani uchun ham unda yuzaga kelgan ekologik inqiroz holati asosiy ekoturistik obyekt bo'lib hisoblanadi. Ekoturistik marshurutlar bir paytning o'zida ham Orolning qurilgan, ham uning ta'sirida turgan Orol atrofi hududlarini qamrab olishi zarur. Ekoturlar nafaqat trekking (piyoda) yoki tuya va otlarda, balki samolyot va vertalyotlar orqali ham amalga oshirish lozim. Zero u masofadan turib katta va tekis maydonni yuqoridan turib vizual kuzatish imkoniyatini beradi. Orol dengizining shimoliy g'arbiy qismida joylashgan va kundan kunga kattalashib borayotgan Borsakelmas oroli insonlarni atrof tabiiy muhitga salbiy ta'sirini aks ettiruvchi ekoturistik obyektdir. Unda Qozog'iston Respublikasi Borsakelmas qo'riqxonasi tashkil qilgan.

III.Amudaryo rayoni. Amudaryoning o'zaniga yaqin har ikkala sohillarida to'qayzorlar mavjud bo'lib, ular ekoturlar uchun juda qiziqarli noyob landshaft ko'rinishlardan bo'lib hisoblanadi. Quyi Amudaryoning

o'ng sohilida to'qay langshaftidagi qushlar va hayvonlarni muhofaza qilish uchun Badayto'qay qo'riqxonasi tashkil etilgan. Unga ma'rifiy-ma'naviy maqsadda tashrif buyurishni uyushtirish mumkin. Ornitafaunani saqlash uchun Xorazm buyurtmaxonasi tashkil etilgan. Bulardan tashqari Qizilqumning g'arbiy qismida, Amudaryoning o'ng qirg'og'ida, kembriy va kembriygacha burmalangan tog' jinslari ochilmalaridan iborat, balandligi 485 metrlik Sulton Uvays tog'lariga ekoturlar uyushtirish mumkin. Amudaryo rayonida O'zbekistonning ko'hna shaharlaridan biri Xorazm joylashgan. Xorazmdagi arxitektura yodgorliklari tarixiy turizm markazlaridan biri hisoblanadi. Ekoturlarni tarixiy turlar bilan kompleks olib borish tavsiya etiladi.

IV. Qizilqum rayoni cheksiz qumliklardan iborat bo'lsada, lekin boy o'simlik va hayvonot olamiga ega. Bu yerda eolrelef shakllari – qum marzalari, do'ng qumliklar faqatgina shu yerga xos bo'lgan go'zal tabiat manzaralariga ega. U "sahro kemasi" — tuyalarda ekuskursiyalar uyushtirish ekzotik turizmni eslatadi. 1971 yilda tashkil etilgan va 10.3 mingga maydonda joylashgan Qizilqum davlat qo'riqxonasida to'qay va cho'l landshafiga xos bulgan o'simlik va xayvonlarni muhofaza etadi. Ekoturistik obyektlardan biri bulgan qo'riqxonada buxoro bo'g'usi (xongul), tung'iz, qirgovul, echkemar, jayron, qum charxiloni, turkiston kobrasini va xattoki, Prajivalskiy otlari saqlanadi. Ko'rkam tabiat o'rtasidagi ovullarda mehmon bo'lib, yulduzli osmon ostida kechani o'tkazish sayyohlarga zavq bag'ishlaydi. Kizilqumda bahor oylarida kishilarga estetik zavq berib, xordiq chiqaradigan chiroyli gulli o'simliklar – lola, chuchmoma, eremurus, lolaqizg'aldoq, boychechak kabilar o'zgacha go'zallik kasb etadi. Qizilqum rayoni yilning barcha fasllarida ajoyibdir. Tuyalar karvoni esa unga yanayam ekzotik tus beradi, hamda uni jozibadorligini ortiradi.

V.Nurota rayoni o'zining ajoyib tabiat manzaralari, tarixiy arxitektura yodgorliklari bilan kishilarni maftun etadi. 1975 yilda tashkil etilgan va maydoni 17,8 ming ga bo'lgan Nurota tog' yong'oqzor - meva qo'riqxonasi mavjud. Bu qo'riqxonaga "Ekosan" qoshidagi "Ekosantur" firmasi tomonidan ko'plab marshrutlar uyushtirilgan. Oqtog'ning janubiy yon bag'rida joylashgan shamol tasirida tebranib turuvchi bahaybat xarsang toshli «Samjigumon», «Koriz qoldiqlari» kabi tabiat yodgorligi ekoturizmning mo'him obyektlaridan bo'lib hisoblanadi.

Nurota tog` oldida joylashgan "Chashma bo'log'i" ko'p asrlardan buyon Nurota shahri va uning atrofidagi qishloqlarni suv bilan taminlash bilan bir qatorda diniy ziyoratgohdir. Buloq yakinida "Chilistun" masjidi

Madrasa, Abul Xasan Nuriy maqbarasi va qalasi joylashgan Chashmadagi baliqlar ilohiy hisoblanadi. Baliqdan taralayotan nur inson nigohini lol qoldiradi.

Qoratog' tizmasiniig janubiy yon bag'rida «Sarmish darasi»dagi qoyalarda avlodlarimizning hayoti va madaniyatini aks ettiruvchi lavhalar, rasmlar ishlangan.

Janubiy Nurota tizmasida uzunligi 110 m, absolyut balandligi 1060 m, maydoni 163 m^2 keladigan "Maydon karst g'ori", Shimoliy Nurota tizmasidagi uzunligi 130 m, absolyut balandligi 1100 m. maydoni 70 m^2 keladigan «Xonaixudo karst g'or»da speleoturizmni rivojlantirish mumnin. Bulardan tashkari, XI asrda bunyod etilgan va XVIII asr boshlarigacha turgan "Rabot Malik karvonsaroyi» sayyohlarning tuxtash joyi, shuningdek savdogarlarning savdo qilish joyi bo'lgan. Rabot Malik yonida ming yillik tarixga ega bo'lan madaniyat yodgorligi - sardoba uchraydi. Yer ichiga 12 m. botirilan sardobada butun yoz buyi muzdek va toza suv saqlangan.

VI.Zarafshon rayonida Zarafshon daryolari qayirlarida joylashgan tuqay landshafti, undagi o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish uchun tashkillashtrilgan "Zarafshon qo'rikxonasi" mavjud. Buxoro viloyatinint Shofrikon o'rmon xujaligi x,ududida joylashgan qum cho'l landshafti, u yerdagi o'simliklar va hayvonlar hamda tarixiy yodgorlik (Vardanza shaxar xarobalari) davlatning alohida etibori bilan qo'rikdanadi. "Vardanza qo'riqxonasi", "To'dakul flora va faunasini boyitish buyurtmaxonasi", Qoravulbozor xo'jaligida joylashgan "Jayron-ekomarkazi", suv va botqoqqa moslashgan qushlarni kupaytiruvchi "Dengizkul buyurtmaxonasi", Zarafshon tog' tizimlaridagi Omonquton va Temurlang karst g'orlari kabilar. Zarafshon ekoturistik rayonda O'zbekistonning qadimgi shaharlari Samarqand va Buxoro joylashganligi tufayli ham ekoturlar yakuni tarixiy-diniy arxitektura yodgorliklariga qilinadigan safarlar bilan olib borilishi maqsadga muvofikdir.

VII. Aydarko'l rayonidagi ko'llar tizimining paydo bo'lishi bevosita Mirzacho'lning o'zlashtirilishi bilan bog'likdir. Sizot suvlari hamda zovur-drenaj suvlarining Aydarko'l botig'i tomon harakatlanishi natijasida botikdagi Tuzkon ko'lining kengayishi Arnasoy hamda Aydarko'l ko'llarining paydo bo'lishiga olib keladi. Botiqdagi keyingi dinamik o'zgarishlar Chordara suv omboridagi (1969) ortikcha suvlarning tashlanishi bilan bog'liq. Bu suvlarning to'planishi natijasida Arnasoy ko'llari birlashib yagona Aydarko'llar tizimini va undagi faunani boyitib boruvchi "Arnasoy buyurtmaxonasi"ni tashkil etilishiga olib keldi.

VIII. Sirdaryo rayoni Sirdaryo o'zanidagi tuqayzorlari bilan ajralib turadi. Sirdaryoning ba'zi joylarida doimiy yoki mavsumiy orolchalar mavjud bo'lib, unda juda ko'p qushlar yig'iladi va manzarali ekoturistik obyekt bo'lib hisoblaniladi.

IX. Chirchiq - Ohangaron tog'li ekoturistik rayonda xalqaro ekologik rezervat joylashgani uchun ham uning xuquqiy maqomi tabiatga ara-lashmaslik prinsipiga moslashgirilishi lozim. Undagi ekoturistik sayohatda vertolyot va samolyotlardan foydalanishga ruxsat berilmaydi. Ekoturlar oldindan belgilab berilgan kichik yo'lakchalar orkali, kam sonli turistik guruhchalarga bo'lingan tarzda, yilning hayvonot olamini urchimaydigan va ko'paymaydigan davrlarida piyoda va otlarda aylanish maqsadga muvofikdir. Mazkur ekoturistik marshrutlarda mahalliy aholining xizmatidan atroflicha foydalanish ularni noekologik yo'naltirilgan turmush tarzini ijobiy tomonlarga o'zgartiradi.

X. Fargona rayoni ekoturizmni rivojlantirishda muhim ahamiyatga kasb etadi. Chunki undagi landshaftlarining turli-tumanligi markazdagi cho'llardan tortib, to maftunkor tog' cho'qqilari barchani o'ziga jalb etadi. Tog'lardagi tez oqar va ba'zida kechuv qiyin bo'lgan daralarda raftlarda oqish (rafting), Janubiy Farg'onadagi balandligi 10 m keladigan, dam olayotgan tuyalarni eslatuvchi ekzotik reiyef shakillariga hamda «Yozyovon davlat tabiat yodgorligi»dagi ajoyib tabiiy qum massivi (1994 yilda tashkil etilgan va maydoni 1,9 ming ga) piyoda turlar uyushtirish mumkin. Koksu vodiysida 120 yil avval vujudga kelgan, oq, kulrang qoyalar bilan uralgan toza, muzdek suvli ko'k va yashil ko'llar ham ekoturizm obyektidir.

Farg'ona vodiysida milliy hunarmandchilik juda ham rivojlanganligi tufayli uni ekoturizm bilan o'ygunlikda olib borish mumkin. Rishtonda avloddan-avlodga o'tib keluvchi kulolchilik san'ati, Chustda do'ppiduzlik, pichoqchilik va temirchilik, Marg'ilonda atlas to'kish kabi milliy hunarmandchilik asrlar davomida taraqqiy etib kelmokda.

XI. Turkiston rayonida ekoturlarni alohida muhofaza etiladigan hududlarda uyushtirish maqsadga muvofiqdir. Chunki bu rayonda Turkiston tizmasining shimoliy yonbag'rida 1959 yilda tashkil etilgan, absolyut balandligi 1760-3500 m. umumiy maydoni 21735 ga bo'lgan "Zomin davlat qo'riqxonasi". Maydoni 24110 ga bo'lgan noyob tog'-archa ekosistemalarini tiklash va rekreasiya maqsadlarida foydalanish uchun 1978 yilda tashkil etilgan "Zomin milliy bog'i" mavjud.

XII. Qashqadaryo rayoni O'zbekistonning janubiy qismida joylashgan bo'lib, u cho'l, dasht, tog'oldi va tog'li xududlardan iborat. Bu

rayonda yoz va bahor oylarida cho'l va dashtlarda, yilning barcha fasllarida esa tog' oldi va tog'li hududlariga ekoturlar uyushtirish mumkin. Qashqadaryo rayonida 1979 yilda tashkil etilgan, 3938 ga maydonga ega bo'lgan, MDH davlatlari ichida yagona - "Kitob davlat geologiya qo'riqxonasi", 1992 yilda tashkil etilgan "Muborak buyurtmaxonasi", 1992 yilda tashkil etilgan "Sechenko'l buyurtmaxonasi" mavjud. Qashqadaryo rayonida ekoturizmni tarixiy, diniy turizm bilan birgalikda olib borish uchun birqancha arxitektura yodgorliklari va diniy qadamjoylar mavjud.

XIII.Hisor rayonida 1983 yilda tashkil toptan O'zbekiston Respublikasi Qishloq va suv vazirligiga qarashli, absolyut balandligi 1150-4349 m.bo'lgan, 870 xil o'simlik, 140 xil hayvonot olamiga ega, maydoni 80,9 ming ga bo'lgan Hisor davlat qo'riqxonasi mavjud. Bu rayonda ekoturlarni mahalliy aholining madaniyatini aks etgiruvchi "Boysun" etnografik-folklor ansambli chiqishlari bilan uyg'unlikda olib borish sayohlarni o'ziga ko'proq jalb qilish imkoniyatini beradi.

XIV. Surxondaryo rayonida Kuhitang tog'li hududda 1987 yil tashkil etilgan 53,7 ming ga maydonda 800 xil o'simlik va 290 ta qush hamda 20 dan ortiq hayvon turlarini muhofaza qilishga yo'naltirilgan "Surxon davlat qo'riqxonasi" mavjud. Surxondaryo rayoni Respublikamizning o'ziga xos rayonlaridan biri hisoblanib, bu yerda quruq subtropik iqlim mintaqasi hukmron. Shuning uchun ham yilning ko'p oylarida ekoturlar uyushtirish imkoniyati bor.

Xulosa qilib aytganda, ekoturistik rayonlashtirishni joyning geoekologik xususiyatlaridan kelib chikkan tarzda amalga oshirish tabiat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni uyg'unlashtirishga xizmat qiladi.

Mustaqil nazorat qilish uchun topshiriq va savollar:

1. Hududiy rekrayesiya tizimlari (HRT) va hududiy turistik majmualar (HTM) haqida tushuncha bering.
2. Turistik – rekreasiya jihatdan rayonlashtirishning belgilari va xususiyatlari nimalardan iborat?
3. O'zbekistonda turistik rayonlashtirishda qanday yondoshuvlar mavjud?
4. O'zbekistonning turistik rayonlariga ta'rif bering.
5. O'zbekistonda ekturistik rayonlariga ta'rif bering.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi qonuni. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1999 yil 14 sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 1992 yil 27 iyuldagi "O'zbekturizm Milliy kompaniyasini tashkil etish to'g'risida"gi Farmoni. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1992 y. 28 iyul.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Buyuk ipak yo'lini qayta tiklashda O'zbekiston Respublikasining ishtirokini avj oldirish va respublikada xalqaro turizmni rivojlantirish borasidagi chora-tadbirlar to'g'risida"gi Farmoni. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1995 y. 3 iyun.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida xalqaro turizmning zamonaviy infrastrukturasini barpo qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1995 y. 4 iyun.
5. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Sayyohlik tashkilotlari faoliyatini tashkil etishni takomillashtirish to'g'risida"gi Qarori. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1998 y. 9 avgust.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «2005 yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonda turizmni rivojlantirishga oid davlat dasturi to'g'risda»gi Farmoni. // «Xalq so'zi» gazetasi, 1992 y. 16 aprel
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston Respublikasida mehmonxona biznesi va xalqaro turizmni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. // «Xalq so'zi» gazetasi, 2002 y. 3 sentyabr.
8. Каримов И.А. Биздан озод ва ватан қолсин. 2-том. Т.: Ўзбекистон 1996, - 380 б.
9. Каримов И.А. Ватан саждагоҳ каби муқаддасдир. 3-том. Т.: Ўзбекистон 1996, - 366 б.
10. Каримов И.А. Бунёдкорлик йўлида 4-том. Т.: Ўзбекистон 1996, - 349 б.
11. Балабанов И.Т. Балабанов А.И. Экономика туризма. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 176 с.
12. Боголюбов В.С., Орловская В.П. Экономика туризма. М.:2005. – 151 б.
13. Биржаков М.Б. Введение в туризм. С.Пб.: Издателский Торговый Дом «Герда», 2006 г.
14. География туризма: учебник / кол. авторов; под ред. А. Ю. Александровой.- М.: КНОРУС, 2008. -592 с.

15. Гольцева Е. Мировые тенденции и развитие турического потенциала Узбекистана. // Экономическое обозрение. 2004. №10. -54 с.
16. Данилов С. Туризм регеона: програминный подход. // Бозор, Пул ва Кредит. 2008. №3. 57 б.
17. Дроздов А.В. Основы экологическая туризма. М.; 2005
18. Драчева Е.Л. Специалные виды туризма. Лечебный туризм: учебное пособ. – М.: КНОРУС, 2008. – 152 с.
19. Дурович А.П. Маркетинг в туризме. Минск: ООО "Новое знание", 2001. – 489 с.
20. Кварьталнов В.А. Туризм. – М: Финансы и статистика, 2003.-316 с.
21. Кварьталнов В.А., Теория и практика туризма. М., «Финансы и статистика».2003.
22. Комилова Ф.К., Халқаро туризм бозори. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2006 й. -191 б.
23. Косаков А.Б. Теория и практика экологическая туризма. М.: 2005
24. Котляров Е.А. География отдыха и туризма. Формирование и развитие территориалных рекреационных комплексов. М.: Мысл, 1978.- 238 с.
25. Назарова К., Камилова Ф. Ўзбекистонда туризм имкониятларини кенгайтириш. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси, №9, 2000. - 48-49 б.
26. Нигматов А., Шомуродова Н. Ўзбекистонни экотуристик районлаштириш тажрибаси. // Экология хабарномаси. №2, 2007
27. Норчаев А.Н. Кутлимуротов Ф.С. Халқаро бозорда миллий туризм. // Ўзбекистон иқтисодий ахборотномаси. 2001. №2.-52-53 б.
28. Организация туризма. Под.ред. А.П. Дуровича. Учеб. пособ. Минск. «Новое знание», 2006.
29. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туристик ресурсларни таҳлил қилиш ва баҳолаш. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006.
30. Пардаев М.Қ., Атабаев Р. Туризм асослари. Маърузалар курси. Сам ИСИ — 2006. -78 б.
31. Пугач И. Что мешает частному турбизнесу. // Экономическое обозрение. 2005. №6. -23-30 с.
32. Пугач И. Экспортный потенциал туризма в Узбекистане. // Экономическое обозрение. 2005. №6. -32-40 с.

33. Солиев А.С., Усмонов М.Р. Туризм географияси. Самарқанд: СамДУ, – 2005. -131 б.
34. *Таксанов А. «Жемчужина восток» в древнем Самарканде. //* Экономические вестник Узбекистана. №9.1999. -32-40 с.
35. Ташмуродов Т. Халқаро туризм. Т.: «Турон – Иқбол», 2007 й.- 320 б.
36. Тураев Б.Х. Турическо-рекрационный потенциал Самаркандской области. // Рынок, денги и кредит. -2004. -№10. -51-54 с.
37. Тураев Б.Х. Теоретико – методологические основы развития туризма. Т.: изд. «Фан», 2008. – 166 с.
38. Тухлиев И.С. Туризм асослари: Услубий қўлланма – С.: СамИСИ, 2008- 226 б.
39. Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Экологический туризм: сущност, тенденции и стратегия развития. Т: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi», 2006.- 416 с.
40. Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Национальные модели развития туризма. Т: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» 2006.
41. Тухлиев Н.Т., Абдуллаева Т. Менежмент и организация бизнеса в Республике Узбекистана. Т: ГНИ «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» 2006. – 368 с.
42. .Кудратов Ғ.Х., Тухлиев И.С. «Туризм иқтисодиёти». СамИСИ., С.: 2007.
43. Хамидов О. Сколко стоит турпродукт. // Экономическое обозрение. 2005. -№6. -41-43 с.
44. Хошимов М.А. Религиозные памятники Центральной Азии. Алматы. САГА, 2001. -237 с.
45. Хошимов М., Усмонов И.У., Ибодуллаев Н.Е. Экологик туризмнинг ўзига хос жиҳатлари. // Ўзбекистон: Сервис ва туризм Бошқариш ва ривожлантириш муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман. 4-6 сентябр 2007 й.
46. Храбовченко В.В. Экологический туризм: учеб.-метод. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 208 с.
47. Христов Т. Т. Религиозный туризм: учеб. пособ. — 3-е изд., испр. — М.: Издателский центр «Академия», 2007. — 288 с.
48. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма России в современных условиях: учеб. пособ. – М.: КНОРУС, 2007. – 416 с.
49. Шомуротова Н. Ўзбекистонда экологик туризм имкониятлари // Экология хабарномаси. № 5, 2005.

ILOVALAR

Ilova 1.

Mintaqalar bo'yicha mehmonxona va boshqa joylashtirish vositalari (2006 yil)

Mintaqalar	Joylashtirish vositalari soni		Nomerlar soni		Joylar soni	
	jami	shundan, kichik tashkilot va mikro-firmalar	jami	shundan, kichik tashkilot va mikro-firmalar	jami	shundan, kichik tashkilot va mikro-firmalar
Qorqalpog'iston Respublikasi	5	2	136	49	244	71
Andijon viloyati	5	2	177	42	309	97
Buxoro viloyati	36	33	914	329	1753	637
Jizzax viloyati	5	3	275	92	454	160
Navoiy viloyati	6		217		413	
Namangan viloyati	6		128		430	
Samarqand viloyati	40	29	1153	343	2242	638
Surxondaryo viloyati	14	8	476	244	661	311
Toshkent viloyati	14	1	462	24	1032	200
Farg'ona viloyati	13	8	458	249	1057	707
Xorazm viloyati	14	9	530	162	993	299
Qashqadaryo viloyati	14	8	447	135	1892	1418
Toshkent shahri	62	19	3194	517	5471	1112
O'zbekiston Respublikasi bo'yicha	239	126	8598	2230	17152	5848

Manba: Тураев Б.Х. Теоретико – методологические основы развития туризма. Т., изд. «Фан», 2008.

Ilova 2.

O'zbekiston Respublikasining alohida qo'riqlanadigan hududlari

Alohida qo'riqlanadigan hududning nomi	Joylashgan o'rni	Tashkil etilgan yili	Maydoni, gektar hisobida	Muhofaza qilinadigan obyektlar
Davlat qo'riqxonalari				
Chotqol	Toshkent viloyati	1947	35724	Tog' landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar
Zomin	Jizzax viloyati	1926, 1960	26848	Tog' landshafti, u yerdagi archazorlar va hayvonlar
Nurota	Jizzax viloyati	1975	17752	Tog' landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar
Hisor	Qashqadaryo viloyati	1983	80986	Baland tog' landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar
Zarafshon	Samarqand viloyati	1975	2352	To'qay landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar
Qizilqum	Buxoro va Xorazm viloyatlari	1971	10311	To'qay va cho'l landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar
Bodayto'qay	Qoraqalpog'iston	1971	6642	Amudaryo qayirlaridagi to'qay landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar
Surxondaryo	Surxondaryo viloyati	1987	24554	Tog' landshafti, u yerdagi o'simlik va hayvonlar, hamda Zaroudkamar va boshqa X-XI asrga oid arxeologik yodgorliklar
Kitob	Qashqadaryo viloyati	1979	3938	Yura davriga xos bo'lgan jinslarning tabiiy holda ochilib qolgan joylari
Payg'ambarorol	Surxondaryo viloyati	1960		To'qay va cho'l landshafti, hamda u yerdagi o'simlik va hayvonlar

Alohida qo'riqlanadigan hududning nomi	Joylashgan o'rni	Tashkil etilgan yili	Maydoni, gektar hisobida
Milliy parklar			
Zomin xalq parki	Jizzax viloyati	1976	24110
Ugom – Chotqol Milliy Davlat tabiat parki	Toshkent viloyati	1990	574590
Maxsus tashkilotlar			
Jayron ekomarkazi	Buxoro viloyati	1976	7122

Buyurtmalar (Zakazniklar)			
Oqtov	Samarqand viloyati	1992	15420
Dengizko'l	Buxoro viloyati	1992	50000
Qoraqir	Buxoro viloyati	1992	86225
Qarnobcho'l	Samarqand viloyati	1992	40000
Qo'shrabot	Samarqand viloyati	1992	16300
Muborak	Qashqadaryo viloyati	1992	236846
Sayg'oq	Qoraqalpog'iston	1991	100000
Sarmish	Navoiy viloyati	1991	5000
Sechanko'l	Qashqadaryo viloyati	1992	7037
Sudochye	Qoraqalpog'iston	1991	50000
Mingbuloq tumani	Namangan viloyati	1993	1000
Chust tumani	Namangan viloyati	1994	96
Markaziy Farg'ona	Farg'ona viloyati	1995	1425
Yozyovon	Farg'ona viloyati	1991	1842
O'rmon va ovchilik xo'jaliklari			
Arnasoy	Jizzax viloyati		15600
Buxoro	Buxoro viloyati		39000
Dalvarzin	Toshkent viloyati		5360
Qozoqdaryo	Qoraqalpog'iston		400970
Qorako'l	Buxoro viloyati	1998	8275
Qo'ng'irot	Qoraqalpog'iston		2606515

Ilova 3.

O'zbekistonning islom obidalari

№	Obyektlar nomi	Obidalar haqida ma'lumot
	Buxoro viloyati	
1	**Ismoil Somoniy maqbarasi**	Maqbara IX-X asrlarga oid. Bu yerga dafn qilingan Ismoil Somoniy Buxoroda Somoniylar davlatiga asos solgan yirik siyosiy arbob hisoblanadi. U 848 yil Buxoro shahrida tug'ilgan. 874 yilda Buxoro hokimiga noib, 888 yildan esa butun Movarounnahrga hokim bo'lgan. Ismoil Somoniy markaziy hokimiyatni mustahkamlash siyosatini olib borib, turli yerlardan ulamolar, adiblar, usta va hunarmandlarni Buxoroga to'plagan. Madaniyat rivojiga katta hissa qo'shgan. Bag'dod xalifalaridan ibrat olib, o'ziga ulkan maqbara qurdirgan.
2	**Minorai Kalon**	XII asr. 1127 yil Qoraxoniylar davlati amiri Arslonxon tomonidan qurilgan bo'lib, pishiq g'ishtdan naqshdor shakllar uslubida ishlangan. Balandligi 50 metr, aylanma eni 9 metr. Minoraning salla shaklidagi yuqori qismi g'isht o'ymakorligi bilan bezatilib, karniz holiga keltirilgan. O'qsimon tirgak o'rtasida Arslonxonning nomi hamda binokor ustaning ismi Baqo bitilgan. Minora ichida g'ishtin aylanma zinapoya bo'lib, mezanaga olib chiqadi. Minora azon chaqirish uchun masjid va madrasalar yonida yoki ularga tutash qilib qurilgan. Minorai Kalon mezanasining qubbasi va devorlari muazzin ovozini yanada kuchaytirib berishga xizmat qilgan.
3	**Vobkent minorasi**	XII asr oxiri. Minora 1197-1198 yillarda bino qilingan. Buxoro sadri Burxoniddin Abdulaziz II ning nomi bitilganidan minorani u qurdirganligi bilinadi. Minoraning tepa qismiga devoniy xatida "Minora 595 hijriy yilda qurib bitkazildi", deb yozilgan. "Kimki masjid qursa, o'ziga jannatdan makon qurgan bo'ladi ", degan hadis ham bitilgan. O'sha davrda minoraga yondosh bir masjid va bir Madrasai sadriya mavjud bo'lib, u Movarounnahrdagi eng yirik bilim maskani bo'lgan. Minoraning balandligi 38,7 metrdir.
4	**Mag'oki Attori masjidi**	XII - XVI asr. Bu masjid XII asrda otashparast-majusiylar ibodatxonasi o'rnida bino qilingan. Ibodatxona atrofga nisbatan bir muncha pastroqqa joylashgan. Forscha "Mag'oki" (chuqurlik) nomi ham shundan olingan. Vaqt o'tishi bilan masjid ko'milib ketgan. Masjidning sharqiy peshtoqidagi yozuvlarga ko'ra, 1547 yilda Abdulaziz ibn Abdulloh masjidni buzdirib, o'rniga yangi masjid qurdirmoqchi bo'ladi. Ammo naqshbandiya tariqatining o'sha davrdagi peshvosi va xonning murshidi Maxdumi A'zam bunga yo'l qo'ymaydi. Ushbu masjid minbarida Abduxoliq G'ijduvoniy, Bahouddin Naqshband kabi pirlar xutba o'qiganlari ham ta'kidlangan. Murshidning so'zlariga itoat qilgan Abdulazizxon masjidning g'arbiy tomoniga chambarchas qilib yangi masjid qurdirgan.
5	**Namozgoh**	XII, XIV, XVI asrlar. Bu masjid Buxoroning janubida 1119 yil

	masjidi	qurilgan bo'lib, ikkita ulug' hayit kunlari shahar tashqarisiga chiqib, ulkan izdihom bilan namoz o'qishga mo'ljallangan. XV asrda Amir Temur buyrug'i bilan butun mehrob atrofidagi devor va bitiklar ta'mirlangan. XVI asrda Abdullaxon ibn Iskandar (1551-1598 y.) tarafidan ham jiddiy ta'mir ishlari amalga oshirilgan. Masjidning minbaridan zamonning mashhur ulamolari xutbalar o'qishgan. Naqshbandiya tariqatining peshvolari Xoja Muhammad Porso, Maxdumi A'zam, Xoja Islom Jo'yboriy kabi allomalar mav'iza qilishgani tarixdan ma'lum. Namozgoh masjidi o'z davrida ko'pgina mojarolarda sulh tuzish maydoni vazifasini ham bajargan.
6	**Bo'yonqulixon maqbarasi**	XIV asrning ikkinchi yarmi. Bo'yonqulixon Surg'atu o'g'li Chig'atoy o'g'li (1346-1358 y.). Chig'atoylarning davlat ishlarini aslida uning nomidan amir Qazag'on boshqargan. Bo'yonqulixon Chig'atoy xonlaridan birinchilar qatorida Islomni qabul qilgan xondir. Bo'yonqulixon maqbarasi XIV asr o'rtasida Buxorodagi Shayxul olam Sayfiddin Boharziy qabri yaqinida qurilgan. Maqbara binosi mayda naqsh va sirkor koshinlar bilan bezalgan ziyoratxona va kichik xilxonadan iborat.
7	**Chashmai Ayyub maqbarasi**	XIV - XVI asrlar. Chashmai Ayyub maqbarasi qadimiy va mashhur mozor o'rnida Ayyub payg'ambarning ramziy qabri ustiga bunyod etilgan. Buxoroning o'ziga xos obidalaridan biri. Taxmin qilinishicha, qadimiy qismining tarixi XII asrga borib taqaladi. Maqbara xilxonalari devorlariga o'yilgan yozuvlarga ko'ra, Amir Temur davrida (mil. 1378-1379 y.) saltanatning Buxorodagi vakili Amir Xujjoj tomonidan qurdirilgan. Rivoyat qilinishicha, Ayyub alayhissalom bu suvsiz joydan o'taturib hassasi bilan yerga urgan va chashma hosil bo'lgan.
8	**Ulug'bek madrasasi**	XV asr. Amir Temurning nevarasi, Movarounnahr hukmdori Mirzo Ulug'bek tomonidan 1417 yili qurib bitkazilgan. Uning peshtoqida Amir Temur davrida Erondan keltirilgan ustaning avlodi Ismoil ibn Tohir ibn Isfahoniy al-Bannoiyning nomi saqlanib qolgan. Madrasa Abdullaxon II davrida Xo'ja Sa'd Jo'yboriy tomonidan (1586 yilda) butunlay qayta tiklangan. U o'rta asrlarda yirik madaniyat va ma'rifat maskani vazifasini o'tagan
9	**Abduxoliq G'ijduvoniy maqbarasi**	XV asr. 1103 yilda G'ijduvon shahrida tavallud topgan buyuk tasavvuf va so'fiylik tariqati shayxi Abduxoliq G'ijduvoniy hazratlari sharafiga bag'ishlab 1433 yilda Mirzo Ulug'bek tomonidan Hazrat qabrlarining qibla tomonida muhtasham madrasa qurdirilgan. Madrasaning tashqari qismida, hazrat maqbarasi yonida quduq, chillaxona va minora ham bunyod etilgan. Hazrat xalq orasida "Xojai jahon" nomi bilan mashhur, tasavvufga oid bir qancha asarlar muallifidir. O'zbekiston Prezidentining tashabbuslari bilan 1993 yili Abduxoliq G'ijduvoniy tavalludining 890 yilligi keng nishonlandi.
10	**Qo'shmadrasa majmuasi**	XVI asr. Qo'shmadrasa bir-biriga qarama-qarshi joylashgan Modari Abdullaxon (Abdullaxon onasi) va Abdullaxon

		madrasalaridir. Gumbaz va devorlarida saqlangan yozuvlarga ko'ra, Modari Abdullaxon madrasasi Abdullaxon tomonidan onasiga atab 1566-1567 yillari qurdirilgan. O'zining nomidagi madrasa esa 1588-1590 yillarda barpo etilgan. Oradagi farq chorak asrga teng bo'lib, aynan shu 25 yil ichida Buxoro me'morligi kuchli rivojlangan. Abdullaxon madrasalar, masjid, darvishlar xonaqohi, ko'priklar, rabotu karvonsaroylar qurilishida behad matonat ko'rsatib, Buxoroning iqtisodiy rivojlanishiga oid ko'p islohotlar o'tkazgan.
11	**Baland masjid**	XVI asr. Baland masjidning shimol va sharq tomonlari naqshinkor shiftli ayvon bilan o'ralgan. Mehrobning atrofi sirkor sopolchalar bilan bezatilgan, ularga oltin suvi yuritilgan. Uning yon tomonlari va tepasiga to'g'ri burchakli sopolchalardan suls xati bilan yozuvlar bitilgan. Yozuvlar tepasiga, shiftga yaqinroq joyga muqarnaslar ishlangan, ularga ham oltin suvi yuritilgan. Shifti ham naqshlar bilan qoplangan. Keyingi davrlardagi me'morlar Baland masjidning bezaklaridan namuna ko'chirganlar.
12	**Xo'ja Zayniddin masjidi**	XVI asr. Qadimiy Buxoroning durdonalaridan bo'lgan Xo'ja Zayniddin masjidi eski mahalla ichida joylashgan. Masjid Xo'ja Zayniddin hazratlarining tashabbuslari bilan Imom al-Buxoriy hazratlari sharafiga Buxorodagi eng qadimiy hovuz bo'yiga, usta Mir Dustumbiy tomonidan qurilgan. Xo'ja Zayniddin 1465-1480 yillari Buxoroda qozi kalon lavozimida ishlagan. Masjid Abdulaziz ibn Ubaydullaxon davrida ta'mirlangan. Keyingi ta'mirlash ishlari 1904 yilda Ahadxon ibn Muzaffarxon (1885-1910 y.) buyrug'i bilan amalga oshirilgan.
13	**Bahouddin Naqshband majmuasi**	XVI asr. Bahouddin Naqshband 1318 yili Buxoro yaqinidagi Qasri Hinduvon qishlog'ida tug'ilgan. Bahouddin Said Amir Kulol, Qusam shayx, Xalil ota kabi o'sha davrning eng yirik turkigo'y va forsigo'y mutasavvif olimlari qo'lida ta'lim olgan. O'zidan oldin o'tgan Yusuf Hamadoniy (XI - XII asrlar), Xoja Abduxoliq G'ijduvoniy (XII asr) tomonidan yaratilgan xojagon tariqatini tadrijiy davom ettirib, XIV asr shart-sharoitlariga moslagan holda "naqshbandiya " tariqatini yaratdi. Qisqa muddat ichida bu tariqat avval Movarounnahrga yoyildi, undan qo'shni Islom mamlakatlariga o'tdi. Hozirgi Kogon tumanining Qasri Orifon qishlog'ida dafn etilgan Bahouddin Naqshband qabrining ustiga 1544 yili Buxoro xoni Abdulaziz I maqbara qurdirgan. Majmua mustaqillik yillarida qayta ta'mirlandi. 1993 yilda Xoja Bahouddin Naqshband hazratlarining 675 yillik yubiley tantanalari keng nishonlandi.
14	**Mir Arab madrasasi**	XVI asr. Shayx Said Abdulloh al-Yamaniy tomonidan Buxoro xoni Ubaydullaxon 1533-1539 yillari in'om qilgan mablag' hisobiga qurilgan. Mazkur madrasada boshqa madrasalardan farqli o'laroq, xilxona ham mavjud. Shayx Said Abdulloh al-Yamaniy Movarounnahrda tasavvufda ulkan martabalarga erishgan. Mahalliy xalq uni "Arab amiri" ma'nosida "Mir

		Arab", deb ulug'lagan. Buxoro amiri Ubaydullaxonning o'zi ham shu maqbaraga dafn etilgan. Madrasada XX asrlargacha vaqf mollari saqlangan bo'lib, undan mudarris, talaba va imomlarga maosh tariqasida foydalanishgan. Bugungi kunda madrasada O'zbekiston musulmonlari idorasiga qarashli Mir Arab Islom o'rta-maxsus bilim yurti faoliyat ko'rsatmoqda.
15	**Chor Bakr me'moriy majmuasi**	XVI- XX asrlar. Nufuzli Xojagon urug'ining boshlig'i Xoja Ismoil tomonidan Buxoroning tashqarisidagi Sumitxon qishlog'ida "Chor Bakr " (to'rt Bakr) nomi bilan mashhur bo'lgan qabristonga asos solindi. Unda asosan (Imom Bakri Sa'd, Imom Bakri Tarxon, Imom Bakri Homid va Imom Bakri Ishoq) oilaviy qabrlarning ihotalari va ularning ortida dafn etilganlarning sag'analari mavjud. 1560-1563 yillari umumiy uyg'unlikdagi uchta imoratdan iborat majmua qurilgan. Xonaqoh va masjidning old tomonlari deyarli bir xil peshtoqlar bilan ajralib turadi. Lekin ularning rejasi va hajmdor qurilishi bir-biridan farq qiladi.
16	**Ko'kaldosh madrasasi**	Ko'kaldosh madrasasi - Buxoro shahridagi Labihovuz ansambliga kiruvchi arxitektura yodgorliklaridan biri, 1568-1569 yillari qurilgan. Buxoro amirining vaziri Qulbobo Ko'kaldosh qurdirgan ikki qavatli imorat. Madrasada 160 ta hujra bo'lib, ularda nafaqat Buxoro amirligi, balki butun O'rta Osiyo, Orenburg, Qozon, hatto Qrimdan kelgan talabalar tahsil olganlar. Minoraning dekorativ gumbazlari noyob silliqlangan g'ishtdan "o'rgimchak inisimon " qilib terilgan. Bu gumbazlarni Buxoro maktabi uslubida ishlangan eng yaxshi monumental san'at namunalari, deyish mumkin. Qulbobo Ko'kaldosh Amir Abdullaxon Shayboniy bilan birga sut emishganligi uchun Ko'kaldosh, ya'ni ko'krakdosh deb atalgan.
17	**Nodir Devonbegi xonaqohi**	XVII asr. Nodir Devonbegi xonaqohi avval karvonsaroy sifatida qurilgan. Qurilish nihoyasiga yetkazilganidan so'ng Buxoro hukmdori Imomqulixon qarori bilan masjidga aylantirilgan. Xonaqoh 1914-1916 yillarda Buxoroning oxirgi amiri Sayyid Olimxon tomonidan ta'mirlangan.
18	**Abdulazizxon madrasasi**	XVII asr. Buxorodagi Ulug'bek madrasasiga ro'para qilib bunyod etilgan oxirgi eng yirik madrasadir. An'anaviy uslubda qurilgan Abdulazizxon madrasasida xonaqoh, gumbaz, hujra va yo'laklarning joylashuvi Ulug'bek madrasasi kabi oddiy va qulay bo'lgan. Biroq binoni ganch va jilvirkorlik bilan bezashda iroqiy, shuningdek, sharqiy va hind uslublarining mujassamlashib ketgani uni rang-barang va o'z davri uchun o'ziga xos qilib turadi.
		Samarqand viloyati
19	**Shohizinda maqbaralar majmuasi**	XI - XIX asrlar. Samarqandning Afrosiyob tepaligi janubida barpo qilingan bu majmuaga yigirmadan ziyod maqbara, masjid, xonaqoh va chillaxonalar kiradi. Ularning ichida eng qadimiysi - Muhammad (s.a.v.)ning amakivachchalari Qusam ibn Abbosning maqbarasi. Inshootlarning aksari XIV - XV asrlarga mansub.

		Majmua tarkibida sohibqiron Amir Temurning singlis Shirinbeka oqa, opasi Turkan oqa va xotini Tuman oqalarning maqbaralari ham mavjud.
20	**Xoja Abdu Darun maqbarasi**	XII asr, XV asrning birinchi yarmi. Samarqand qal'a devorining sharqiy tomonida (darun - ichkari) joylashgan qadimgi ziyoratgoh. Markazida eng yirik bino - xonaqoh (XV asr) ko'zga tashlanadi. Uning peshtoqi, gumbazi va devorining bezaklari Ulug'bek davri me'morligi mahsuli ekanidan dalil beradi. Xonaqohning ichida IX asrda yashagan avliyo, allom Abdu Ma'ziddinning qabri bor. Xoja Abdu Darun padar buzrukvorlarining nomi Xoja Abduqodir as-Said (Xoja Abdu Berun) bo'lib, Samarqandda hokimlik qilgan. Xoja Abdu Darunni Xojai Kunj, deb ham ataganlar. Xoja 247 hijriy yilning zulqa'da oyida (mil.861 yil may oyi) vafot etgan.
21	**Bibixonim masjidi**	XIV - XV asrlar. Amir Temur 1399-1404 yillari qurdirgan. Zilzilalar ta'sirida masjidning ko'p qismi yemirilib, faqat shimoliy-g'arbiy minoraning pastki qismi saqlanib qolgan. Amir Temurning katta xotini Bibixonim Chig'atoy ulusi xoni Qozonxonning qizidir. U barcha mahkalardan ulug' hisoblanib "Katta xonim" yoki "Bibixonim", degan unvonga loyiq bo'lgan. Bibixonim zamonasining yuksak idrokli, tadbirli, maslahatgo'y yetuk aql-zakovatli ayollaridan edi. Ilm-ma'rifatga alohid e'tibor berib, tolibi ilmlarga homiylik qilgan, shaxsiy mablag' hisobidan ulkan madrasa qurdirgan
22	**Go'ri Amir maqbarasi**	XV asr. Amir Temur nabirasi Muhammad Sultonning fojial o'limidan so'ng 1403 yili ushbu maqbarani qurishga farmo bergan. Temuriylar sulolasiga mansub kishilar - avval Sohibqironning o'zi, uning piri Said Baraka, o'g'illar Umarshayx, Mironshoh va Shohrux, nabiralari Muhamma Sulton, Ulug'bek va boshqalar dafn etilganlar. Maqbara 1991 1996 yillari katta ta'mir qilindi.
23	**Xoja Ahror Valiy (1404-1490) majmuasi**	XV asrga mansub me'moriy yodgorliklardan biri. U madrasa masjid va minora hamda hovuzdan iborat. Madrasa 1630-163 yillarda Nodir Devonbegi mablag'i hisobiga qurilgan. Xoj Ahror Valiy o'z zamonlarida butun Movarounnahr va Xurosond mashhur shaxs bo'lgan. Juda katta yer-suv, mol-mulkka eg bo'lib, butun umri, kuch-g'ayrati va bor mol-mulkini yu tinchligi, obodligi yo'lida sarflagan. Natijada mamlakatnin ichki va tashqi siyosiy hayotida yetakchi o'rin tutgan. Xoj Ahror Valiyni oddiy fuqaro ham, akobir ham o'zlariga birda pushtipanoh deb bilar edi. Xalqparvar, din va siyosat arbobi Xoj Ahror Valiy 1404 yili qadim Shoshning (Toshkent) Bog'isto qishlog'ida tug'ilib, 1490 yili Samarqandda vafot qilgan Tasavvufga oid bir qancha asarlar yozgan. Uning "Risolay volidiya" asari xalq ichida mashhur bo'lgan
24	**Maxdumi A'zam maqbarasi**	XVI asr. Ko'hna Samarqand shahrining shimoliy-g'arbi tarafida, Oqdaryo va Qoradaryo oralig'ida joylashgan Dahbe qishlog'ida XVI asrda yashab, ijod etgan mutasavvif va oli

		Maxdumi A'zam qabri bor. Movarounnahrlik yirik diniy arbob, naqshbandiya tariqatining rahnamosi va nazariyotchilaridan biri Maxdumi A'zam (to'liq ismi Said Ahmad Xojagiy ibn Said Jaloliddin Kosoniy Dahbediy) Farg'ona vodiysining Koson shahrida tavallud topgan. Tasavvuf ta'limotiga oid fikrlari naqshbandiya nazariyasiga asoslangan. Undan boy ilmiy meros qolgan. 30 dan ortiq risolalari O'zFA Sharqshunoslik instituti xazinasida saqlanmoqda.
	Xoja Abdu Berun majmuasi	XVII asr. Xoja Abdu Berun xonaqohi Samarqand qal'a devorining janubida joylashgan. XVII asr tarixiy yodgorligi. Ko'hna qabr yoniga toqu ravoqli xonaqoh-masjid, o'rtasiga jamoatxona, atrof burchaklariga hujra va zinalar qurilgan. Qo'shqavat sirkor gumbaz, poygumbaz va devorlar sirkor g'ishtlar va koshinkor naqshlar bilan bezatilgan. Jamoatxonaning uch tomonidan eshiklar ochilgan. Mehrob oddiy, xonaqoh ham xushbichim, sodda va fayzlidir. Uning yonboshida avliyo Xoja Abdu Berun qabri bor. Katta hovli sahnida supa, hovuz va darvozaxona ko'zga tashlanadi.
	Sherdor madrasasi	XVII asr. Sherdor madrasasi Registon majmuasiga kiradigan obida bo'lib, u Samarqand hokimi Yalangto'sh Bahodir tomonidan 1619-1636 yillari Mirzo Ulug'bek xonaqohi o'rniga qurdirilgan. Sherdor madrasasi Ulug'bek madrasasining ro'parasida bir o'q chizig'i bo'ylab joylashgan. O'rta Osiyo me'morligida ko'p uchraydigan qo'sh uslubdan foydalanilgan. Peshtoq ravog'i tepasi diqqatga sazovor: qizg'sh zarhal sherni oq ohuni quvmoqda. Quyosh bodomqovoq, qiyiq ko'zli yuz shaklida tasvirlanib, zarhal tusli yog'du bilan hoshiyalangan. Madrasa peshtoqiga Yalangto'sh Bahodirni ulug'lovchi she'r bitilgan. Sherdor so'zi «Sher aksi bor «, degan ma'noni anglatadi.
7	**Tillaqori madrasasi**	XVII asr. Samarqand Registonida eng keyingi qurilgan nihoyatda xushbichim va o'ziga xos madrasadir. Ulug'bek davrida qurilgan Mirzoyi karvonsaroyi o'rniga 1646-1647 yillari Samarqand hokimi Yalangto'sh Bahodir farmoyishiga ko'ra, madrasaga va jome masjidga mo'ljallab qurilgan. Registon majmuidagi Ulug'bek va Sherdor madrasalariga uyg'unlashib ketgan. Tillaqori madrasasining masjidi ichiga boshqa bir katta obida qurishga yetadigan miqdorda oltin sarflangan. Shuning uchun ham madrasa «Tillaqori «, ya'ni «tilladan ishlov berilgan», deb ataladi. Podshohlikdan ko'ra binokorlik ishlarini afzal ko'rgan Yalangto'sh Bahodir 1656 yili vafot qildi. Vasiyatiga ko'ra, uni Dahbeddagi Maxdumi A'zam ziyoratgohiga □tro etishadi.
28	**Hazrati Xizr masjidi**	XVIII – XIX asrlar. Bu masjid Samarqanddagi Shohizinda majmuasi qarshisidagi tepalikda joylashgan bo'lib, Muhammad ibn Vase' Ohanin darvozasi yaqinida, so'g'diylar ibodatxonasi o'rniga qurilgan. Rivoyatlarda Hazrati Xizr suv va o'tloqlarning homiysi sifatida ta'riflanadi.

29	**Imom al-Buxoriy yodgorlik majmuasi**	Samarqand viloyati Xartang qishlog'idagi Imom Buxoriy ziyoratgohiga 70-yillar boshida O'rta Osiyo va Qozog'iston musulmonlari idorasi tomonidan qabr toshi qo'yilgan bo'lib, 70-yillar o'rtalarida qabr ustiga gumbazli ayvon qurilgan. 1998 yilda Imom Buxoriy tavalludining hijriy-qamariy hisobda 1225 yilligi munosabati bilan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti farmoyishiga muvofiq qisqa fursatda muhtasham yodgorlik majmua bunyod etildi. «Hadis ilmida Amirul al-mo'miniyn», degan sharafli nomga sazovor bo'lgan alloma hijriy 194 yil shavvol oyining 13 kuni (milodiy 810 yil 20 iyul) Buxoro shahrida tavallud topgan. 10 yoshidan boshlab Movarounnahrdagi turli roviylardan eshitgan hadislarni yodlay boshlagan, shuningdek, Abdulloh ibn al-Muborak va Vakiy kabi olimlarning hadis to'plamlarini mutolaa qilib yod olgan. 825 yili Imom Buxoriy volidai muhtaramasi va inisi Ahmad bilan Makkai Mukarramaga safar qilib, u yerda 6 yil yashagan. Hayotining ko'p qismini xorijiy mamlakatlarda musofirlikda o'tkazib, ko'plab olimlardan ta'lim olgan. Xorijdan qaytgach, Buxoroda ko'plab shogirdlarga hadis ilmidan saboq bergan. Imom Buxoriy avlodlarga 20 dan ortiq meros qoldirgan. Ulardan «Al-Jome' as-sahih», «Al-Adab al-mufrad», «At-Tarix as-sag'ir» kabilar mashhurdir.
30	**Imom al-Moturidiy maqbarasi**	Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan maqbara 2000 yilda Samarqandning Chokardiza qabristonida bunyod etilgan. Buyuk vatandoshimiz Abu Mansur al-Moturidiy ilmiy-diniy merosining xalqimiz ma'naviy-ruhiy hayotidagi o'rni beqiyosdir. U Islom olamida "Imom al-huda" (Hidoyatga boshlovchi imom) va "Imom al-mutakallimin" (Kalom olimlarining imomi) degan sharafli unvonlar bilan mashhur bo'lgan. Ismlari Muhammad, "Moturidiy" taxallusini Samarqandning Moturid qishlog'ida tavallud topganliklari uchun olganlar. Manbalarning dalolat berishicha, Al-Moturidiy fiqh va kalom ilmi bilan yoshlikdanoq qiziqib, hanafiy mazhabi olimlaridan tahsil olgan. Ko'plab mashhur faqih va muhaddislar bilan muloqotda bo'lgan, butun umri davomida shu sohaga oid ko'plab asarlar yozib qoldirgan. Kitob-tavhid", Kitob maqomat", "Tavilot ahl as-sunna "asarlari shular jumlasidandir.
31	**Imom ad-Doramiy maqbarasi**	Maqbara 2000 yil bino qilingan. Hadis ilmining sultoni Imom al-Buxoriyning ustozlaridan biri Imom Abdurahmon ad-Doramiy as-Samarqandiy hijriy 181 (mil. 798) yili Samarqandning qadimiy Doram mavze'ida tavallud topgan. Yoshligidanoq Islom fiqhshunosligi va hadisshunosligi bilan mashg'ul bo'lgan. Otro, Madina, Misr, Shom, Bag'dod, Xuroson kabi yurtlarda turli olimlardan saboq olgan. Imom ad-Doramiy ko'plab asarlar yozgan. Uni dunyoga mashhur etgan asari esa "Musnad" (Sunan) nomli hadislar to'plamidir. Mazkur kitobni «Musnadi Doramiy» yoki «Doramiy sunnatlari», deb ham atashadi. Imom ad-Doramiy hijriy 255 (mil. 869) yilda vafot etgan. Mustaqillik

		yillari qabri atrofi obod etilib, ziyoratgohga aylantirildi.
	Xorazm viloyati	
32	**Sherg'ozixon madrasasi**	VIII asrning birinchi yarmi. Bu madrasa Xorazmdagi o'quv muassasalari orasida eng ko'hnasidir. Uni Xiva xoni Sherg'ozixon 1719 yili Mashhadga muvaffaqiyatli safar qilgandan so'ng ana shu g'olibona safar sharafiga qurdirgan. Madrasa binosi bizning davrimizgacha asl holicha to'la yetib kelmagan. Yillar mobaynida nurab, yaroqsiz holga kelib qolgan. Mazkur madrasa o'z davrida yirik bilim o'chog'i bo'lib, unda ko'plab tolibi ilmlar tahsil olganlar. Jumladan, turkman xalqining mutasavvif shoiri Maxtumquli ham mana shu bilim dargohida ta'lim olgan.
33	**Yusuf Hamadoniy maqbarasi**	Imom Yusuf Hamadoniy XII asrda yashagan; go'zal axloqi, yuksak maqomati va karomati bilan mashhur bo'lgan ulug' mutasavvif. Bag'dod, Isfahon va Samarqand kabi ko'hna shaharlarning ilmiy majlislarida ishtirok etgan. Yusuf Hamadoniy "xojagon"lar tariqatining asoschilaridan biri hisoblanadi. Tariqat ilmining yorqin namoyandalari Abduxoliq G'ijduvoniy va Ahmad Yassaviylarga ustozlik qilgan. Tasavvufga oid asarlar muallifi.
34	**Shayx Muxtor Valiy maqbarasi**	XVIII, XIX asrlar. X asrda Xorazmga kelgan arab sayyohi Al-Maqdisiyning yozishicha, Juma masjidi X - XI asrlarda bunyod etilgan. Masjidning dastlabki binosi asrlar davomida nurab yo'q bo'lib ketgan va o'rniga 1788 yilda xuddi avvalgi uslubda yangi masjid qurishgan. Ichan qal'aning qoq markazida qad rostlagan bu tarixiy obidaning o'ziga xos tomoni shundaki, uni o'yma naqshi ustunlar ko'rgazmasi, desa bo'ladi. Chunki bu yerda jami 212 ta ustun bo'lgan. Hozirda ulardan 25 tasi saqlanib qolgan. Juma masjidi necha zamonlar kishilarga ilm-ma'rifat tarqatish o'chogi vazifasini o'tagan.
35	**Said Alouddin maqbarasi**	XIV - XVIII asrlar. Bu maqbara XIV asrda so'fiy Amir Kulol tomonidan ustozi Shayx Alouddin qabri ustiga qurdirilgan. Zamonlar o'tib, maqbara atrofida turli qabrlar ko'payishi tufayli u ko'milib ketgan. Ilmiy qazilmalar natijasida mazkur yodgorlikning dastlabki ko'rinishiga doir ma'lumotlar aniqlandi. Maqbara ziyoratxona va daxmadan iborat. Daxma va sag'analar o'ymakor naqshlar bilan bezatilgan. Ularning birida Said Alouddinning vafoti sanasi 1303 yil 18 mart, deb yozilgan. Maqbarani 1825 yili me'mor Hibbiqulixo'ja o'g'li Hamidxo'ja ta'mirlagan
36	**Juma masjidi**	XVIII, XIX asrlar. X asrda Xorazmga kelgan arab sayyohi Al-Maqdisiyning yozishicha, Juma masjidi X - XI asrlarda bunyod etilgan. Masjidning dastlabki binosi asrlar davomida nurab yo'q bo'lib ketgan va o'rniga 1788 yilda xuddi avvalgi uslubda yangi masjid qurishgan. Ichan qal'aning qoq markazida qad rostlagan bu tarixiy obidaning o'ziga xos tomoni shundaki, uni o'yma naqshi ustunlar ko'rgazmasi, desa bo'ladi. Chunki bu yerda jami 212 ta ustun bo'lgan. Hozirda ulardan 25 tasi saqlanib qolgan.

		Juma masjidi necha zamonlar kishilarga ilm-ma'rifat tarqatish o'chogi vazifasini o'tagan.
37	**Pahlavon Mahmud maqbarasi va majmuasi**	XVIII - XIX asrlar. Bu maqbara 14-asrda yashab o'tgan ulug' mutafakkir shoir, faylasuf olim, kuragi yerga tegmagan pahlavon, mohir po'stindo'z va telpakdo'z usta Pahlavon Maxmud sharafiga bunyod etilgan. Bu majmua Xivada "Hazrati Pahlavon Pir " nomi bilan ham mashhurdir. Pahlavon Mahmud 1247 yili tug'ilib, 1326 yili vafot etgan. Uni Xorazmda "Piryor valiy", "Polvonpir" deb ham atashadi. Shoir va mutafakkir Pahlavon Mahmud asli ko'hna Urganchdan bo'lib, Xivada yashagan.
38	**Said Magrumjon maqbarasi**	XIX asrning ikkinchi yarmi. Ichan qal'a majmuasi tarkibiga kirgan Sirchali arig'i bo'yidagi Cho'pon Eshon qabristonida joylashgan. Bu mukammal madaniy-me'moriy majmuaga mahobatli uchta obida kiradi. Ularning eng yirigi to'g'ri to'rtburchakli bo'lib, turli kattalikdagi uchta madrasadan iborat. Kattasi uzunasiga janubiy-sharqqa cho'zilgan, ikkita kichkina madrasa g'arb tomondan unga birikkan bo'lib, g'arb-sharq tomonga cho'zilgan. Hovli ichkarisida g'arb tomondan markazga ozgina siljigan holda Shayx Said Magrumjon maqbarasi joylashgan. Uning tepasiga katta gumbaz qurilgan. Said Magrumjon zamonasining yetuk allomalaridan hisoblangan. Xalqqa ma'rifat tarqatishda katta xizmat qilgan.
39	**Olloqulixon madrasasi**	XIX asrning birinchi yarmi. Xivadagi Olloqulixon madrasasining qurilishi Ichan qal'aning yaxlit majmua bo'lib shakllanishi tarixi bilan uzviy bog'liqdir. Madrasa qarshisidagi Xo'jamberdibiy madrasasiga o'xshatib ishlangan. Natijada O'rta Osiyo me'morligida keng tarqalgan usulda qo'shmadrasa hosil bo'lgan. XIX asrdan yodgorlik bo'lgan bu madrasani Xiva xoni Muhammad Rahimxonning o'g'li Olloqulixon 1834 yili qurdirgan. Olloqulixon mamlakatda bunyodkorlik ishlariga katta ahamiyat bergan. Uning davrida karvonsaroy, Ukb, toshhovli, Oqmasjid, Saidboy masjidi kabi inshootlar barpo etilgan.
40	**Muhammad Aminxon madrasasi**	XIX asr. Xorazm me'morligining yorqin namunalaridan hisoblangan, 1851-1855 yillari qurilgan bu madrasaning tashabbuskori Xiva xoni Muhammad Aminxon edi. Madrasada 125 ta hujra bo'lgan. XVIII asrning 60-yillarida Xiva xonligida hokimiyatni qo'ng'irotlar qabilasidan bo'lgan inoqlar asta-sekin qo'llariga ola boshladilar. Ular badavlat shaharliklar va ruhoniylarning qo'llab-quvvatlashiga erishdilar. Ana shu davrda hukmronlik qilgan Inoq Muhammad Aminxon (1763-1790 y.) qishloq xo'jaligi va savdo ishlari rivojiga keng yo'l ochib berdi. Bu davrda dehqonchilik va hunarmandchilik asta-sekin tiklana boshladi
41	**Muhammad Rahimxon madrasasi**	XIX asrning ikkinchi yarmi. Xivadagi me'moriy yodgorliklardan biri bo'lgan bu madrasa 1871 yilda Xiva xoni Muhammad Rahimxon II (Feruz) tomonidan qurilgan. Muhammad Rahimxon II 1844-1910 yillarda yashab o'tgan. U

		mamlakat madaniyati va iqtisodiy hayotini ko'tarishda ilg'or tadbirlarni amalga oishrdi. Madaniyat va fan arboblariga homiylik qildi. O'zi ham Feruz taxallusi bilan ijod qilgan. Muhammad Rahimxon ulamolarga, shoiru adiblarga, umuman, turli sohaning fazilatli kishilariga homiylik ko'rsatgan xondir. She'riyatda Ogaxiyni va iymon-ye'tiqod, dinu diyonat hamda shariatda adolatpeshaligi bilan mashhur bo'lgan qozikalon, shayxul islom Salimoxun Matnona o'g'lini ustoz va pir tutdi. El-ulusning iqtisodiy-madaniy darajasini ko'tarish choralarini ko'rdi. U Turkiston xonliklarida birinchilar qatorida toshbosmaxona va suratxona qurdirgan.
42	**Islomxo'ja madrasasi va minorasi**	XX asr boshlarida qurilgan Islomxo'ja madrasasi va minorasi Xivaning dovrug'ini olamga taratgan. Uni yaratish tashabbuskori va homiysi Asfandiyorxonning bosh vaziri Islomxo'ja bo'lgan. Minora Xivaning faxridir. Islomxo'ja o'z davrining fan, madaniyat, texnika yangiliklariga g'oyat qiziquvchi davlat arbobi edi. U Xorazmni dunyoning eng rivojlangan davlatlari qatorida ko'rishni istar, Vatanii tashqi dunyo bilan bog'lashga intilar, ilg'or g'oyalar bilan to'lib-toshgan inson edi. U Xiva qadimiy obidalarini saqlash, ta'mirlash ishlariga ham katta g'amxo'rlik ko'rsatgan. Xonlikni idora etishdagi xizmatlari uchun "Vaziri Ulkbar " unvoni berilgan. U Xivada pochta va telegraf binosi, Nurullaboy saroyi, maktab va kasalxona qurdirgan.
43	**Mahmud az-Zamaxshariy ziyoratgohi**	Maqbara o'zi ko'hna Urganchda – hozirgi Turkmaniston hududida joylashgan. Abul qosim Mahmud ibn Umar az-Zamaxshariy hijriy 467 yili qadimiy Zamaxshar qishlog'ida tug'ildi. Urganchda zamonasining ulug' allomalari qo'lida ta'lim oldi. Ilohiyoshunoslik sohasida bilim va malakasini oshirish maqsadida Makkai mukarramaga bordi. U yerda alloma tafsir ilmi sohasida ulug' kashfiyot sanalgan "Al-Kashshof" asarini yaratdi. Ka'batullohda uzoq vaqt turib qolganidan unga "Jorulloh" (Allohning qo'shnisi) unvonini berdilar. Allomaning tafsir va hadis, sarf va nahv, ilmi adabga doir 50 dan ziyod asarlari ilm olamida yuksak qadrlanadi. "Al-Kashshof" tafsiri necha zamonlardan beri musulmon olamidagi oliy o'quv muassasalarida darslik sifatida o'qitib kelinmoqda. Buyuk allomaning lug'ashunoslik, nazm, xalq, og'zaki ijodi, jo'g'rofiya va boshqa sohalarga doir asarlari ham bizgacha yetib kelgan. 1995 yilda bu ulug' alloma sharafiga Xorazmda majmua barpo etilib, tavalludining 920 yilligi xalqimiz tomonidan keng nishonlandi.
		Surxondaryo viloyati
44	**Hakim at-Termiziy yodgorlik majmuasi**	X-XIV asrlar. Bu me'moriy obida Eski Termiz qal'asining shimoliy-g'arbida barpo etilgan. Abu Abdulloh Muhammad ibn Ali ibn Hasan ibn Bashir al-Hakim at-Termiziy qator diniy-falsafiy asarlar muallifi, din arbobi, yirik mutasavvif va mashhur olimdir. Hakim at-Termiziy maqbarasi qadimgi xonaqoh

		hujralaridan biri bo'lib, alloma shu yerda faol yat yuritgan: muridlari, shogirdlari va boshqa darvishlarni qabul qilgan, ular bilan suhbatlashgan. Shu xonaqohda dafn etilgan. Qabr ustiga Amir Temur o'g'li Shohruh Mirzo zamonida katta qabrtosh o'rnatilgan. Qabrtosh Temuriylar davridagi toshtaroshlik, o'ymakorlik va bezakchilik san'atidan dalolatdir. Hakim at-Termiziy 880 yil Termizda vafot etgan. Hayoti davomida to'rt yuzdan ortiq asar yozgan. Shulardan o'ndan ziyodrog'i bizning zamonamizgacha yetib kelgan. Hadis ilmiga bag'ishlangan "Jome' al-usul" nomli qo'lyozma asari O'zbekiston musulmonlari idorasi kutubxonasida saqlanmoqda.
45	**Sulton Saodat majmuasi**	XI asr. Sulton Saodat sayyidlar sulolasining maqbarasidir. Bu me'moriy majmua oilaviy maqbaralar va marosim xonalaridan iborat bo'lib, asrlar davomida tashkil topgan yaxlit inshootdir. Birinchi maqbarada IX asrning ikkinchi yarmida vafot etgan Hasan al-Amir ismli sayyidning xoki yotibdi. U shu atrofdagi yerlarning egasi, Payg'ambarimiz avlodlaridan hisoblanadi. Sulton Saodat mo'g'ullar istilosi paytida vayron qilingan edi. Termizning sharqiy tomoniga joylashgan bu ziyoratgoh yangidan bunyod etilgan. Qariyb yetti asr (X - XVII) davomida shakllangan bu me'moriy majmua jami yigirmaga yaqin qabrni o'z ichiga oladi.
46	**Abu Iso at-Termiziy maqbarasi**	Hozirgi Sherobod tumani hududida joylashgan ushbu maqbara XI- XII asrlar me'moriy yodgorliklaridan hisoblanadi. At-Termiziy hijriy 209 yilda (mil. 824-825 y.) tavallud topgan. Hofiz az-Zahabiy "Miyzon al-ye'tidol "kitobida Termiziyning hijriy 279 yilda vafot etganini zikr qilib, "Vafot etgan vaqtlarida 70 yoshda edilar", deydi. Ismu nasablari - Muhammad ibn Iso ibn Savra ibn Muso ibn az-Zahhok as-Sulamiy al-Bug'iy at-Termiziy. Alloma to'plagan hadislar ishonchliligi va mo'tabarligi jihatidan "Sihohi sitta" (oltita eng sahih hadislar to'plami)ning biri sanaladi. Yoshliklarida ko'p yillar davomida Iroq, Hijoz kabi arab o'lkalarida hadis o'rganib, ularni jamlagan. 250 hijriy yilda Termizga qaytganlar. Shu yili Nishopurda Imom al-Buxoriy bilan uchrashib ko'p hadislar xususida mubohasalar olib borganlar. Bu buyuk vatandoshimizdan "Al-Jome' as-Sahih" ("Sunani Termiziy"), "Ash-Shamoil" ("Shamoili Muhammadiya"), "Al-Hol", "At-Tarix", "Az-Zuhd", "Al-Asmou val-kunya" ("Ismlar va kunyalar") kabi asarlar bizgacha yetib kelgan.
47	**Jarqo'rg'on minorasi**	XII asr boshi. Hozirgi Jarqo'rg'on tumanining Alisher Navoiy nomidagi jamoa xo'jaligida joylashgan. O'rta Osiyoning shu turdagi minoralari orasida o'zining jimjimador o'n olti tutamlik yarim ustuni bilan ajralib turadi. Bu ustunlar qavariq, (qovurg'a) shaklida bo'lib, yuzasi yotiq kesimda ko'p yaproqli gulga o'xshaydi. Quyiga tusha borgan sari qavariqlar go'yo yig'ilib ketganday tuyuladi. Yuqori qismida esa ular ravoqchalar zanjiri va enli epigrafik hoshiya bilan jipslashgan. Minora asosi baland

		sakkiz qirrali kursiga o'rnatilgan. Har bir qirraning markazida xushbichim ravoqli tahmonlar bor. Ana shu tahmonlardan bittasi janubiy-g'arbiy qirrada minora ichki aylana zinasiga olib chiqadi.
	Qashqadaryo viloyati	
48	**Oqsaroy**	XIVasr. 1378-1379 yillarda Amir Temur Xorazmdagi barcha usta va hunarmandlarni Keshga keltirib, shaharda ulkan obodonlashtirshi ishlarini olib borgan va o'z davri uchun tengi bo'lmagan Oqsaroyni qurdirgan. Oqsaroy poydevoriga qo'yilgan dastlabki g'ishtlar oltin qumdan tayyorlangan. Saroy bezaklari orasiga Alloh taologa hamdu sanolar va Amir Temurga maqtov so'zlari bitilgan.
49	**Hazrati Imom maqbarasi**	XIV asr. 1384 yilda Amir Temur avliyo Muhammad Shayboniyning xokini keltirib Dorussiyodatga, o'g'li Jahongir qabri oldiga dafn ettirgan. Amir Temur ko'rsatmasi bilan xorazmlik ustalar baland bino barpo etganlar. Muhammad Shayboniy musulmon olamida "Hazrati Imomi Bag'dodiy "nomi bilan mashhur bo'lgan. Majmuaga Amir Temur o'zi uchun katta xilxona qurdirgan. Majmuaning ulkan ark va devorlari, o'n olti qirrali asosga qurilgan gumbazlari qimmatbaho tosh va shishalardan ishlangan naqshinkor bezaklar bilanbezatilgan.
50	**Shayx Shamsiddin Kulol maqbarasi**	XIVasr. Shayx Shamsiddin Kulol (yoki Kulol Faxuriy) Amir Temur va uning otasi Amir Tarag'ayning ustozi, o'z davrida ulkan hurmat va e'tiborga ega bo'lgan ulamolardan. Mil. 1370 yilda Shayx dafn etilgan joyga Amir Temur maqbara qurdirgan. 1373 yilda olamdan o'tgan Amir Tarag'ay ham o'zining vasiyatiga binoan ustozi Shamsiddin Kulol qabrining oyoq tomoniga dafn etildi. Maqbara to'g'ri to'rtburchak shaklda qurilgan bo'lib. kirish qismiga ulkan gumbaz ishlangan, dastlabki qo'yilgan ikkita katta ustun va asosiy poydevor bugungi kungacha saqlangan, devor va gumbazlar Amir Temur davriga xos o'ymakor g'ishtdan bezak va jilva bilan bezatilgan.
51	**Xo'ja Jarroh yodgorlik majmuasi**	Majmua XIV asrga oid bo'lib, hozirgi Qarshi shahrining Xudoyzod mahallasida joylashgan. Rivoyatlarga ko'ra, Sohibqiron Amir Temur XIV asr oxirlarida Shom va Iordaniya yerlarini zabt etgan paytda ulug' sahobalardan biri Abu Ubayda Omir ibn Abdumoh ibn al-Jarroh qabri xokidan keltirib, Qarshi shahrida dafn ettirgan va u yerga maqbara qurdirgan. Al-Jarroh birinchi bo'lib "amirlarning amiri ", degan laqab olgan.
52	**Husam ota majmuasi**	XIV, XVI, XIX asrlar. Hazrat Husam ota asli Makkadan Movarounnahrga hijrat qilgan din arbobi bo'lib, Tedyon va Pedyon qishloqlariga asos solgan hamda yerli aholi orasida Islom dinini targ'ib qilgan. U 1090-1091 yillarda olamdan o'tgan. Husam ota va avlodlari dafn etilgan qabr ustiga uning muridlari tomonidan maqbara va majmua barpo etilgan. Maqbarada mo'g'ul xonlaridan Oqatoy va Masratoy ismlari ko'rsatilgan qabr toshlarining mavjudligi bu yerga XIII - XIV asrlarda mo'g'ullar ham dafn etilganini ko'rsatadi.

53	**Gumbazi Sayyidin maqbarasi**	XV asr. 1437-1438 yillarda bunyod etilgan Gumbazi Sayyidon maqbarasi o'ziga xos maqbaralar majmuasini tashkil etadi. Gumbazlariga naqshinkor bezaklar tushirilgan. Undagi yozuvlarga asoslanib Mirzo Ulug'bek avlodlariga oid, degan taxminlar qilinadi. XV - XVII asrlarda maqbara ichiga Termiz sayyidlari ismlari ko'rsatilgan bir necha qabrtoshlar olib kirilgan. Bu keyinchalik maqbaraning Gumbazi Sayyidon, deb atalishiga olib kelgan. Binoning asosi katta bir xonaqoh, gumbaz hamda unga ulanib ketgan mayda xonalardan iborat.
54	**Langar ota majmuasi**	XV- XVI asrlar. Langar ota me'moriy majmuasi hozirgi Qamashi tumanining Langar qishlog'ida XV asrning oxiri va XVI asrning boshlarida juda katta obro'-yc'tibor va salohiyatga ega bo'lgan Kattalangar shayxlari tomonidan qurilgan. Maqbarada «Langar ota « nomi bilan tanilgan Shayx Muhammad Sodiq (1460-1545), otasi shayx Abul Hasan va avlodlari dafn etilganlar. Maqbarada Amir Temur avlodidan bo'lgan ismi ko'rsatilmagan bir shahzodaning ham qabr toshi mavjud.
	Toshkent viloyati	
55	**Shayx Zayniddin buva maqbarasi**	XIII, XIX asrning birinchi yarmi. Shayx Zayniddin me'moriy maqbarasi mil. 1214 yilda tug'ilgan Shayx Zayniddin Ko'yi Orifon nomiga qurilgan. Otalari asli bag'dodlik, so'fiylarning yo'lboshchisi, "shayxlarshng shayxi" va tariqat asoschisi hisoblangan. Bu maqbara Amir Temur davrida bino qilingan.
56	**Shayx Xovandi Taxur maqbarasi**	XIV - XV asrlar. Shayx Xovandi Taxur ilohiyot va tariqat ilmining yirik namoyandasi. Tasavvufga oid bir qancha asarlar muallifi va shoir. Yassaviya tariqatining izdoshi. Bu maqbara Toshkent shahrida Xoja Ahror Valiy tomonidan XV asr boshlarida bunyod etilgan. Qabr oldiga o'g'illari va ayollari dafn etilgan. Hozirgi mavjud yodgorlik XV asrda bunyod etilgan ko'hna maqbara poydevori ustiga XVIII - XIX asrlarda qurilgan ikki xonali bo'yama maqbaradan iborat.
57	**Zangi ota yodgorlik majmuasi**	XIV asr oxiri - XV asr boshi. Tug'ilgan yillari noma'lum. O'rta osiyolik avliyo yoki "podachilar piri ". Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, Zangi ota Toshkent shahrida tug'ilgan va yashagan. Zangi otaning asli ismlari Oyxo'ja ibn Toshxo'ja bo'lgan. Ahmad Yassaviyning ustozi Arslonbob Eshonning avlodi (yevarasi) hisoblanadi. O'ta qora tanli bo'lganligi uchun zangi (zanji), deyishgan. Tasavvuf ilmining targ'ibotchisi, Zangi ota turk-Islom olamidagi ulug mutafakkir va mutasavvif donishmandlardan biri bo'lib, uning nomi faqat Movarounnahrda emas, balki Xuroson xalqlari orasida ham ma'lum va mashhurdir.
58	**Anbarbibi maqbarasi**	XIV asr oxiri - XV asr boshi. Tug'ilgan yillari noma'lum. O'rta osiyolik avliyo yoki "podachilar piri ". Ba'zi ma'lumotlarga ko'ra, Zangi ota Toshkent shahrida tug'ilgan va yashagan. Zangi otaning asli ismlari Oyxo'ja ibn Toshxo'ja bo'lgan. Ahmad Yassaviyning ustozi Arslonbob Eshonning avlodi (yevarasi) hisoblanadi. O'ta qora tanli bo'lganligi uchun zangi (zanji),

		deyishgan. Tasavvuf ilmining targ'ibotchisi, Zangi ota turk-Islom olamidagi ulug mutafakkir va mutasavvif donishmandlardan biri bo'lib, uning nomi faqat Movarounnahrda emas, balki Xuroson xalqlari orasida ham ma'lum va mashhurdir.
59	**Muhammad Qaffol Shoshiy maqbarasi**	XVI asr. Hazrati Imom (Hastimom) nomi bilan mashhur bo'lgan Imom Abu Bakr Muhammad ibn Ismoil Qaffol Shoshiyning qadimgi kichkina maqbarasi o'rnida barpo etilgan. Hijriy 291-366 yillarda yashab o'tgan bu zot o'z davrining buyuk allomasi - fiqhshunos, muhaddis, tilshunos, mufassir va shoir bo'lgan. Qaffol Shoshiy qonunshunoslik, mantiq kabi sohalarda ham ko'p asarlar yozgan. Mashhur asarlari "Al-jadal al-Hasan", "Javomi' al-kalim", "Adab al-qoziy", "Ilm al-jadal", "Mahosin ash-shari'a" va boshqalardir. Dastlab eski Modarxon mahallasidagi Hastimom qabristoni majmuasi bo'lgan. Maqbaraning o'rtadagi katta xonasi ikki qavatli gumbaz bilan yopilgan. To'rdagi xonada sag'ana bor. Maqbara eshigi tepasidagi bitikda binoning qurilgan yili (1541-1542 y.), me'mori (G'ulom Husayn) va xattotning (Qudrat) ismlari yozilgan. Maqbara 1960 yilda ta'mir qilingan.
60	**Yunusxon maqbarasi**	XVI asr. Yunusxon Zahiriddin Muhammad Boburning onasi Qutlug' Nigorxonimning otasi bo'lib, o'sha davrda Toshkent shahriga hokimlik qilgan. "Boburnoma "da aytilishicha, Yunusxon Chig'atoy naslidandir. Maqbara Yunusxon vafotidan so'ng Shayxontoxur qabristonida Yunusxon o'g'li Ahmadxon Olachaxon tomonidan qurdirilgan.
61	**Baroqxon madrasasi**	XVI asr. Baroqxon (asli ismi - Navro'z Ahmadxon), tug'ilgan yili noma'lum. Shayboniy Abulxayrxonning nevarasi, Suyunchxo'jaxonning kenja o'g'li, Toshkent hokimi Navro'z Ahmadxon 1551-1556 yillarda Movarounnahrni Baroqxon nomi bilan idora qilgan. Toshkentda madrasa qurdirib, o'z nomidan pul zarb ettirgan. Movarounnahrning ko'p shaharlarida uning nomi xutbaga qo'shib o'qilgan. U Darg'om soyiga yaqin Raboti Xoja degan joyda 1556 yili to'satdan vafot etgan. Aslida Baroqxon madrasasining bir qismi noma'lum bir shaxsning maqbarasi sifatida qurilgan. So'ngra (1530 y.) shayboniylar sulolasining Toshkentdagi hokimi Suyunchxo'jaxon (vafoti 1525 y.) maqbarasi qo'shilgan. Majmuaning uchinchi bosqichini XVI asr o'rtalarida Baroqxon qurdirgan.
62	**Ko'kaldosh madrasasi**	XVI asr. Madrasa binosi 1523 yili Baroqxon (Navro'z Ahmadxon)ning o'rtancha o'g'li Darveshxonning vaziri Ko'kaldosh tomonidan an'anaviy me'morlik uslubida qurilgan. Ko'kaldosh madrasasi O'zbekistondagi eng noyob me'moriy obidalar turkumiga kiradi. Madrasa Markaziy Osiyo mamlakatlarida, ayniqsa, Movarounnahr hududida ma'rifat va ma'naviyatning yuksalishida, iymon va e'tiqodning xalq orasida shakllanishida, din va davlat arboblari, shoiru yozuvchilar, olimu

		qarashli Islom o'rta-maxsus bilim yurti sifatida o'zining tom vazifasini ado etib kelmoqda.
63	**Xo'ja Alambardor maqbarasi**	XIX asr. Bu maqbara Islom dini arboblaridan Xo'ja Abdul Aziz Alambardor nomi bilan bog'liqdir. Islom fotihlari hijriy 135-145 yillar oralig'ida qadimgi Choch (Shosh - hozirgi Toshkent) shahriga kelganida lashkarning bayroq ko'taruvchisi - alambardori Abdul Aziz Samarqand darvoza tashqarisiga Islom tug'ini qadagan. O'sha joy hozirgi Xo'ja Alambardor qabristonining o'rtasi bo'lib, keyinroq bu yerda bir sag'ana qurilgan. Xo'ja Alambardor Abdul Aziz umrining oxirgi yillarini Isfijob (Sayram)da o'tkazadi va o'sha yerda vafot etadi. Keyinroq uning qabri yon atrofiga Ahmad Yassaviyning ota-onalari ham qo'yilgan. Demak, mazkur maqbarada Xo'ja Alambardorning o'zi yo'q. Ammo ichida katta-kichik beshta qabr mavjud. Maqbara bir necha marta qayta tiklangan. Ichida o'sha vaqtda qo'yilgan Islom bayrog'i tug'i hamon saqlanadi. Tug'da "Alloh" va "Muhammad" so'zlari yozilgan.
64	**Xoja Ahror Valiy masjidi**	Xoja Ahror Valiy masjidi 1451 yilda ulug' alloma, zamonasinnig yetuk olimi, davlat arbobi, xalqparvar inson Xoja Ahror Valiy tomonidan qurdirilgan. Toshkent shahridagi eng katta masjid bo'lganligi uchun shahar ulamolari, qozilar shu yerda ish yuritishgan. Oddiy xalq masjidni "Majjome' " deb atardi. Vaqt o'tishi bilan masjid binosi juda ayanchli holatga kelib qoldi. Istiqlol yillarida yangi zamonaviy sharqona uslubdagi masjid qad rostladi. Shaharning ko'rki, gultoji bo'lgan bu bino Sharqning go'zal me'moriy san'atini o'zida mujassam etadi
65	**Tillo Shayx masjidi**	Masjid 1890 yilda iymon-ye'tiqodli, taqvodor Tillo Shayx ota ismli savdogar tomonidan qurdirilgan. U Xitoydan qo'ylar olib kelib sotish bilan shug'ullanib, bir yillik foydasidan ushbu masjidni qurdirib, mo'min-musulmonlarga in'om qilgan ekan. Ro'baro'da Baroqxon madrasasi joylashgan bo'lib, bu ikki yodgorlik sal shimolroqda qurilgan Qaffoli Shoshiy maqbarasi bilan birgalikda ko'p zamonlar Hazrati Imom (Hastimom) mahallasining guzari va eng ko'rkam joyi hisoblangan.
	Navoiy viloyati	
66	**Mirsaid Bahrom maqbarasi**	Maqbara XI asrda hozirgi Karmana shahri hududida bino etilgan. Uning sohibi mashhur savdogar, islomiy ilmlar bilimdoni Mirsaid Bahrom bo'lib, Karmanadan o'tgan Buyuk ipak yo'li orqali Afg'on, Eron, Arab davlatlariga borib, savdo-sotiq bilan shug'ullangan. Orttirgan mol-dunyosidan ko'plab xayr-yehsonlar qilib, katta obro'-ye'tiborga sazovor bo'lgan. U fiqh, tarix ilmlarini puxta bilgan. Umrining oxirlarida tasavvuf yo'liga o'tib, sohibi karomat darajasiga yetgan.
67	**Qosim Shayx Azizon maqbarasi**	XVI asr. Buxoro xoni Abdullaxon davrida mashhur bo'lgan piri murshid Qosim Shayx Azizon dafn qilingan dahma, xonning farmoyishiga muvofiq XVI asrning 80- yillarida bunyod etilgan. Abdullaxon hukmronlik qilgan davrda (1583-1595 y.) Qosim

		Shayx Azizon uning ma'naviy rahnamosi va piri edi. Hofiz Tanish al-Buxoriyning "Abdullanoma", Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob", Muhammad Tohir al-Xorazmiyning "Tarix al-avliyo" kabi asarlarida Qosim Shayx hazratlari XVI asr boshlarida taxminan 1503-1504 yillarda tug'ilganlar, deyilgan. Qosim Shayx Azizon tasavvufning jahriyya (zohiriy zikr) sulukiga mansub bo'lib, ma'naviy ruhoniy silsilalari Xoja Ahmad Yassaviyga borib taqaladi. Ularning oliy sha'n xonaqohi "Bu yerga kirgan kishi omonlik topgay ", degan hadis kamolidan mujda berib, zamon ahlining tinchlik va omonlik uyiga aylangan. Qosim Shayx Azizon 1581 yili 78 yoshlarida vafot etganlar.
	Qoraqalpog'iston Respublikasi	
68	**Norinjonbobo maqbarasi**	XIV asrga mansub me'moriy majmua. Norinjonboboning tug'ilgan yili ma'lum emas. O'zi XIII- XIV asrlar orasida yashab o'tgan. Hijriy 712 (mil. 1312) yili vafot etgan. Shaxsi haqida aniq ma'lumotlar saqlanmagan. Qabri ustiga o'rnatilgan toshga "Bu oqil, obid, Alloh yo'lida doimiy ro'zador, Alloh karomatini yerda paydo etuvchi mashhur Muhammad ibn Muso ibn Dovud Abu Abdulloh an-Norinjoniyning qabridur. Allohning unga va uning do'stlariga rahmati bo'lsin. 712 yil ", deb yozilgan. Bu bitiklar Norinjonboboning sohibi karomat, aziz avliyolardan ekaniga shohidlik beradi.
69	**Sulton Uvays bobo maqbarasi**	XVII - XIX asrlar. Sulton Uvays asl ismi Suhayl ibn Omir ibn Rumon ibn Nohiya ibn Qaran ibn Murod. U Yaman mamlakatining Qaran qishlog'i Murodiy qabilasida milodning 625 yili tug'lgan. 657 yili (hijriy 37 yili 17 shavvol kuni) Hazrati Ali va Muoviya askarlari o'rtasida yuz bergan Siffin jangida 32 yoshida shahid bo'lgan. Payg'ambar (a.s.) bu bo'lg'usi avliyo zot haqida xabar berganlar. Sulton Uvays Bobo maqbarasida u kishining jasadlari yo'q. O'sha davr odatiga ko'ra, avliyoning izdosh-muxlislari XVII asrda ramziy qabr yasab, bir ziyoratgoh bunyod etishgan. So'ngra keyingi asrda Xiva xonining o'g'li Olloqulixon Peterburg safaridan qaytib kelayotganida o'sha joyda tunaydi. Avliyolar Sultoni Uvays Qaraniy uning tushiga kirib, yaqinda xon bo'lishi haqida bashorat qiladi. Shu bashorat ro'yobga chiqqach, uning suyunchisiga Olloqulixon shayxga katta masjid va alohida o'nta chillaxona qurdiradi.
	Namangan viloyati	
70	**Xo'ja Amin maqbarasi**	XVIII asr. Xo'ja Amin maqbarasi XVIII asrning ikkinchi yarmida bunyod etilgan. Maqbarani bezashda XIV asr boshida o'rta osiyolik me'morlar foydalangan rang-barang sirkor qoplamadan siqib chiqargan o'yma sopol qo'llanshgan. Tarixiy manbalarda yozilishicha, XVI asrning oxirlarida Shayx Xovandi Tahur avlodlaridan bo'lgan Iminxo'ja Eshon Toshkentdan Namanganga kelib o'rnashib qoladi. Unga ixlos qiluvchi kishilar ko'payib ketadi. Iminxo'ja Eshon qaynotasidan meros qolgan boyliklar evaziga Ibrohimxo'ja xotiralari uchun taxminan XVII asr oxiri - XVIII asr boshlarida Ibrohimxo'ja qabrining oldi

		tarafiga maqbara bunyod etadi. Maqbara qurilishiga o'sha davrning mohir me'morlari jalb qilinib, u juda nozik did bilan qurilgan.
71	**Mullo Bozor Oxund (Mulla qirgiz) maqbarasi**	XX asr boshi. Mullo Bozor Oxund (Mulla qirgiz) XVII asrning birinchi yarmida dunyoga kelgan. Ilmga tashnalik uni Turkistonning ilmu fan markazi bo'lmish Buxoroga olib kelgan. Uzoq yillar madrasada o'qish bilan birga donishmand olim Mirzo Bahodir Buxoriydan ta'lim olib, u zotdan irshod xatini - pirning yorlig'ini olgach, Buxorodan chiqib, O'rta va Yaqin Sharq mamlakatlariga sayohat qilgan. Qashqarning Xo'tan, Yorkent va boshqa shaharlarida bo'lgan. Mullo Bozor Oxund fiqh, hadis, faroiz, jo'g'rofiya, ilmi hisob, tarix, adabiyot, tasavvuf va boshqa ilmlarni yaxshi egallagan yirik olim edi.
	Farg'ona viloyati	
72	**Ahmad al-Farg'oniy *majmuasi***	Majmua mustaqillik davrida - 1998 yilda bunyod etilgan. Abul Abbos ibn Muhammad ibn Kasir Ahmad al-Farg'oniy 797 yili Farg'ona vodiysining Qubo (Quva) qishlog'ida tug'ilgan. Xalifa Horun ar-Rashidning sharqiy yerlaridagi muovini, o'g'li Ma'munning Marvdagi olimlari doirasiga kirgan. Ahmad al-Farg'oniy nihoyatda mashhur olim bo'lib, asarlarining tarjimasi bir necha asrlar davomida hatto Yevropa universitetlarida ham asosiy darslik sifatida qo'llanilgan. Manbalarda Ahmad al-Farg'oniy va uning 861 yilgi ixtirolari haqida ko'p gapiriladi. U ixtiro qilgan "Miqyos an-Nil " (Nil daryosi suvini o'lchash) hozirgi kunda ham Misrning Qohira shahrida saqlanib qolgan. Vafoti taxminan 865-866 yillar, deb qabul qilingan.
73	**Burxoniddin Marg'inoniy (ramziy) maqbarasi**	O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimov sa'y-harakatlari bilan allomaning ramziy maqbarasi 2000 yilda Rishton shahrida bunyod qilindi. Buyuk faqih Abul Hasan Ali ibn Abu Bakr ibn Abduljalil al-Farg'oniy ar-Rishtoniy al-Marg'inoniy 1123 yilning 23 sentyabrida tug'ilgan. U Qur'on, hadis va fiqh ilmini benihoya chuqur va mukammal egallagani va bu sohada beqiyos durdonalar yaratgani tufayli "Burhon ad-din val-milla" (Din va umnatning hujjati) degan nom olgan. 1178 yili yozgan "Al-Hidoya" asari fiqh bo'yicha eng aniq, izchil, mukammal asar sifatida butun Islom olamida hanafiy mazhabining fiqh masalalaridagi asosiy qo'llanmasiga aylangan.

Самарқанд иқтисодиёт
ва сервис институти
Институт босмахонаси,
Шохрух кўчаси, 60

Буюртма № 252
Хажми 9,5 б.т.
Адади 60 нусха